

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1973. MÁRCIUS 1.

III. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórák: 9—11

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4 dinár;
külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődésügyi titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

III. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM — 1973. MÁRCIUS

- 187 GULYÁS JÓZSEF: Szóra bírhatatlan vendégem (vers)
- 188 URBÁN JÁNOS: Indulatfonat (vers)
- 189 ZÁKÁNY ANTAL: Várakozás; Múlt — jelen; Szobavilág (versek)
- 190 UTASI MÁRIA: A várakozó; Állandó óra (versek)
- 191 BARTA SÁNDOR: ... És akkor téged kívántak hallani (novella)
- 197 VIRÁG ÁGNES: Kacsok; Igék igézete (versek)
- 198 FÜLÖP GÁBOR: Ars poética; Hun király a fogát mossa (versek)
- 199 MOLCER MÁTYÁS: Utazás; Spleen; Félárnyékban (versek)
- 200 SZÜCS IMRE: A szegénység forrásvidéke: Groteszki (II); Hordár (versek)
- 201 KOPECZKY LÁSZLÓ: Hanyatló hangulatban; Látomás, amelyet egyelőre még csak hallomásból ismerek (versek)

KÉZFOGÁSOK

- 202 RADOVAN ŽDRALE: Bosszú; Testvér; Fácán; Ballada a mogyoró-erdőről; Kisléba; Pók; Égi büntény — Almási Tibor fordítása (lírai karcolatok)

SZEMPONT

- 206 BODROGVÁRI FERENC: Dialektikus negáció, vagy formális logikai obverzió? (Herbert Marcuse dialektikájáról)
- 218 SZEKERES LÁSZLÓ: Méregdrága baklövés (egy emlékkönyv tanulságai)

ALKOTÓMŰHELY

- 222 BARÁCIUS ZOLTÁN: Nagyok lehetünk-e a kicsik között? (a *Téher* című filmről)
- 225 BENKŐ ÁKOS: A bizalom drámája (Tóth Ferenc *Jób* című művéről)

OLVASÓNAPLÓ

- 229 KISS DÉNES: Gondolkodtató életrajz
(Fekete Sándor: Így élt a szabadságharc költője)
- 232 CSORDÁS MIHÁLY: A vörös kaktuszok országában
(Fülöp Gábor: A négydimenziós ablak)
- 236 VARGA ISTVÁN: A humanitás keresése
(Magda Simin: Pomračenja)
- 238 ZÁKÁNY ANTAL: Hiteles tanúságtétel
(Brasnyó István: Csapda)
- 239 VIRÁG ÁGNES: Útravaló a meneteléshez
(Sáfrány Imre: Menetelés)
- 240 KOLOZSI TIBOR: Az egyenjogú nyelvhasználat jogi aspektusai
(Dr. Rudolf Hok: Pravni aspekti pitanja službenog jezika i jezika narodnosti)
- 243 SZÜCS IMRE: Hiteles dokumentum
(Életjel évkönyv 2)
- 244 ÁGOSTON ANDRÁS: Öngazgatóknak szabatosabban
(Öngazgatók iskolája)
- 245 GAJDOS TIBOR: Sűrített vázlatok
(Csoóri Sándor—Kósa Ferenc: Forradás)

A rajzok RÁC JÁNOS munkái

SZÓRA BÍRHATATLAN VENDÉGEM

Menj, menj innen, mert leprésellek,
s ezüst szárnyad Mansfield méreggel s virágok illatával átítatott
lapjai között szárad örökké,
mert ezeket a mérges lapokat, ismerem gazdáját,
megint nem forgatja senki sokáig. Alszol?
Vidd innen hamvas ezüstöd,
amíg mondom; lapozni kellene,
s nekem is le kell feküdnöm egyszer, azonkívül vasárnap
van, rossz és rövid a kedvem. Kérlek,
vidd el ezüstödet,
nyúlfül-bársony szárnyad, ó vidd el, távozz
a Születésnap alól.
Szállj el, égi menyétke, ujjam érintése halálos lehet,
pedig ölni ma semmi kedvem,
így ősszel úgyis sok vér tapad az ember kezéhez.
A sötétség taszított ide hozzám
a beteg és hervadt kis lámpafénybe. Moziban kellene lennem,
kint a létben, tudom,
nem Mansfield méreggel s kertek zamatával itatott lapjaiba bújva.
Hosszú selyembrokát estélyidet a legnagyobb mester készítette.
Én rettentő ember vagyok,
ó, menj, menj innen, amíg lehet,
kerüld körül párszor e beteges sárga rózsát asztalomon.
Nem, nem szél ez, mely meglebbenti
nyúlfülpuha mellénykédet, nem szél, mert
finom ünnepi kalács illata nincs a szélnek... Menj, mondom,
így ősszel sok vér tapad az ember kezéhez, kis repülők
vére, de én a szép hamvas ezüstöt
nem tudom megölni,
menj te bársonyos fülecske,
kuss, ezüstöt ölni nincs szívem!
Bógáncsként tapadó lábaid, rezegő szőrös lábaid,
melyek a fényes tükrön alszanak, láttam a nagyító alatt
és kis csomós fejed
a két keményen csillogó fekete szemmel,
s most nem tudom, hogyan fordítsak
ebben a borotvaéles szíromköteggben.
Az ujjam érintése halálos lehet neked. Szállj el,
Mansfieldet úgysem érted.

*Fáj, hogy oly messze estünk, egy-fának gyümölcsei,
te menyétlelkű ikerlevél a Nagy Fáról, velem egy gyökerű,
ó, nem tudunk mi már szót érteni,
hacsak odaát nem, amikor
átszórhatók leszünk a szitán, a selymen.
Bársonydolmányodban micsoda ünnepre küldettél, magam is
nagy ünnepre jöttem — sirni, káromkodni.
Szemnek, ujjnak édes éjtéli vándor, selyemből,
szóra bírhatatlan vendégem.*

URBÁN JÁNOS

INDULATFONAT

*Hűvöskék építmény között
kényelem-vermek,
az ajtón függelék:
»Tiszteld a munkarendet!«*

*A mihez tartás emberkén
kattogó gépek,
cirkáló ironok
szoritják a kötőféket.*

*Bent. túlon a csöndfalak
rejtett mélyén,
avatott intések
mögött szemébe néznél ...*

*Kinek? Ki nagyon foglalt,
és nem fogad;
szemcsés porocska
lepheti be torkodat.*

*Mit játszik a pányvázott
derű arcoddal?
Rozsdás fogaidnak
csikorgása miért roppan?*

*Boltíves, szép váróteremk,
rácsosak, kemények,
Időtlen idők
pórusain vergődik reményed.*

*Pereg az indulat, pattan,
buggyanó vércsőpp,
édesded ajkán
a szép szó szitokra széttört.*

VÁRAKOZÁS

*Őök egyedül.
Figyelem, hogy a fáradt
óra még mindig ketyeg.
Rám erőszakolt egy tájat
a képzelet, amelyben nem tudom,
hogy mit tegyek ...*

*Veled akartam
lenni csak, magamban,
mint rémületével a kisgyerek.
Azon tűnődöm, hogy
nem való hozzám egy angyal,
s arra gondolok,
hogy meghaljak-e,
vagy magamhoz intselek ...*

*Veled akartam
lenni, hallgatag, s nézni,
hogy okos és réveteg*

*kezed az étellel
mit sejtet immár —
amikor a beszéd is
csupán egy gépezet
műve — s tudni, hogy ott
kezdődünk valahol a kinnál ...*

*Veled akartam
lenni csak,
a csúnya táj ölén,
amellyel nem tudom,
hogy mit kezdjek ...
Eegyedül vagyok, és a nap
e pillanatban ép letűnt,
és a táj máris dermed ...*

*Úgy érzem,
ami eddig megtörtént velünk,
minden-minden csak a kezdet ...*

MŰLT — JELEN

*Loptam egy képet,
kilencszázhatvankilenc őszén.
Egy képet, amelyen
csodálatos tavasz van ...
Űl egy asszony azon a képen,
úgy tűnik, a köntöse alatt
egészen pőrén,
puha kezei az ölében —
ül egy hokedliféleségen,
a fején nagyszélű szalmakalappal.
Űl egy asszony ezen a képen.
Titkokat őriz a két szemében.*

*Űl, kilencszázötvennyolc óta,
s már csoda az is,
hogy semmit sem művel
ebben a bölcs,
vagy idióta
teremtette, rideg űrben ...
A fején nagyszélű kalappal,
ül és mitsem
törődve a világgal,
úgy mosolyog,
akár a mindentudó isten ...*

SZOBAVILÁG

*Fő a leves a rəsón,
gazdagok fizetéséből olcsón
vett répa- és kartioliáda.*

*Néz a tehén
az üres konzervdobozról,
fehér körből néz
a zavaros világba . . .*

*Villanyégő piros
plasztikvödör mögött:
idegen torz, hazug alkony . . .
Ez a csinált
olcsó szobavilág
olyan silány és olyan kínos,
hogy rémei között
az isten sem maradna meg talpon.*

UTASI MÁRIA

A VÁRAKOZÓ

*Egy idő után a madarak
csőrükben a fehér virággal
lehullanak a halál vizeibe*

*Ülök talpig fehérben és feketében
hajnallal széllal várom arcod
kikelni a sötét rengetegből*

*Óvón fátylamba takarlak
s a sziklák előtt fogaim közt
viszlek át a túlsó partra*

ÁLLANDÓ ÓRA

*Orgonaszívárványú éjben
madarak násza
és vonatfűtty*

*Színek nyakszirt fuvoláján
hegedűvel virággal
vonulok Shagall képeibe*

...ÉS AKKOR TÉGED KÍVÁNTAK HALLANI

És akkor téged kívántak hallani, no, halljuk, halljuk, mondták, maradt-e még benned valami a régeből, vágd ki a rézet te is, hiszen itt ma már mindenki szónokolt, de te mindig különös voltál, mint a krumpliszósz... pardon, csutkaszósz — azt hiszem, ahol most élsz, ott így mondják. Maradjunk stílszerűek...

... Apropó, huligánok és kutyapecérek, ez ma az én estém, csekély hatmilliócskára sikerült a buli... nosza, azonnal mondja be ki-ki a kedvenc mérgét, a jó öreg Kanóc majd fizeti...

Kanóc... neki könnyű... hatmillió egyetlen körúton. De most téged kívánnak hallani!

A szavak belefűttak a pohárcsörgésbe, dohányfüstbe, a rohangászó pincérek lábdobogásába, de neked nem szabad elfelejtened, hogy most te következel... téged kívánnak hallani.

Igaz, az oszi és társai régen elmentek már, azóta valószínűleg vígan álmodnak a múlttól, amikor még olyan fenséges volt fiatalnak lenni mini nélkül is, mert az életnek (óh!) volt célja is. Ezek a mai »tízévesek«? No, nem lehet mondani, az a rakott palacsinta valóban jó volt, de ez a zene...

És most téged kíván hallani a gárda, a nyolc óra óta mulató vidám gomolyag, az asztal már úgy tele van, hogy egyetlen tányér sem férne rá, a tekintetek révedezve tekintenek mind sűrűbben az órákra, kotyog a flakó, s neked mindjárt beszélned kell nekik, az Osztálynak... magadról és mindarról, mit tettél, mit merészeltél tenni az elmúlt tíz évben... mit nem tettél, amit kellett volna... de kellett volna-e egyáltalán?

Most téged akarnak megkövezni csak úgy magukban, csak hogy épp legyen min rágódni öt évig és lehessen kombinálni, hogy mennyit buksz azalatt lefelé vagy felfelé. Itt ma már mindenki szónokolt, mindenki bementa kedvenc mérgét, s íme, most az a rendje, hogy te következ. Téged kíván hallani az Osztály.

... Az Osztály, melyet Karinthy is nagybetűvel írt... Mennyire igaza volt! Mert van benne valami nagybetűs, valami távoli és fenséges, valami vonzó és taszító nyugtalanság, mert nem veszthetsz el az idők mélyén, a mindenség labirintusában, az Osztály időről időre kihalász a múltból, lefújja rólad a feledés porát, hogy ellenőrizze, megvagy-e még, mind megvagytok-e még, kell-e jövőre tizenhét meghívó vagy elég lesz tizenhat is, talán haza sem jön Puba Münchenből, ki tudja, talán meg sem lehet már találni a régi standján... mindig olyan mászkálós volt, hogy csuda...

S ha megtalál az Osztály, ha nem lett belőled időközben egy szépen szeletelt hulla a boncasztalon, vagy ha nem vitte fel isten a dolgodat annyira, hogy a hívó szó sem ér fel hozzád, eljössz, hogy leródd tiszteletedet az Osztálynak, és beszámolj híven arról, hová vetettek az elmúlt évek során a szelek, nőszültél-e (á, már harmadszor?), van-e gyerek (ugyan, tőled van-e?!), s a doktorátust utánad hajították-e?

Itt minden lényegtelen nagyon lényeges lehet, az is, hogy kikerültél a börtönből, ahova a miatt a buta öreg miatt jutottál... (A hülye doki... egy konyak volt benned mindössze!)

A pohárcsengés kódén át is ott zakatol benned a kötelességérzet: most te következel... Te, akire reggel óta olyan furcsán néznek azok, akikre te sem tudsz ráismerni...

Pedig emlékszel, milyen sokáig készültél erre a napra? Lesz mit mondanod nekik: vitted valamire — jött ki a számadás végén, s akkor végre rászántad magad, hogy mégiscsak viszed az asszonyt is, mert így is kibírod a szabószámlát.

Vitted valamire, ha nem is sokra. Sok? Kevés? Rengeteg relatív fogalom. Neked jó a nulla után a +1 is, nem kell örökké számíthatni, mit tettél hozzá a feleséged kelengyéjéhez, az apai örökséghez. Ennyivel is gazdagabb vagy azoknál, akik örökké számolnak, s legjobban az összeadást ismerik. Ami a tied, az csakugyan a tied. A berendezés, a gyermek, az asszony...

S most van új ruha is a kocsni mellé, illő a megjelenéshez, kinek mi köze hozzá, hogy a varratás tétele mellett ott áll: »Két részletben fizetendő!«, és ki látja meg a kocsin, hogy magad mostad... persze, nem mintha nem lett volna rá pénzed, hogy más vakarja ki a szutyokból... hohó... egyszerűen csak azért sajtítítottad ki a csutakolás jogát, mert szereted, ha kifogástalanul szárazra törölik a zománcot mosás után... ez a hobbyd. Na...

Pontos voltál, mint a déli harangszó a Kossuth adón, a lehető legjobbkor másztál ki a járgányból: sem túl korán (naná, hogy túl mőhónak nézzenek, hogy azt gondolják, sietsz leenni a hozzájárulást!), sem túl későn (senki sem vádolhat meg azzal, hogy megjátsszod a sznobot, az elvből kélekedőt); összeölelekedtél az ottlevőkkel, valami langyos melankólia fogott el, igyekeztél a kézfogásoknál mosolyt erőltetni a félrekapott cigaretta helyére, lerázni a feszélyezettséget, és mégsem, azaz mégis...

Igen, ott kellett először észrevenned, hogy te ezeknek már nem vagy az igazi, vagy talán ők jobban ismernek, mint te saját magadat? Ezek a szemedbe ordítják a néma és vádló pillantásukkal, hogy hohó, öregem, téged nem így bocsátottunk útra, téged nem úgy kapott vissza az Osztály, ahogy elengedett, te csalsz, te csalni merészelsz... te sikkasztó, te elsikkasztottad saját magad, te merészelsz másmilyen lenni, mint amilyené a tíz év távlatára formált tudatunkban... És kérdés, hogy neked egyáltalán nyílik-e alkalmaid arra, hogy megmondod, a szemükbe vágd, őket mivé formálta ez a tíz esztendő.

... És most téged kívánnak hallani. Kíváncsian figyelik, hátha most robban ki a titok, hátha most születik a magyarázat, amire igazán elegendő lesz csak legyinteni: hát ezért lett ez ilyen? Bizonyára lesik majd, míg beszélsz, megártott-e az ital, nézel-e segélykérőn a feleségedre és ugyan ránézel-e vagy egyszer, dadogsz vagy igazat mondasz.

Igy lesz, érzed előre, aki nem viaskodik a bécsi szelettel, az bizonyára így tesz majd, annak te leszel a jó ok a koccintásra, te leszel a »látod, szívem, ez is!«, annak te jó mulatság leszel...

Pedig te már elmondtál mindent magadról még délelőtt, a hivatalos ízű, kedvesen feszélyezett és suta osztályfőnöki órán... Mint a többiek (mért lettél volna épp te kivétel?), te az eredményekkel kezdted, s meg is rekedtél a kezdetnél, ilyenkor mindig csak az eredmények a fontosak és nem a marokszorító küzdelem, nem a prózai körítés. A finális produktum itt a lényeg, mert abban lehet turkálni, azt lehet ízekre szedni.

Tanár lettél? Jó pálya az annak, aki még ennyire sem vitte, de nagyon rossz Kanócnak, akiből elsőrendű kereskedelmi utazó lett, és egyetlen körútján csekély hatmilliócskát... vagy ezt már nem is érdemes említeni? Neked ez fáj? Vagy az, hogy a poharak zaján is áthalatszik a neked szóló »pedig milyen szépen indult!« szöveg?

Ne érdekeljen ez téged, hiszen őket sem érdekli, hány félebeddel és hány doboz Drávával sikerült megszerezned a fekélyt és a diplomát! Mert a sztípi mindig előbb fogyott el, mint a napok a hónapban... Kár is rá szót vesztegetni. Minek kell ilyen dolgokra egyáltalán emlékezni? De ezek kikényszerítik belőled az emlékeket... Ezek most téged akarnak hallani!

Finoman közölték veled, hogy nekik már nem vagy a régi, kíméletesek voltak. De megváltoztál, csicseregte Bözsi, s akkor minden szem feléd fordult. Csak egy pillanat volt, s kezdetben még jól is esett, mert akkor még talán nagyobb voltál a szemükben Fitunál is, aki pedig melletted dúsgazdag. Nyugaton él... az ám, hát ő még a régi? Úgy kell érezned, hogy ő sem, mert téged nem tud átejtetni azzal, hogy lesír róla az igyekezet: nem akar kiválni a bandából, nem akar különbnek látszani a többinél, dugja azt a jó müncheni sliffjét, nincs vele sem álomkocsi, sem tündérfeleség ékszerkollekciónal, de fénykép az van... hogy lásson, akinek van szeme. Ami van, az ott van, de ő itt csak Fitu, akinek esze ágába sincs csalódást okozni az Osztálynak. S bár ő az a jóízűség, hanyag eleganciával öltözött palánta, akiből csak jól menő üzletember cseperedhet, az más lapra tartozik. Azért ő tud jó haver lenni és tud különbséget tenni München és Z. között.

... Ó, az a pillanat! Talán még Dokónál is nagyobb voltál akkor a szemükben; pedig Doko az egyetlen hippi köztetek. Lám, ő is a régi... legalább is nekik... ugyanúgy imádja a zenét, saját zenekara is van, ma lépnek fel a fővárosban a fesztiválon, sajnálja, de estére nem vehet részt a mulatságon, majd visszakocsizik, ha lemegy a számuk, jó lenne, ha a banda hallgatná a rádióközvetítést.

Akkor jólesett, hogy megbámultak, mert még Kanóc is összegűszőrödött melletted, kisebb lett a mintakollekciójában található legkisebb tubusnál, pedig rá igazán érdemes figyelni, ő aztán semmit sem változott. Hogy megnősült? Hát az igazán nem látszik meg rajta, nem is csoda, egész hónapban úton van, s most is egyedül jött, szerb az asszony, nem értene semmit a dumából, mert igazán senki sem kívánhatja, hogy a tőrak után az ágyban még nyelvflekkét is adjon neki az ember, véli Kanóc, de ez mind a jól bevált, régi hang, ez mind így van helyén, csak te nem férsz a bögyükbe, csak te... te...

Csak tudnád, hogy mi szülte azt a pillanatnyi, megvetésbe oltott figyelmet! Csak tudnád, hogy mi ütött Bözsibe! Mit jelenthet az a »nagyon megváltoztál«? Megméréttél és könnyűnek találtattál? Megkomoilyodtál a szemükben, vagy megöregedtél, elhasználódtál, rád már nem számíthat az Osztály... te félszeg, barátságtalan, mogorva, te... te... Minek is jöttél ide, talán, hogy felhabzsold azt a pillanatnyi kis figyelmet, mely mögött vád és idegenség feszült?

Igen... az a perc, miután a csipetnyi öröm lekopott róla, világosan, megmásíthatatlanul megmondta neked, hogy vége mindennek. Számukra te már sosem leszel te...

Rajtad nem múltott. Te igyekeztél fesztelenül és könnyeden mindent ott folytatni, ahol ebbamaradt... a félbeszakadt vitákat, ugratást, bohóckodást, nagyképűséget. Nem ment! Hiányzik a szó, a hang, az íz, a szín... valami hiányzik, és most már mindig hiányozni is fog.

Ó, az a délelőtt! A bemelegítő ivászat ott a kiskocsmában... Akkor még csak érezted azt, amit most biztosan tudsz, akkor még nem akartad tudomásul venni a megmásíthatatlant. Parányi félreértésnek vélted, hogy nem ismertek rád, igyekeztél ellesni néhány morzsát abból, amit ők tesznek.

Odaültél a legnépesebb asztalhoz és figyeltél beszédükre, mozdulataikra, ahogy rágyújtottak, emelték poharukat, mert hátha ott ismeredik meg az igaz ember. Megittál fél üveg sört, mert nem szeretsz sokat inni, ha vezetsz.

Đoko, a régi padtárs, szintén vezet, ott áll a Fityó a kiskocsmá előtt, azon robog majd nemsokára előkészíteni a versenyfellépést, de azért nyeli a konyakot, s mintha ő sem lenne egészen a régi. Vagy csak te látod így?

Egyikőtök álmélkodik. nohát, te Đoko, mennyi mindent összeszedtél tíz év alatt: van erősítőd, gitárod, kocsid... nem, igazán nem gondoltam, hogy az közös a haverokkal... így is vagy 700 000-ed van, ha nem több... S csak te látod, hogy a nagy zenész arcán harapóssá válik a mosoly, poharában fenéig ürül a konyak, s csak te ütödsz meg azon, hogy magyarázatot motyog szőke szakállába: muszáj vedelni, mert másképp nem lehet kibírni... Szeme ízlik a szesztől, elborul, mókái — a valamikor oly híres stószok hol vannak már... És őt senki sem találta különösnek, a vállig érő haj, a borzas szakáll, a vastag szemüveg, a piros, kihívóan hippis sál mintha természetes, öröktől fogva létező velejárói lennének, pedig csak az orra, a hajlott, kissé nagyra nőtt, örökös humorforrás a régi. Hát te miért, ha ő nem, miért csak te, s miért csak te látod, hogy ő is?

A közös fényképre azért valahogy mégis rákerültél, odatolakodtál valamiképpen, de mi volt az a te odaállásod a többiéhez képest? Rólád a képről is ordítani fog, hogy nagyon megváltoztál a szemükben...

Beszélned kell velük, érted, meg kell nekik mondanod, hogy...

Este már nyolckor ott voltál a megbeszélts mulatóban, azzal a szent eltökéltséggel, hogy most igyekezel nem okozni senkinek csalódást, az leszel, ha még lehet, aki voltál, hadd lássa mindenki...

De nem jött el mindenki... Reggel is hiányoztak az óráról, ki tudja, miért. Hol vannak ők, a nagy élsportoló, például, aki kurtaságát ügyességével igyekezett pótolni? A lányok kedvence volt, mert remek stílusban tudott udvarolni, s egyszer régen, mikor még együtt volt a társaság, neked is megsúgta, mit tart a nőkről; te komám, áradozott, azt a kislányt, aki neked megszerzi a legnagyobb örömet, amire minden férfi vágyik, hát én azt istenként fogom tudni becsülni... S most nincs itt, hogy bebizonyíthassa: a lányok még mindig istenek a szemében...

Nem jött el a kompánia legúribb tagja sem, pedig az oszi kedvence volt, ő volt a szorgalom és finomság, a szolgálatkészség és csipetnyi stréberség vegyülete. Ő, régi szép idők... amikor még matematikai antitalentumnak tartották... Jól értesült körök most tudni vélik, hogy matematikatanár...

Az Osztály saját kis külön csodagyereke sincs itt, de biztosan eljön, majd a vacsora végére ér ide, semmihez sem nyúl, egyrészt azért, mert rögtön megkezdí tábla nélküli sakkpartiját a másik agytröszttel, aki jelen pillanatban »vezető állásban van«, másrészt senkinek sem tűnhet így fel, hogy milyen elképesztő módon reszket a keze.

Ó, a két nagyagy! Egyik sem lett atomtudós, pedig mindenki arra számított... az egyik postai technikus, a másik »vezető«, tótumfaktum.

És azon kapod magad, hogy már túrkálsz a haverok múltjában, mint egy pletyás anyó, eszedbe jut, hogy Klári nem Moszkvába akart férjhez menni, hogy Magdi egyáltalán nem akart férjet, s most már három gyereke van, igyekszel csaláson kapni a többit, és legalább a magad gyönyörűségére megállapítani, hogy senki sem maradt a régi: lett belőlük kispolgár meg kapitalista, nagystíliú kereskedő és az örök igazit kereső vénlány, mintha ez segítene rajtad...

Pedig minden hiába, itt ma csak te vagy a csodabogár, a te szenzációdra éhesek, csak a te lelki hajótörésed lenne az, ami feldobná őket, várják a beszámolót a pályáról, életéről, célokról és derékba tört álmokról, folytatni akarják a délelőtti pillanatot, hátha még különösebb is lapul a tarsolyodban...

Hát jó! Fel kell készülni a nagy komédiára.

S most gyónni készülsz arról, ami nincs, ami esetleg csak lehetett volna, hadd teljen benne örömök...

A zenére nem figyelsz, az arcok összefolynak, a hangok összeúsznak... Most téged akarnak hallani a fiúk, a lányok, a főpincér, a zenészek — már mindenki szónokolt. Könnyű volt, mert az a müncheni gúnyos hangú prológussal is segített világra hozni az önvalomásokat, mindenkit kiszűrt, névsor szerint, nem lehetett senkit kihagyni. Persze, ő sem maradt ki: ő volt a prológusban a »bűdös kapitalista«, s a

sorok mögött az a fenomén, akinek a kisujjában több van, mint az egész banda fejében összevéve, aki még így is arra figyelmeztet mindenkit: híretek nem terjed túl kis városkátok határán, de én mégis hallottam rólatok egyet-mást saját külön kis eldorádómban, mert én nem felejték se jót, se rosszat, s egyszer eljövök majd igazságot osztani köztetek...

Talán magad sem vetted észre, mennyire megrezzentél, mikor hozzád ért a proológusban, önkénytelenül fürkészted az arcokat, tesszik-e nekik a számládra elsütött kétértelmű kis tréfa, mintha életed függött volna a hatástól, mintha azt vártad volna, hogy most... most felismernek, s te nem leszel a számukra idegen. Talán még sem kell megálmodnod azokat a szenzációkat, talán már nem is lesz rád kíváncsi senki, talán már nem is akarnak hallani, hiszen nem is vagy te más, vagy ha igen, nem úgy, mint ahogyan ők érzik...

A »kapitalista« azután látványos bocsánatkérésre ítélte magát, mindenkihez odament, ugye nem haragszol, kérdezte, á, nem tesz semmit, igazán klassz voltál, dadogod elerőtlenedve, mert oda már minden remény, mert tagadhatatlan, hogy nem vették észre a többiek, hogy... szóval nem ismertek fel.

Te itt ma nem vagy az, aki elkészt vagy túl korán jött, te nem vagy kapitalista, sem zenész, sem vezető ember, te nem hagytad ott-hon a feleségedet, te úgy jöttél, ahogy tudtál, csak úgy... ezt nem lehet megbocsátani!

S most téged kívánnak hallani. Utolsó lehetőség egy kis szenzációra, egy kis különlegességre, mert másképp még eléggé különleges sem leszel. No, állj fel szépen, emeld meg a poharat, fogóddz meg az asztal szélében, és kezd el a mesét. Egy a fontos: nem szabad elárulnod, hogy veled igazán az ég világon nem történt semmi különös, el ne meséld, hogy csak diplomád, lakásod, feleséged és gyereked van, hogy csak ennyire tellett erődből, hogy tanítasz és olcsó piaci hírekről cikkezel... be ne ismerd, hogy nem vagy magaddal megelégedve, mert azt fogják hinni, hogy üzletet akarsz csinálni szegénységedből, inkább álmodj össze nekik mindenféle nagy dolgot... mondd, hogy most indulsz Nyugatra, hogy nem vállaltad el a miniszteri tárcát, vallj be hét év börtönt és legalább két sikkasztást, de oly hanyag eleganciával, mintha ezek a dolgok csak unaloműzésre kellenének, mintha nem is törődnél velük, akkor... talán akkor...

Ha voltál egyáltalán, olyan voltál, amilyen... itt legyél az O s z t á l y n a k tetsző, hogy felismerhessenek, hogy beilleszthessenek újból a múltba, a jelenükbe.

Állj fel szépen, ha nekik csak ez kell! Nézz végig a mohó arcokon és ne félj hazudni, úgy is vége lesz nemsokára a komédiának. Mondd meg nekik, mondd meg...

Vagy tudod mit? Legjobb lesz mégis, ha hallgatsz, ha kiiszod borodat, és hazamégy a heti 42 órához, és megeleghszel azzal, hogy tíz év alatt elérted: e z e k legalább furcsának találtak.

Mert ha még ez sem lett volna...?

Ezt az írást novellapályázatunk bíráló bizottsága közlésre ajánlotta.

VIRÁG ÁGNES

KACSOK

levelek gyümölcsök hamvát
nézem
gondolat havát érzem
és jégcsapok jegecesedését
a homlokom alatt

*

naponta vékonyodom
kopik rólam az ember
mint bronzról bronz
vasról vas
üvegről üveg
lemezzé húzva állok
lőjön át rajtam a halál

*

álmaimból kinőttek a fenyők
fel a valóság légkörébe
lengő csúcsaikon hordozzák
az ég ékszereit
mint csodálatos gyümölcsöt
mért itt miért így mért ilyet
az érthetőség merész ívelésű hídja

főlött szállok a büntudat
dlónyi gyémántját szorongatom
izzadó tenyeremben

*

jegygyűrű láncinge feszül
a világ felett
átnézek rajta
mögötte kék üres térség
átnézek magamon
az is csak fából vaskarika
mögötte vagy inkább belefűzve
a nagy kék semmi
ragyogón tiszta
frottírtörülközője

*

égig érő oszlopok alatt
suhan az árnyék
ráesik ezeréves kövekre
most sarjadt füvekre
réd és rám
a halál jár így nyomunkban

IGÉK IGÉZETE

M e n t e m a parton.
Kék hal úszott a part közelébe.
Utánakaptam.
Megtogtam. Fölmutattam.

[Csodálták.

Lazult a fogás.
Visszaejtettem a vízbe.
Elúszott. Sajnáltam. Örültem.

*

M e n t é l az utcán.
Kutya menekült.

Nyakán szíj, lánc.
Megállítottad. Nem félt.
Levetted a köllöncöt.
Elfutott.

*

M e n t a házak között.
Létepett sárga virágok az út
[mentén.

Éjjel lopták össze kertekből.
Megunták. Szétdobálták.
Összeszedte.

Napokig szállt
a friss vizű vázákból
és belengte a tágas szobát
az aranyszavú hála.

*

M e n t ü n k a nádas mellett.
A víz felszíne csupa békalencse.
Bundás szeleskedett.
Nem sejtve a vizet
nyakig elmerült.
Nevettünk.

*

M e n t e t e k kirándulni.
Nyíresre bukkantatok.

Kevés volt a törzs,
melyen előttek járt emberek
szíve, neve bevésve nem maradt.
Sajnáljátok
a selymes síró kérget.

*

M e n t e k virágok mellett,
síró gyermek mellett,
kéregető koldus mellett,
nem látták.
Egymás testét markolászták.
Mondják, belőlük nő égnék
a bátor új világ.

FÜLÖP GÁBOR

ARS POETICA

megfogtam az isten lábát
s addig csiklandozom
míg bele nem hal a röhögésbe

HUN KIRÁLY A FOGÁT MOSSA

attila a hunok királya
spirituszban ül és a
fogát mossa
portréja kinn függ
a nappaliban
színes szarvaival
sakkpartijainkba dőf

MOLCER MÁTYÁS

UTAZÁS

*utazás a tapogatózó sejtés sötétedő
vonalain a távol álmos, vak vermeibe, az éj
álmélkodó szemed mély monológjainak ölét
betakarja, pályaudvar szemafórijai vörösen
megbízható színeknek bizonyulnak, a síneken
tovarobog a vonatod őrző vasa, hallani robaját,
de az útjелеk idétlen arccal nyikorognak*

SPLEEN

*már lassuló szavakkal szólítanak az okosok,
utazásom elhuzódik, gyökerekre települ a
belső tekintetem, míg részekre töredező
akaratom a múlt homokján mit is adhat? Elfogyó
melegem silány rögeszmém élesztgeti, de nekem
mindegy, nem érdekel már, csak aludni hagyjatok*

FÉLÁRNYÉKBAN

*reggel áll üreges szemekkel és a
megtisztult vízeken törékeny álmú
foszlányok. Leülepszik omladékos
életem s De profundis éjszakája
érzi jöttöm. A földi csselfogások
már lekopva szegény kezem hitéről.
A volt mint uszadékfa árnya átmegy
rajtam. Esteledik, hajolva járok
..... valahol napos mezőkön
jár a .....*

SZÜCS IMRE

A SZEGÉNYSÉG FORRÁSVIDÉKE

**A szegénység az amikor akkora a nyomorúságod
hogy már úgy érzed minden a tiéd
a maradék
a szalonnabőr
a kenyér héjastul
s a rozsdás kerékpár
lábad feszítő erejével
meg az albérlők örökös vándorlása
az egyik éjjeli menedékhelyről
a másikra**

**a szegénység az amikor életed delén
még mindig egyenes derékkal
és tisztán és álmodva jársz
holott világtéremtő puszta két kezoddal
valakit már réges-rég
agyon kellett volna vened**

**a szegénység az amikor
naponta pokolra szállsz
hogy időnként
öt perc örömed is legyen!**

GROTESZK (III.)

**(Tértől
és időtől elvonatkoztatva)**

**Jaj a megszorítottaknak
jaj a megnyomorítottaknak
de leginkább annak jaj
aki már
élni se tud**

HORDÁR

**Naponta mások kincsét cipell
s este ha lefekszik
a sajátját megálmodja**

**de van úgy
hogy az álom is elkerüli
akkor kellene odamenni hozzá
és leülni
az ágya szélére**

KOPECZKY LÁSZLÓ

HANYATLÓ HANGULATBAN

*Tán mert szétmértem
A lelkem,
Ez az én zeném:
Ha megkapom a pénzem én?
Vagy ha az utókor felken?*

*Ha ez volna
Az én zeném,
Érezném,
De süket csend
Odabent,
És száz jövőért
Nem áldoznám a jelent.*

*Akkor hát: kinek?
Miért? Meddig?
(Sajnos már rég túlléptem:
Tíz évvel ezelőtt, keddig.)
Tíz évvel ezelőtt, keddig? ...
Pedig ez végleges volt változatnak.
Mondjátok, hogy ez a
»se nem tagadásom, se nem
[hitem«*

*Bohém ledérség,
Én majd csak
(Hogy tovább tartsak)
Egész röviden:
K á r h o z a t n a k . . .*

LÁTOMÁS, AMELYET EGYELŐRE MÉG CSAK HALLOMÁSBÓL ISMEREK

*Magányos farkas leszek,
Kehecs, döglődő vadon élek,
S ha rám szól az Élet:
»Na mi van, öreg fickó,
E rogyant léthez mit szólsz?«
Azt mondom:
»Köszönöm . . . még kérek . . .«*

KÉZFOGÁSOK

RADOVAN ŽDRALE

BOSSZÚ

Közénk nyújtotta lábát. Levettük pizsoktól és izzadságtól bűzlő gypjúharisnyáját. A bocskorral együtt. Lába látszólag egészséges. Kissé megtöröltük a kabátujjával. Amennyire lehetet. És miközben a bajtársunk, aki nem volt éhes, negyvenkilenctől nulláig számolt, a lábból csak csontok maradtak és apró törmelékek, amelyeket a bocskorba szórva adtunk a kezébe. Ő sírt, de nem annyira, mint mi, — a lába miatt. Ezt tudtára adtuk. Felhagyott a sírással.

— Áshatunk? — kérdeztük tőle.

— Áshattok!

Mindhárman részvétellel eltelve néztük, és azonos gondolataink támadtak. Lehet, hogy azért, mert ugyanabból a lábból ettünk. Igaz, a harmadik nem evett, de számolt. Kevesebb irgalom már nem férhetett meg a szívünkben, habár a nap úgy tüzelt, mint az ember fején a haj.

Két óra elmúltával három gödröt ástunk. Nem voltak mélyek, olyan talajra bukkantunk, amely dacolt az ásóval.

— Gyere — szólítottuk.

Az ülepén és a fél lábán a gödrök felé fordult.

— Akarod, hogy segítsünk?

— Majd egyedül — mondta és a gödörhöz támolygott.

— Miért ástatok hármat?

— Hogy ne legyél egyedül.

— Igen, a magány undorító...

Úgy néztünk rá, mint az olyan emberek, akik nem szeretnék, hogy elárulják a szerénytelenségüket.

— Melyik az enyém? — kérdezte olyan hangon, mintha többet kapott volna annál, amit remélt.

— Választhatsz — bátorítottuk.

A gödör fölé hajolt. Az egek sem segíthettek rajta.

Mi nem voltunk túlságosan türelmes emberek. Ő ezt tudta, de nem volt képes arra, hogy segítsen önmagán. Hol az egyik, hol a másik, hol meg a harmadik gödörbe bámult.

— Válaszd ki a középsőt.

— Lehet a középsőbe. Az a legnagyobb.

Gyorsan a középső gödör széléig mászott és úgy méricskélt bennünket, mintha attól tartott volna, hogy megelőzzük. Amikor meggyőződött róla, hogy nincs ilyen szándékunk és számunkra ugyan mindegy, melyikbe kerül, a gödörbe ereszkedett.

— Most jobb- és balfelől is van szomszédod.

— Igen, jó lesz így — válaszolta.

— Mi most elmegyünk. Majd estefelé, amikor csillapul a nap heve, eltemetünk.

Ezúttal semmit sem szólt. Magára hagytuk.

TESTVÉR

A sok jó cselekedetet, amelyekkel lekötelezett, nem viszonztam, mind-egyre halasztgatva az ilyesmit. Így érkezett el testvérem öregsége, halálának előhírnöke. Egy napon tüdőgyulladás végzett vele. Hogy minél közelebbiek legyenek a hozzá fűző emlékek, ásót fogtam és eltemettem a kertben, a holdfény egy csendes ága alá. Üres óráimban, rendszerint naplemente előtt, a sírja közelében üldögéltem és a vakondot figyeltem, amely beköltözött a keretbe és a veteményest pusztította. Hiába lestem a kártevőt, amely minden esztendőben megsemmisítette igyekezetem java részét. Egy napon úgy határoztam, hogy felásom az egész kertet, hátha sikerül elcsípnem. A testvérem sírhantját kivéve minden talpalatnyi földet feltúrtam, de a vakondot nem találtam. Csak üres föld alatti járatokra bukkantam, ugyanolyanokra, mint valamikor, amikor a testvérral nyomoztunk a vakond után. Máshol nem lehet, csak a sírhant alatt.

Inkább valami sejtelmes kíváncsiság ösztökélésére, hogy lássam, mit csinált a föld alatt az én jó testvérem, semmint a vakond elfogásából adódó haszon miatt, hozzáláttam a hant felbontásához. Testvérem koponyaüregében találtam rá a vak, fekete vakondra, amely a fehér csonttól övezve a valóságosnál is feketébbnek tűnt. A látottak nem leptek meg. Erősebb volt bennem a testvérem iránt váratlanul fellobbanó gyűlölet és az önmegvetés. Teljes erővel a koponyára sújtottam és szilánkokká zúztam, miközben a vakond kiszakadt méhéből előbukkantak a fiókák.

Vigy az ördög ezt az életet — mondtam szerencsétlenül.

És ezzel a káromlással vánszorogtam el az öregkorig, egyre azt gondolva, hogy mindenért a testvérem a vétkes.

FÁCÁN

Elrejtöztem az aszott fűben és unalmamban a gyökereit tépdeselem. A reggelek egyre hűvösebbek és a nádas sokáig nem látszik ki a ködből. A magasan csillogó harmat végigfolydogál a csőrömön.

A fán, amelyen alszom, úgy ritkulnak a levelek, mint a rikoltásom. A könnyű szél a lábai elé sodorja... A búza zöld volt és megsárgult, a zsenge fű is megnőtt. A csibék is léteztek és én voltam az anyjuk. Most mindennek vége.

A születésem óta ez a dolgok rendje. A napraforgó az égen, az is, amely nappal virágzik, és amaz is, amelyik éjjel virágzik, egyszer majd eltűnik. Ezt sejteti a sikoltásom.

A rókát lesem a nádasból, és hallom az akácós száraz ágainak reccsenését.

Jönnek a vadászok! Két szétálló fűszál résén át látom őket. A kezükben levő valami felülvölt. Fekete, mint a vízikígyó. Felém tartanak. Egyikük engem szemelt ki.

Az akácós felé menekülök.

Nem hallottam a sikoltást. Az égen díszelgő napraforgó már fölötte van. A szárnyam eltörött. Tarka vadászkutya lohol felém.

Behunyom a szemem. Fű és föld leszek.

BALLADA A MOGYORÓERDŐRŐL

A hold álmatlan éjszakájában, amely a csöndtől halt meg a mogyoróerdőben, valaki kopogott az ablakomon.

Felismertem a szomszédomat.

»Gyere kil!«

»Hova megyünk?«

»Megöltem a feleségem szeretőjét.«

»És őt?«

»Őt is«, mondta a szomszéd lehajtott fejjel.

Ásó volt a kezében, olyan fekete a csillagok fényében, mint a szén.

Nem szóltam semmit. Szerettem és ezért követtem. Jobb a holtakat eltemetni, mint a mogyoróerdő csendjétől haldokolni, ha már ő nincs többé.

Megcsikordult házának ajtaja, és én megláttam őt a szomorúan ünnepélyes ciprusfa alatt, a halott hold ölelésében.

Haloványságuktól megigézve még mindig a saját szobámban álltam, reá várva és minden neszre felfigyelve, — vajon nem az ő lépéseinek zaját hallom.

Ki tudja, hogy a mogyoróerdőben hány éjszakát töltöttem el várakozva?

»Egyszer úgy is meg kellett tennem, hiszen mindkettőnket megcsalt vele« — mondta a szomszéd olyan csendesén, mintha csak a ciprusfa lombjának susogása hallatszott volna.

KISLIBA

Sehol a hold és a csillagok és az én mély-mély fájdalomam. Mit láttam az éjjel a végtelenségben? Sárga kisliba tipeg a fényes égbolton és kukoricaszemecskéket szedeget.

Íme, a csapatból tegnap este eltévedt fiókámnak teljesült a vágya, az égbe jutott, hogy kielégíthesse csillapíthatatlan éhségét.

Az úton futkározva gyűjtögette a szétszórt kukoricát, pedig féltém, hogy eltiporják.

Erre a csalafintaságra a többi kiskacsát is rászoktatta. Egy napon mindannyiukat elgázolják. Ki őrizze meg őket? Ezen az úton eszeveszetten hajtanak.

Soha többé ne térj vissza a földre. Éjszakánként majd óvlak a tekintetemmel.

PÓK

Selymes fonalába kapaszkodva csüng a pirinyó pók az üres térben.

A lábát, mellyel szilárdságot tapintott, mielőtt a mélységbe szállt, — meg nem veheti semmiben.

Csüng, lebeg, és nem látom rajta, hogy megrémülne a semmiesség miatt...

ÉGI BÜNTÉNY

Kék nyoszolyán fekszik a véres, halott Hold. Az anyja búzavágóval a szívét kivágta, fivére övéen csüngő törével a fejét levágta, nővére a lelket tüzre vetette és messzire hallatszott a lélek zokogása. Ősz apja a tűzhely mellett hangtalanul siratja, könnyei a lángokba hullanak.

A csend lágy ólén pihen a föld és a tűz.

Valami még történik majd.

Almási Tibor fordításai

SZEMPONT

BODROGVÁRI FERENC

DIALEKTIKUS NEGÁCIÓ, VAGY FORMÁLIS LOGIKAI OBVERZIÓ?

(Herbert Marcuse dialektikájáról)

A humánusabb társadalmi lét kutatását célzó gondolat ma már nem tudja megkerülni Marx filozófiáját. A politikai kényszerrel olyan eredményesen kiszolgáló modern technika és a magát páratlanul objektívnek kiadó — de valójában az adott rend megkövesedett »itt és most«-jának védelmezését szolgáló ideológiai (hamis tudatú) — pozitivistá-scientista filozófiák ahumanizmusával szembekerülő és az ellentmondásokkal terhes társadalmi gyakorlatot értelmezni és túlhaladni kívánó elméletnek ma kétféle alapvető modellje ismeretes. Az egyik az egzisztencializmusnak nevezett, de gyűjtőnevének belül rendkívül heterogén szellemi áramlat, a másik pedig az ugyan-csak nem monolit egységet képező és erős viták jegyében zajló marxizmus.

A kétféle, alapintencióiban homlokegyenest ellenkező szellemáramlat vitája nemcsak a kölcsönös elutasítás jegyében zajlik, hanem az egyeztetés, az egymást »kölcsönösen megtermékenyíteni akarás« jegyeit is viseli. Így született meg a marxizálás sokszínű változatainak áramlata. A természeténél fogva nyitott marxista filozófiai gondolat elvben és gyakorlatban sem zárkózik el önfeladásának, önkorrekciójának s más forrásokból származó kritikái továbbfejlődésének eszméjétől. Am, amennyire hibás a merev, dogmatista bezáródás, olyannyira hibás és veszélyes a »megtermékenyülés« kritikátlan igénylése is.

Herbert Marcuse — Max Horkheimer és Theodor Wiesegrund Adorno mellett — a harmincas években alakult frankfurti filozófiai iskola által képviselt »kritikai társadalomelmélet« egyik vezéralakja. A háború után az USA-ban jelentek meg kritikai művei, melyekben élesen bírálja az ún. bezáródó, »egydimenziós« késői tőkés, de ugyanígy a szocialista társadalmat. Ezeket egy néven »ipari társadalomnak« nevezi, melyben a technika segítségével kialakított viszonylagos jólét ára az ember szabadságának elvesztése, sőt még a szabadságvágy elvesztése is, a »boldogtalanságban való boldogság« hamis tudata. A humánium lehetőségét, az igazi szabadságot jelentő forradalmat az utópisztikus észtlől és az »egydimenziós világba« még be nem épült kívülállólóktól várja, de nem a forradalmiságát vesztett munkásosztálytól, noha ez az utóbbi megállapítása nem teljesen hátrózott.

Filozófiájáról nálunk Jugoszláviában meglehetősen sokat és színvonalasan írtak. Az ész és a forradalom, valamint az Egydimenziós ember

című munkáit a szarajevói Veselin Masleša kiadó jelentette meg. Az *Erosz és civilizáció* a zágrábi Naprijed kiadása, *Az utópia vége* és az *Esszé a felzabadosulásról* egy kötetben a zágrábi Stvarnost gondozásában jelent meg. Ezenkívül különböző folyóiratokban cikkei is jelentek meg.

Marcuse filozófiájának hatása erősen rányomja bélyegét az egész modern nyugati radikális-baloldali egyetemista és nemcsak egyetemista mozgalomra, de ugyanígy erősen befolyásolja a marxista gondolkodókat is. Intellektuális hatása erős, megkerülhetetlen, ittlétező. Egyesek magasztalják, mások kategorikusan elmarasztalják. Ám eszméinek »ízét« még akkor is felfedezhetjük szellemi életünkben, de a köztudat szintjén is, ha azok, akik marcusei jellegű nézeteket vallanak, még a nevét sem ismerik ennek a kiemelkedő gondolkodónak. (Ez egyébként minden nagy gondolkodó sorsa.) Sokan vallják magukat marxistának, közben pedig marcusei nézeteket hangoztatnak, mint ahogy sokan vallják magukat marxistáknak, noha nézeteiket ismerve Marx megfordulna a sírjában.

Emiatt részletes ismertetés helyett ez az írás csupán a marcusei elmélet egyes logikai vonatkozásainak bírálatát kísérli meg: nem kíván bemutatni, csupán hozzájárulni szeretne az egyébként szükséges Marcuse-értékelésekhez, melyek napjaink igen időszerű feladatai közé tartoznak.

A MÓDSZER ÉS A FELADAT PROBLÉMÁJA

1.

Ha Herbert Marcuse dialektikus módszerről vallott nézeteit általánosságban vizsgáljuk, akkor azok nem különböznek Lukács György *Történelem és osztálytudat* (Magvető, Budapest, 1971. 214. o. és tovább) című munkájában kifejtett értelmezésétől, miszerint a dialektikus módszer központi problémája a valóság megváltoztatása a szubjektum és az objektum (a megismerés alanya és tárgya; a tudat és a lét stb. stb.) történelmi folyamatban alakuló viszonyának tematizálásával.

Ám ha ezt az absztrakt-általános megfogalmazást kiteljesítettségében vizsgáljuk, akkor meglátjuk, hogy az a távolság, amely Lukács Györgyöt és a frankfurti gondolkodókat még munkálkodásuk kezdetén elválasztotta — rendkívül hasonlóan nyúltak hozzá a marxi örökség feldolgozásához, de sohasem kerültek kapcsolatba egymással —, mindvégig megmaradt, sőt szakadékká mélyült és bővült.

Herbert Marcuse dialektikája — és ez elméletének logikai struktúráját vizsgálva is kitérünk — a »túlfeszített negáció« dialektikája, amely végül önmaga tagadásába csap át. Célja, hogy az adott ittlét dialektikus tagadásával, a marxi dialektikus módszer hagyományainak kiteljesítésével mutassa meg az utat az ember fölé emelkedett, elnyomó elidegenültségből, de az »ipari társadalom« ideológiájának tagadása végül önmaga tagadásának esik áldozatul, logikai zsargonnal szólva a magára reflektált fogalom önmaga abszurdítását mutatja ki. Így az új lehetőségeket megcsillantó végkövetkeztetésnek szánt ítélet csupán az adott ittlét védelmezését jelentő obverzións ítéletté erőtlenedik.

∴

Természetesen nem kell azt tételeznünk, hogy emiatt Marcuse kritikai erőfeszítéseinek totalitása teljesen értelmetlen és értéktelen, elvetendő. A gondolkodó még befejezetlen opusában — hisz Marcuse még javában alkot és változik — igen sok olyan eredményre bukkanunk, melyek kétségkívül alkotóan járulnak hozzá a humanista szellem forradalmi útkezeséhez. Ezért Marcuse igazi és nagy tanítónak tekinthető; olyanak, aki megköveteli, hogy tanait kritikailag fogadjuk, túlhaladjuk. Bírái, de igényli is a bírálatot. Ez a »nyitottság« pedig kevesek érénye manapság. Ha tehát ez az írás inkább a bírálatra szorítkozik, ez még nem jelenti azt is, hogy

egyért azzal a vakszi struccpolitikával, amely a szellem renyheségéből fakadóan és a pápánál pápábbá lenni akarásból az »igazi« marxizmusra hivatkozva, de valójában a represszív rend védelme érdekében abszolúte »félreállítja« Herbert Marcusét.

Még egy megszorítással kell élnem. Marcuse dialektikájának »bűfeszítettsége« szerintem is logikán kívüli okokra vezethető vissza. Ezért a következő elemzések sem mozgathatnak a szigorúan vett logika kereteiben. Egyébként a »logikán kívüli« kifejezést csak munkahipotézisként használok, mert az általános filozófiai elmélet és módszer totalitásának merev diszciplínákra való tagolása elfogadhatatlan.

2.

Az *Egydimenziós ember* soraiban (jugoszláv kiadás 152. o.) Marcuse azt írja, hogy azok a csillagok, amelyeket Galilei látott, az antik időkben is ugyanazok voltak, de más volt az ítélkezés és a cselekvés világa; röviden: másrilyen társadalmi realitás nyitotta meg a megfigyelés új világát és korát, az észlelt »adottak« rendszerezésének új lehetőségeit.

Marcuse a világról szóló ismereteinket változóaknak, dialektikusan fejlődőeknek tekinti, s ezzel együtt magát a társadalmi létet is annak tartja. De vajon minek tartja a dialektikát? Műveiben élesen elítéli a metafizikus módszer statikus és dogmatikus voltát, de ugyanígy elítéli azt a felfogást is, amely a dialektikát az anyag objektív ontológiai kategóriájának tartja, amely a természet, a társadalom és a gondolkodás abszolút, egyetemes, örök törvényeit fejezné ki, tükrözné vissza. Műveiben arra utal, hogy az abszolút ontológiai kategóriának tartott dialektika következménye az, hogy fel kell tételeznünk egy abszolúte egyetemes, változatlan lényegvilág létezését. Emiatt a dialektika a statikus lényeg felszínes változásainak örökké visszatérő játékként lehetséges csupán. A dogmatikusan értelmezett ontológiai dialektika-kategória a Kant előtti filozófia szintjére csúsztat vissza bennünket; a magában való lét teleológiai értelmezésére kényszerít (arra, hogy a létnek valamilyen tőlünk eleve független célja van, amely felé halad, s mi ennek a folyamatnak csak eszközei lehetünk). Így Marx aktivitás-konceptiójával, az alkotó ember tételezésével kerülünk szembe.

Másrészt viszont Marcusénál arra bukkanunk, hogy miközben kiemeli az emberi aktivitás szerepét, az ismeretszerzés történelmi-társadalmi meghatározottságát, fokozatosan eltávolodik a munka szerepének marxi felfogásától, melyet a húszas-harmácas években vallott, illetve, legalábbis gyökeresen revideálja a munkáról vallott korai nézeteit. Ez a revizió oda vezet, hogy a dialektikát kizárólag az ész tulajdonságainak minősíti s a tudatot szinte függetleníti a gazdasági létől, az objektumtól, a priori erejűnek tartja.

A kezdetben említett, Lukács Györggyel való hasonlatosság megszűnésének példázása kedvéért — kis kitéréssel — megemlíthető, hogy Lukács György, aki a *Történelem és osztálytudat* soraiban a dialektikát túl szűkítve, csupán a történelem és társadalom folyamatának vizsgálatát jelentő elmélet és módszer gyanánt értelmezte, élete végén, Marcuséval ellentétben éppen a munkában látta a lét és speciálisan a társadalmi lét szférájának legalapvetőbb ontológiai kategóriáját, s a dialektikát a munka modelljének segítségével tematizálta. (Vesd össze: A *munka* című tanulmányát. Magyar Filozófiai Szemle 1972/71. és 2. sz.)

::

A kritikai elmélet Max Horkheimer megfogalmazásában azt a feladatot tűzte maga elé, hogy mint egy egész, a tőkés gazdasági-társadalmi alakulatról szóló kifejlesztett egzisztenciális ítélet legyen, amely nem a »ha... akkor«, hanem a »ha... tehát szükségszerűen kell« kritikai-érté-

kelfő formában fejezze ki forradalmi jellegét. (A *tradicionális és a kritikai elmélet* című írásában, 1937-ben. A *Kritikai elmélet* című gyűjteményben, II. Fischer, Frankfurt/Main, 174. o.) Hogy ezt megtehesse, a kritikai elméletnek történelminek kell lennie, a gazdasági tényezők alapvetően meghatározó voltából kell kiindulnia, keresnie kell azokat a különbségeket, melyek az azonos társadalmi lényeg felszínén jelentkeznek, s mindenképpen kritikainak kell lennie, azaz a hegel-marxi hagyományokból kiindulva tételnie kell az elmélet és a gyakorlat »eszese egységét«, s ezt kell megoldásjavaslatként anticipálnia.

(Ugyanezt idézik az említett jugoszláv szerzők is Marcuséről szóló tanulmányaikban.)

A későbbiek során azonban az derült ki, hogy a tőkés gazdasági-társadalmi alakulat »ítélését« bíráló »kifejlesztett egzisztenciális ítélet« lehetőségéről maga Horkheimer is lemondott. Ugyanígy tett Adorno, valamint a »második frankfurti generáció« vezéralakja, Jürgen Habermas is. Marcuse azonban — úgy tűnik — nem követi őket, s elméletét a »kifejlesztett egzisztenciális ítéletnek« tekinti. Kérdés azonban, hogy ez az »ítélet« logikailag helytálló, azaz igaz és helyes-e?

A »LÉT TUDATÁNAK« HELYETTESÍTÉSE A »TUDAT LÉTÉVEL«

A *munka* című idézett tanulmányban (39. o.) Lukács György a munkafolyamatban jelentkező tudatos szubjektív cselekedetek teleológiai jellegét vizsgálva rámutat a determináció inverziójának nevezett jelenségre. Szó szerint ezt írja: »A determináció iránya a következőképpen fordul meg: a normális biológiai, okozati meghatározottságban, az embernél csakúgy, mint az állatnál, okozati folyamat megy végbe, amelyben szükségképpen folyvást a múlt határozza meg a jelent. Az élőlényeknek a megváltozott környezethez való alkalmazkodása is okozati szükségszerűséggel megy végbe, amennyiben azokat a tulajdonságokat, amelyeket a szervezetben múltja termelt ki, az ilyen változás megőrzi vagy szétrombolja. A célkitűzés, mint láttuk, megfordítja ezt a magatartást: a cél (a tudatban) előbb van jelen, mint megvalósítása, és az ehhez vezető folyamat során minden lépést, minden mozdulatot a célkitűzés (a jövő) irányít.« Ezt a helyes és ontológiai inverziót Marcuse az ész önállóságává fokozza. S hogy ezt teszi, annak éppen a munka és a társadalom gazdasági elemzésének elhagyása az oka. Így nála az ész kategóriája elvontan általánosnak jelenik meg, a társadalmi lét többi kategóriájának levezetése ebből az alapból történik. Olyan »logikai levezetés« ez, melyről Lukács György (op. cit. 52. o.) joggal állapítja meg, hogy »elutasítandó«.

1.

Marcuse elméletének logikai megalapozottságát végtére is kétféleképpen bírálhatjuk. Mindkét esetben ki kell mutatnunk a tőkés társadalom egyszemélyes stabilitásáról vallott posztulátumának érvénytelenségét. Ezt közvetlenül úgy tehetjük meg, hogy utalunk azoknak az eminens ökonómistáknak a munkáira, melyekben Marcuse állításainak cáfolatára akadunk. Ilyen például — többek között — Baran, Sweezy és Schumpeter közgazdasági munkássága. Közvetett eljárással egyrészt hivatkozhatunk például azokra az írásokra, melyek a filozófiai elemzés segítségével cáfolják Marcusét. Ilyen például Haugnak és Offenak, a második frankfurti generáció tagjainak írásai a *Válaszok Herbert Marcusnak* című gyűjteményben (Suhrikamp, Frankfurt/Main, 1968), H. H. Holz írása (*Utópia és anarchizmus*, P. Rugenstein, Köln, 1968), vagy indirekt úton Alwin Toffler *A jövőndő sokkja* című munkája is (Prentice Hall, Random House, New Jersey, 1970), melyben például a szuperiparinak nevezett társadalom szük-

ségszerűen »többdimenziós« voltára következtet stb. stb. Megkísérelhetjük viszont azt is, hogy Marcusét oly módon cáfoljuk, hogy elméletének logikai következetlenségeiből próbáljuk kimutatni kiinduló téziseinek hibáját.

Marcuse munkáinak elemzése azt bizonyítja, hogy elveti Marx érték-többlet-elméletét; a mai társadalmi valóságra alkalmazhatatlannak tartja. Ehelyett — a politikai gazdaságtan bírálata helyett — az instrumentálissá meredezett ész bírálatát tartja célravezetőnek. Ebből az az abszurdum fakad, hogy nála a gazdaság kritikája a politikai gazdaságtan kritikája nélküli kritika lesz. Amikor ezt teszi, akkor egyrészt vagy feladja a dialektikus módszer elveit, ahogyan azt az 1966. évi prágai hegeli jogfilozófia problémáival foglalkozó kongresszuson tette [Zum Begriff der Negation in der Dialektik című referátumában (*Ideen zur einer Kritische Theorie der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1969.)], vagy pedig a mai társadalmi helyzet elemzésének feladatát, és a megoldást mégis a dialektikától várja. Amikor a munka problematikáját feladva az ész dialektikáját vizsgálja, erős rokonvonásokat mutat Martin Heidegger idealista ontológiai koncepciójával. Amikor a dialektikus negáció helyett a forradalmi eszmnék »kivülről való« bevitelének egyedüli lehetőségéről beszél, például a *Béke mint utópia* soraiban, akkor Deninnel ellentétben — aki szintén használta, de egészen más kontextusban értelmezte ezt a terminust — a marcusei Nagy Tagadás (Great Refusal) totális, de legalábbis meghatározott negációja irracionális színezetet nyer. Az irracionalista vonások Marcuse logikáját egyrészt a »szív logikájának« moralizálására csökkentik, másrészt pedig azt példázzák, hogy »Minden utópia tartalmát és irányát az a társadalom határozza meg, amelyet elvet...« (Lukács György: *A munka*. 53. o.), s ezek a marcusei »történelmi-emberi ellenképek« — éppen megvalósíthatatlanságuk világossá válása révén, éppen elerőtlenedetséjük tudatossá válásával — csupán az adott rend (illetve posztulált állapotok!) oberverzióját jelentik és semmi egyebet.

2.

Lassalét bírálva Marx már 1858. február 1-én azt írta Engelsnek, hogy: »egy ismeretterület sem fejleszthető ki valamely logikai rendszer formális alkalmazásával, még ha ez a dialektikus logika is, mindaddig, amíg az illető tudomány, vagy megismerési terület előzőleg kritikailag nem kiemeltetett s nincs tartalmilag összhangba hozva a dialektikus logika alapelveivel. Hegel kész kategóriái nem alkalmazhatók a gazdasági elméletre, mielőtt mindkettőt nem vetettük bírálat alá.« — Nos, Marcuse elvégezte a hegeli tradíció bírálatát, de a gazdasági elméletét nem. »Az ipari társadalom« általa vázolt modellje nélkülözi a politikai gazdaságtani elemzést. Ezért következnek be, hogy központi jelentőséget nála az a tézis kap, hogy a gondolkodás logikája eddig, történelmileg szükségszerűen a *domináció* logikája, miközben a »domináció« terminus jelentése mentesül a gazdasági tartalomtól (pl. az *Ész és a forradalom, Erosz és civilizáció, Egydimenziós ember* c. munkáiban). Eppen ezért az az álláspont (az *Egydimenziós ember* soraiban), amely az absztrakt gondolkodást az igazi gondolkodás elengedhetetlen feltételének tekinti, s amely ezt a gondolkodást »jóra«, azaz történelmire, de csak »negatív dialektikaira«, valamint rosszra«, azaz pusztán csak analitikaira tagolja, saját maga elméletére vonatkoztatva azt a »furcsaságot« eredményezi, hogy nála a »jó« gondolkodás tulajdonképpen a »rossz« gondolkodás alapjaiból fakad. A tőkés társadalom mai fejlettségi szintjének analitikus vizsgálatának és az így nyert alapra épített értékelő célzatú negatív dialektikának összefonódása jellemzi Marcuse elméletét. Erre pedig szépen érvényesíthető Lukács Györgynek az a kritikai gondolatsora, amely a *Történelem és osztálytudat* c. munka *Mi az ortodox marxizmus?* c. tanulmányában így hangzik: »Mihelyt megállunk az egzisztencia, a csupasz és nyers empiria „természetes“ talaján, merev és egymástól átmenetek nélkül elválasztott elvként áll szemben egymás-

sal a cselekvés szubjektuma és a „tényeknek” az a környezete, amelyben a cselekvésnek le kell játszódnia. Éppúgy nem lehet azonban a tények objektív összefüggésére rákényszeríteni a szubjektív akaratot, kívánságot, vagy elhatározást, mint ahogy a tényekben sem található irányadó mozzanatot a cselekvés számára. Sohasem volt és nem is lesz olyan szituáció, amelyben a „tények” egyértelműen szólnának a cselekvés egy meghatározott irányára „mellett, vagy ellen. Minél lelkiismeretesebben vizsgáljuk a tényeket — elszigeteltségükben, tehát reflexiós összefüggésükben —, annál kevésbé egyértelműen mutatnak egyetlen irányba. Magától értetődik, hogy a csupán szubjektív elhatározás viszont megtörik a fel nem fogott és automatikusan „törvényszerűen” ható tények súlyán.» (234—244. o.)

A fenti két idézet érvényessége az *Egydimenziós ember* tételeiből is kitűnik.

A formális logika marcusei bírálata (143. o. és tovább) azt mutatja ki — helyesen —, hogy az ilyen logika a domináció eszköze (itt az osztályjellegű elnyomásra gondolunk), mert ideológiakusan mossa el a »Van« és a »Legyen« — szerinte ontológiai — ellentéteit. Eközben azonban a »domináció« fogalma Marcusénál »lebegő«, azaz gazdasági okok elemzéséből fakadó indoklás nélküli marad. Az *Ész és a forradalom* c. munkában elvégzett értelem-ész disztinkciójának szellemében Marcuse a tudomány fogalmát következetesen a formális logikával, a pozitivistá-scientista tudományképpel azonosítja. Ha pedig ezt a kiindulópontot mi is kritikátlanul elfogadjuk, akkor Marcuse minden további következtetése formális logikai kényszerítő erővel következik. Ebből a posztulátumból kiindulva a dialektikus logika »nem scientista« értelmezése végtére is a tiszta szubjektivitásnak, a »Cogito«-nak minősül, tárgya pedig az intencionális tudattárgynak. Amíg ez a szubjektivitás nem a tudat intencionális tárgyának »nagy tagadását« választja, azaz a minden eddig létező elvetését egy teljesen új szenzibilizálás nevében, addig maga is csupán a Heidegger által »szubjektivizmusnak« nevezett síkban — a »csak« ontikus síkban — mozog. Célja csak a természet és a társadalom feletti — technika gyanánt megvalósuló — uralom. Tehát az ilyen dialektikus logika maga is a dominációt perpetuálja.

Marcuse szerint a dialektikus logika — mint történelmi Ész — fenntartja a »Van« és a »Legyen« történelmi feszültségét (az azonosság és a nem azonosság azonosságának tételével), elveti a »mi van?«-ból a »hogyan?«-ba transzponálódó empiricizmust és operacionizmust, de a »Van« és a »Legyen« egységét továbbra is »szubjektikusan«, a »természeti korlátok visszaszorításaként« (Marx) fogja fel; továbbra is a dominációt szolgálja és azt fejezi ki.

Amikor a dialektikus ész nevében — helyesen — bírálja a »tükrözés« elvét mint a megismerés módját, amikor kimutatja, hogy a tükrözés elvének elfogadása metafizikus-statikus filozófiát eredményez (hivatkozik pl. Heisenbergre, Husserlre, Heideggerre, akik mind a tükrözést bírálják), akkor végeredményben ez a bíráló magát a »Logoszként, dominációként konstituálódott dialektikus ész« is eltalálja, mert szerinte a dialektikus észre is éppen az érvényesíthető, mint a metafizikus értelemre: az objektum mindkét esetben csupán a szubjektum önformája, önmegjelenése.

Ami Marcuse nem mond ki, azt Habermas kimondja. Habermas szerint Marx filozófiája a filozófia és a pozitívizmus között ingadozik. Marx korlátozott filozófiai öntudatú, mert az emberi nem öntermelését csak a munkára redukálta — kategóriális síkon —, míg a tartalmi elemzés síkján — a társadalmi-gazdasági formációk esetében — nem; ott dialektikus volt. Más szóval: Habermas azt rója fel Marxnak, hogy alapvetően meghatározó tényezőnek nem a társadalmi viszonyokat, hanem az anyagi élet termelési módját, a termelőerőket tartotta. Marcuse burkoltabb. Ő csak a technika és a tudomány elvben nem osztályjellegének marxi gondolatát veti el, még pontosabban azt, hogy a tudomány és a tudományos vívmányok önmagukban nem az ember szabadságvesztésének okai. Helyesli pél-

dául a *Filozófia nyomorúsága* 2. fejezetének 2. megjegyzését, miszerint a kézimunka a feudalizmust, a gőzmalom pedig az ipari kapitalizmust produkálja, de nem helyesli azt, hogy Marx »később« megmagyarázza ezt az állítást s a bázikus faktort, a fejlődést meghatározó tényezőt nem a technikai kivitelezésben, hanem a termelés társadalmi módjában látja. Marcuse azonosít: a termelőerő fogalma nála azonosul a technikával és a tőkés temmelési viszonyok összességével, az »ipari társadalommal«.

Abban a pillanatban, amikor az anyagot pusztán az emberi manipuláció lehető objektumaként definiálja, amikor tehát éppen a sokat bírált scientista pozíciót fogadja el s a praxist így a technikával és a tiszta szubjektivitással egyenlíti ki, akkor a »technikai racionalitás represszív voltáról« szóló beszéde valójában a tudat a priori struktúrájának törvényszerűségét nyilvánítja a társadalmi lét szubsztanciájának; a »dominációt« ontológiai (tudati) jelenségnek, nem pedig a munkamegosztás történelmi fejlődéséből kialakult osztályviszonyok következményének tekinti. Hogy ez a heideggeri »lételfelejtés« szellemének megnyilvánulása, arra Marcuse kritikái szinte egyértelműen utalnak. Végére is itt kettős szembenállásról van szó. Amikor Marcuse a »technikai racionalitás repressziójáról« beszél, akkor egyrészt Marx tételével kerül szembe (azt állítja, hogy nem osztálynyomás van), de szembekerül — heideggeri módon — az egész eddigi filozófiával, amely a »lét elfelejtésének« minősül; akár metafizikus, akár dialektikus is ez a filozófia. Ugyanekkor ez a tagadás önmagát is — obverzióval — tagadja, hiszen a túlközélmélettel szemben jól érvényesíthető kritikája, amely arról beszél, hogy a tudományos racionalitás olyan tiszta projekció, amely többféleképpen magyarázható, olyan felfogás eredménye, amely az empirikus tényanyag éppen pozitivistá módon történt összegyűjtésére kényszeríti rá a szubjektív akaratot (Lukács).

Mihelyt a »dominációt« az ész a priori tulajdonságának kiáltottuk ki, azt is fel kell tételeznünk, hogy a domináció csak az ész transzcendenciájával szüntethető meg. Eközben teljesen irrelevansak lesznek mindazok a részletek, melyek egyébként a posztulált kiindulópont elvetése esetében rendkívül értékesek, s amelyek a dialektikus ész történelmi tulajdonságait és struktúráját elemzik. Így például a társadalmilag feltételezett gondolkodás elemzése Marcusénál rendkívül éles elméjű és instruktív, de noha sikeresen bizonyítja, hogy nincs »per se domináció«, a domináció történelmileg alakuló változatainak bemutatásából arra következtet, hogy minden domináció ugyanakkor rabtartás is. Ez az absztrakt-általános megállapítás önmagában elfogadható. A »minden determináció egyszerre negáció« gondolata azonban Marcuse esetében nem dialektikus. Nem dialektikus, mert ő ugyan kiemeli, hogy a logikai ítéletek szubjektuma tulajdonképpen a praedicatum keletkezési folyamata és ugyanakkor annak a szubjektumnak az ellentmondása is, végezetül azt következteti, hogy a negáció »belülről«, magából az adott rendszerből nem valósítható meg. Az aktív szubjektum korunk társadalmában praedicatumokba fejlődik, de ennek végeredménye a teljes azonosulás, mégpedig magának a szubjektumnak ontológiai lényegéből eredően. Ez azt jelentené, hogy a történelmileg konstituálódó és fejlődő önkorrekcióna képes ész, miután az ipari társadalomban tudományként realizálta magát, eljutott abszolút kiteljesedtségéig, s a további fejlődés ebből az eszből immár lehetetlen.

Ez a következtetés ellenkezik Marx gondolataival. Marcuse nem fogadja el azt a marxai tételt, hogy az emberi nem történelmi fejlődése folyamán oly módon szerezheti meg szabadságát, ha »visszaszorítva a természeti korlátokat« uralkodik a természetben. Uralmának eszköze a technika is. Ugyanakkor önmaga ember természetét is kitermeli. Eddigi történelmi fejlődése folyamán ember termelő erőinek fejlődése olyan társadalmi viszonyokat hozott létre, melyekben elidegenült, osztálylényként fejlődött, rabságba verte önmagát is, de ugyanakkor egyre nagyobb lehetőségeket termelt magának, hogy önmaga társadalmában szabad lehessen. Ennek a szabadságnak kivívására a tudomány eszközeit kell felhasználnia, melyet a forradalmi eszme szolgálatába állít. Marcuse tagadja ennek az utóbbinak

lehetőségét. Tagadása azonban meglehetősen bizonytalan. Egyrészt kiindulópontja ikényszerítő erejének hatására elveti a »domináció logikáját« jelentő ész, amely a munka modelljéből fakad — elveti tehát a munkát mint a priori rosszat, elnyomót, s helyébe a szabadság »birodalmát« a játék, a felszabadult, a nem represszív ösztönök kiteljesedtségeként, utópisztikusan festi, például az *Egydimenziós ember* soráiban, a *Szocialista humanizmus?* című cikkében (a *Socialist Humanism* c. gyűjteményben — E. Fromm szerkesztésében. Anchor Books, Doubleday, Garden City, New York, 1968. 97—98. és 112—113. o.) stb. Másrészt (pl. az *Esszé a felszabadulásról* c. munkájában) a munkát szükségesnek tartja és korai műveéhez hasonlóan (pl. *Neue Quellen zur Grundlegung der Historischen Materialismus* a már idézett *Idden... stb.* c. gyűjteményben) a munkában látja a társadalmi lét alapmodelljét. E bizonytalanságok miatt az új, szabad igazi társadalom létét biztosító alapkategóriák (»pacification«, »bázikus represszió«, »új szzenzibilitás« stb.) értelmezése meglehetősen homályos marad.

Marx azt írta (*Tőke* III. Budapest, 1967. 219. és hasonlóan a 65. o.), hogy: »A gazdasági viszonyok kész alakja — ahogy az a maga reális egzisztenciájában a felszínen megjelenik, s ezért azokban a képzetekben is tükröződik, amelyek révén ezeket a viszonyokat hordozóik és szereplőik megérteni igyekeznek — egészen különböző attól, valóban ellentéte és fonákja annak, ami e viszonyok belső, lényegi, de eltakart mag-alakja s az ennek megfelelő fogalom«. (Idézi Lukács György is a *Történelem és osztálytudat*-ban.) Nos, Marcuse ezt a marxai tételt igyekszik követni, s lényegkeresését éppen a marxai totalitás szempontja irányítja. Ámde nála a totalitás fogalma elszakad közvetítő áttételeitől és bázikus forrásától, mert az Ész a priori struktúrájából dedukálja. Így Karel Kosik szavaival élve, nála egy »rossz«, absztrakt (fetisiztikus) totalitás-fogalom jelentkezik, s ebből dedukálódik az egydimenziós világgép. Itt tulajdonképpen — szinte kísérletiesen — ismétlődik meg egy ősrégi filozófiai probléma, a parmenidészi »egy, osztíhatatlan, változatlan lét« elméletének és a gyakorlat ellentétének összehangolási problémája, az, ami Hegelnél is felmerült már. A parmenidészi »Egy«, a hegeli »Abszolútum«, a marcousei »Logoszként konstituálódott Ész« más-más levezetéssel ugyan, de végül mégis egy sorsra jutnak: kiteljesülve megszűnik bennük az ellentétek feszülése, a szubjektum és az objektum egymásba mosódik. Az ész a priori struktúrájából levezetett totalitás-fogalom Herbert Marcusét nem kritikai, metafizikus jegyekkel »ajándékozza meg«. Így történik meg az is, hogy amíg a tárgyasulás, dologiasulás és elidegenülés fogalmai Marxnál az osztályviszonyok között azonosíthatók, de semmi esetre nem azonosak »sub specie aeternitatis«, addig Marcuse — eltüntetve az osztályviszonyokat — az azonosítást örökösé teszi. Ily módon ugyanazért kritikálható, mint amiért Lukács György (*Történelem és osztálytudat*. 226. o.) Max Adlerről beszélve írta: »Ezzel először is az osztályharcokban kifejeződő objektív gazdasági antagonizmust az egyén és a társadalom konfliktusává súlytalanítja«.

Természetes dolog, hogy ezek után Marcuse számára csak egy logikai — kényszerítő — lehetőség marad. Az egydimenziós világgép univerzálisan uralkodó ideológiáját csak új elmélet transzcendálhatja. Ez az új elmélet azonban nem új formából találkozik; heideggeri angazsáltágot tematizál s az utópisztikusan megfogalmazott »Legyen« — Lukács György szavaival élve ismét (*Történelem és osztálytudat*. 243. o.) ... »a „valóságos” folyamathoz regulatív módon hozzáréndelt „követelmény”, vagy „idea”« (röviden eszkatológia).

A TALAJÁT VESZTETT FOGALOM TÉVELYGÉSEI

A harmincas években az ember nembeli lényegét Marcuse még a munkában látta, azonos értelemben használva a munka és a termék fogalmait. [*Neue Quellen zur Grundlegung des Historischer Materialismus*, az »Ideen... stb.« c. gyűjteményben, valamint *Über die philosophischen*

Grundlagen des Wirtschaftswissenschaftlichen Arbeitsbegriffs a Kultur und Gesellschaft (II. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1965) c. könyvben.]

A későbbiek folyamán a munka fogalma a termelés fogalmánál szűkebb értelmezést kap; ez teszi lehetővé »túlhaladásának« kísérletét, míg pl. a marxista orientáció a munkát a termelésnél szélesebb kategóriának tekinti (pl. Lukács György: *A munka*; Mihailo Marković: *Humanizmus és dialektika*, Prosveta, Beograd, 1967.)

Marcuse korai időszakában elfogadja, hogy a munka a létfenntartás, az ember és a természet közti anyagcsere örök szükségszerűségének feltétele és minden használati érték (eszerint minden további »áttétellel« megvalósuló érték) alkotója — ahogy ezt Marx a *Tőkésben* kifejti. Marcuse szerint (ekkor) az ember a munkában és a munkával teremti meg a társadalom történelmét mint a lehetőségek birodalmát a szükségszerűségben. Ebben a történelmi, alkotó munkafolyamatban az ember állandó egységben van a természettel, amelyet termel, amelyből önmagát termeli. (Vesd össze: *Über die ... Arbeitsbegriffs*: 18., 27. o.; *Egydimenziós ember*. 11., 219. o.) Az ember tehát a természet része, de abból kiválik. Szükségeit cselekvésre készítetik, de ezeket a szükségleteket csupán egy speciális tevékenységgel, a munkával elégítheti ki. (A munka elemzését lásd az idézett Lukács-tanulmányban, ezért itt részletes fejtegetésbe nem bocsátkozhatunk.)

A munka mindig célszerű. A cél meghatározott eszközöket igényel. A munkaeszközök használata meghatározott logikai funkcióként, egy »ha... akkor«, illetve ebből eredően »hogya... tehát« viszonyként jelentkezik. A munkaeszközök funkcióját a cél »adja« meg. A munka végzése közben kialakuló tudattal a Lukács-féle munka-cikkben említett inverzió keletkezik. Az elsődleges viszony, a »cél keresi, igényli az eszközt«, most viszájára fordul: »az eszköz keresi, igényli a célt« viszony lesz belőle. Hogyan történik ez?

A munkafolyamatban a munkaeszköz olyan »áttétel«, olyan közvetítő, melynek révén a szubjektum—objektum viszony kialakul. A munkaeszköz maga egyszersmind a munka előfeltétele, de eredménye is. Olyan csomópontnak nevezhető, melyben az elsődlegesen objektív, szükségszerű ok-okozati kapcsolat teleológiai tételezéssé válik, azaz amelyben az okozat okká lesz és fordítva. (Vesd össze ezzel még: Vas Ida: *A hegeli dialektikus logika alapelve* c. tanulmányát. *Logikai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, valamint a Szerb Filozófiai Társaság 1972 novemberében a kritikai elméletéről tartott szimpozionán tartott beszámolómat: *Herbert Marcuse és a munka filozófiája »felséges ígéretének« visszavétele*. Filozofske studije Beograd, 1973.)

A fogalmi gondolkodás kialakulásával a fogalom speciális munkatermék és munkaeszköz gyanánt jelentkezik. Olyan általános jellegű munkaeszköznek tekinthető, amelyben — szimbolikus-áttételes szinten — egy meghatározott munkaeszköz típusának összes változatai reprezentálódnak. Például a ceruza fogalma az összes konkrét ceruzákat reprezentálja (azokat is, amelyeket tapasztalatilag ismernek, azokat is, melyeket egyéni tapasztalatommal nem ismertem, de nem is ismerhetek meg stb.). Sőt, ugyanekkor a fogalom a lehető ceruzák összes lehető funkcióját is tartalmazza; azokat, amelyeket az eddigi emberi ismeretszerzés és gyakorlat megállapított. Az én egyedi esetemben ezeknek a lehető funkcióknak összterjedelméből természetesen csupán egy meghatározott »szelet« ismeretes, de általánosított esetében — az emberiségre gondolva — ez a tisztán egyedi szubjektivitás által előidézett beszűkülés elhanyagolható. A fogalom mint szimbólum így meghatározott jelentést kap. A jelentés alapjában véve viszonykomplexum. Mihailo Marković szerint (*Dialektikus jelentésemélet*. Nolit, Beograd, 1961) mentális, tárgyi, nyelvi és gyakorlati jelentésről beszélhetünk. Ez a rendkívül bonyolult jelentéskomplexum fejezi ki a szubjektum—objektum viszony, annak történelmileg fejlődő alakulásában, teleológiai tételezésként, amely Marx szerint a legrosszabb építőmestert is elválasztja és fölébe helyezi a legjobb méhecskének. A fogalmak mint

jelentéshordozó szimbólumok tulajdonképpen magát a tárgyiasult munkát jelentik, s ugyanakkor a munkafolyamat eszmei vezérelvei is. Ahogy az objektív munkafolyamatban, ugyanúgy magában a fogalomban — természetesen elvont általános szinten — a kezdet és a vég dialektikus egységben azonosul. »A munkafolyamat végén — mondja Marx — olyan eredmény születik, amely már a folyamat kezdetén a munkás fejében, gondolatában, tehát ideálisan megvolt«. A fogalmat tehát a negáció negációja konkrét kifejezésének tekinthetjük.

Az objektív munkafolyamatban, mint »az egész emberiség fejlődésének alapjában« (Engels a *Feuerbach*ban), a munkaeszközök — eredmények használata — temmelése közben az egyed az egész emberiség felhalmozódott tudását használja. Tudásról akkor beszélhetünk, ha — Markovič szerint — világos számunkra (persze történelmileg feltételezett szinten) a szimbólumok tárgyi (kognitív, emotív, preskriptív szimbólumok) jelentése; nyelvi jelentése, azaz az egyik nyelvi jel viszonya az adott nyelvrendszer más elemeihez; mentális jelentése, azaz a szubjektum pszichikai árszpozícióihoz való viszonya; társadalmi jelentése, azaz az eredményes értékezés feltételeinek ismerete és betartása; gyakorlati jelentése, azaz a szimbólum és a szubjektum praktikus operációinak viszonyismerete. A tudás az a »közvetítő áttétel«, melynek révén az egyediség látszólagos gazdagságából, sajátosságából a nembeli általánosság egészének történelmiségébe épülünk be, s ugyanakkor ezt a gazdagságot, az általánosságot a magunk egyediségébe építjük. Az egyediség egyetemességgé változásának két egymástól elválaszthatatlan oldala van: a természettel való kapcsolat és az emberiséggel — a társadalmisággal — való kapcsolat. A fogalom ennek az egyetemességgé válásnak a szimbóluma; eszközeredménye. A tartalmi egyetemességé válás folyamatában (a munkafolyamatban) az egyedi magára reflektálva egyetemességgel telítődik, mint ahogy az absztrakt-általános is konkrét érzékszervi tartalommal gazdagodik. A fogalom fejezi ki a munkafolyamatban megvalósuló és állandóan újratételezett azonosság és nem azonosság azonosulási folyamatát. Erdő László *A fogalom és az ítélet dialektikus logikai elmélete* c. tanulmányában (*Logikai tanulmányok*. Idézett kiadótól) kiemeli, hogy a fogalmilag közvetített munkatevékenységben »Mint hogy a gondolatiból térünk vissza az érzékihez, az értelem számára úgy tűnik, hogy a reflektálás valamely, a fogalom, a gondolkodás számára külső valamire való vonatkozás: másra reflektálás. Valójában elvben a fogalom tulajdon alapjára, tulajdon érzéki anyagára vonatkozunk mindig; a reflektálás nem valami külsőnek, hanem a fogalom belsejében eltűnő jelenlevő tartalomnak, szóval a fogalom belsejének magának a napfényre hozatala. Következésképpen a reflektálás valójában magára reflektálás, mert általa ugyan a gondolkodás tér vissza az érzékihez, e két ellentmondó tevékenység azonban egyazon tudati tevékenység két egymást kiegészítő és feltételező oldala. (...) Ennek következtében a fogalom: önmaga is, meg önmaga mása is; az azonosság és a nem-azonosság azonossága; a napfényre lépően levő ellentmondás.« (15—16. o.)

Igen ám, de a fogalmilag közvetített társadalmi jellegű és történelmi munkatevékenység folyamán az ember teleológiai tételezései — melyek mindig a múlttal, a praxis antecedens feltételeivel meghatározott lehetőségek — beszűkülhetnek. Marcuse szerint — és azt gondolom, hogy Marx reinterpretációja nála éppen itt kezdődik — a magára reflektált fogalomból szükségszerűen, a fogalom általános természetének eddigi tapasztalati-történelmi meghatározottságából eredően, éppen azok a lehetőségek »ürülnek ki«, amelyeknek lehetővé kellene tenniük a fogalom önkorrrekcióját, önnegációját, tehát magának magasabb szintre emelését. Marx azt mutatta ki, hogy ez a »beszűkülés« egyáltalán nem a tiszta elméletből, hanem a gyakorlati tevékenységből fakad. Az eddigi egyetemestülési történelmi folyamat eredményei valóban lehetetlenné teszik, hogy a fogalomban — mint a munka észszintű kifejezésében — a konkrét munkatevékenység gazdagságának teljessége kifejezésre juthasson. Ezt azonban szerinte éppen nem a fogalom, az ész, a szimbólum kezdeményezi, hanem

maga a társadalmi-történelmi praxis; az osztályfeltételezettség, amely a gondolkodást, a tudatot mint társadalmi lét meghatározza. Valamilyen tevékenység (cél) fogalmi elgondolásakor mi mindig azok közül választunk, melyek a tervezett funkció elvégzésére legalkalmasabbnak tűnnek. Mivel a cél (a fogalom, a szubjektum) mindig az előzetes választás eredményeivel meghatározott (s ezek az előzetes választások magával a munka fejlettségével meghatározottak; azaz, ahogy Marx mondja, az emberek szabadon csinálják történelmüket, de nem teljesen szabadon választott körülmények között), a fogalom tartalma mindig az adott történelmi előfeltételekkel és a konkrét helyzettel lesz meghatározott. Ez a meghatározottság a teleológiai tételezéseket szigorúan beszűkíti. Ennélfogva, Marcuse szerint, a munka modelljéből levezetett fogalom, a »Logoszként konstitulódott Ész« ontológiai struktúrájában a »dominációra való törekvés« lényeges jegy. A munka világának fejlődése, az Ész világának fejlődése szükségszerűen állandóan a dominációt állítja helyére. Csupán a mennyiségi tökéletesedés momentumra új ebben a folyamatban. A forradalmak csupán olyan törési pontok, amelyekkel, mint a régi formák negációjával egy örök és változatlan tartalmat, a domináció tartalmát állítjuk helyére, csupán tökéletesebb formában. A dialektikus ész negációjának negációja affirmációt eredményez. Úgy tűnik tehát, hogy Marcuse osztja Adorno véleményét, aki ezt a tételt a *Negatív dialektika* c. munkájában ki is fejtette (Suhkramp, Frankfurt/Main, 1966. 715. o.). Az ész ontológiai természeténél fogva tehát uralkodik az anyagon, az érzékin, és ahhoz mint külsőhöz viszonyul, noha abból, azzal egyidejűleg, a munkában születik.

Ezzel tulajdonképpen az a heideggeri álláspont ismétlődik meg, hogy az egész európai gondolkodás tragikumuma a szókratészi tévedés iránti vak-ság. Szókratész ugyanis azt hitte, hogy az egyediből az egyetemesség a tudás révén erényként kifejlészthető. Valójában a szubjektum, aki az ész logikai kategóriáival uralkodni kíván az objektumon, maga is objektummá, manipulálttá válik. A logikára való hivatkozással nem lehet eljutni az igazságig, mondja Heidegger (*Platón igazságtana*, Bern, 1947. 97. o.) Eszerint a technikai racionalitás, a társadalmi viszonyokban tárgyiasult és a filozófiai nézetekben objektívulódott eszme, amely a munkából származtatja magát, csupán a dominációt perpetuálja. Ha pedig így van, akkor aztán végtére is teljességgel mindegy lehet a valóságot kifejezni kívánó egzisztenciális ítélet milyensége. Akkor is a pozitivitás »hamis egészéhez« (Adorno) jutunk, ha a metafizikus koncepcióval a szubjektumot és a praedicatumot statikus entitásoknak tekintjük és világtelfogásunkat a klasszikus szubsztanciális hierarchia szerint alakítjuk, meg akkor is, ha a szubjektum praedicatummá alakulásának dialektikus ellentéteiből rajtolunk. Mindkét esetben a dominációhoz jutunk. A szubjektum és az objektum azonosságát tehát csak ábránd, mert ez hamis totalitás, az objektummá vált szubjektum és az objektum »ájult egysége«. Az azonosság gondolata csupán vágy lehet, s ezt a vágyat csak a tökéletes transzcendenciával, az eddigi ész, az eddigi logika, az eddigi dialektika transzcendenciójával lehet megvalósítani.

Hogy ezt a transzcendenciót megvalósíthassa, de közben ne essék az irracionális áldozatának, Marcuse egészen a szükségletek redefiníciójáig, tehát az emberi tevékenység motívumaiig nyúl vissza. A szükségletek elemzésekor a munka fogalmát csak úgy »neutralizálhatja«, ha azt a »termelés« szélesebben értelmezett fogalma alá rendeli. A szükségletek elemzésekor a szenvedélyekből indul ki, melyek nélkül Hegel szerint — helyesen — semmiféle nagy dolog sem történt még a világon, de amelyeket nem a logikai ész racionalitásává kíván nemesíteni, hanem inkább a freudi pszichoanalízis újratematizálásával (az *Erosz és civilizáció* c. munkában) az azonosság igényét az orfikus-narcisztikus elvbe helyezi, melynek segítségével — talán — a munka világát mégis a szabad, játékos szenvedélyek örömteli világává lehet változtatni. Ezzel azonban a »negatív dialektika« elszakad az »anyagi élet termelésének folyamatától«. Amíg például Lukács György osztályöntudata a társadalmi léttel meghatározott,

addig Marcusénál az alkotó képzelet mint »eszés szenvedély« követeli elsőlegességét, uralmát a társadalmi, anyagi lét felett. A marxi koncepció ilyen idealista redefiníciójára mutat rá többek között Theodore Roszak is az *Ellenkultúra teremtése* c. munkájában (Anchor Books, Doubleday, Garden City, New York, 1968. 97—98. és 112—113. o.).

A talaját vesztett fogalom tehát tévelyeg. Marcuse helyesen látja meg, hogy a fogalom a gyakorlati élet társadalmi-történelmi folyamatának esz-közeredménye és irányítója. Amde éppen az »áttételek« elemzésének hiánya, az érzékszervi egységéstől az általánosig terjedő folyamat közbeeső fokozatainak elemzésétől való eltekintés oda vezet, hogy a fogalom, az eszme — mint elvont általános — kerül szembe a gyakorlati élet empirikus tényével — mint elvont egyediekkel —, s mindez a gazdasági szféra ontológiai elemzése nélkül. Emiatt a marcusei humanizmus absztrakt humanizmus marad, s javaslatai utópisztikusak. Ez az utópia azonban kettős arculatú. Egyrészt az adott rend obverziós ítélettel történő védelmét jelenti, s ezért bírálni kell. Másrészt azonban éppen magábanvalóságában olyan dialektikus láncszem, amely az utópiától a tudomány felé való fejlődésben a marxi filozófiában új távlatok és új problémák felvetésével, a számítógépes pozitívista racionalitás bírálatával új feladatokat s ezért értéket is jelent.

MÉREGDRÁGA BAKLÖVÉS

Az öröm és büszkeség érzése kerít hatalmába, valahányszor városunk szellemi életének legfrissebb termését vehetem kezembe. Még nagyobb az örööm, ha az a termés olyan reprezentatív, gondozott formában jelenik meg, mint a legutóbbi, a szabadkai villanytelep és villamosvasút fennállásának, európai mérceökkel mérve is jelentős 75. évfordulójára készült könyv. (1896—1971, *Elektrovojevodina, Subotica-trans*, 75. Subotica 1972) Róla mindjárt az első tekintetre látszik, hogy nem sajnálták a költségeket és így finom papíron, rengeteg képpel, fehér vászonkötésben, megnyerő külsővel, négyszáz (!) oldalon (és ízléstelen jelvénnel a borítóján) bocsáthaták a közönség elé.

Az új könyv okozta örömhöz természetesen csatlakozik a kíváncsiság és annak a kívánása, hogy a formai, esztétikai élményt egy hasonlóan magas színvonalú tartalom megerősítse, tartóssá tegye. Ezt kívántam csendben, amikor megzigzegtettem ujjaim között a finom sima lapokat. Akkor még azzal a szándékkal fogtam hozzá a bevezető, történeti — hozzám legközelebb álló — rész olvasásához, hogy a szép könyvet be fogom mutatni az Üzenet olvasóinak is.

Később azonban megdöbbenő dolgokat tapasztaltam; olyanokat, amelyeket nem lehet szó nélkül hagyni.

Így alakult át a tervezett ismertetés elmélkedő kifakadássá, megtűzdelve néhány ide vágó problémával.

*

A tudományos kritikát meglehetősen nehéz műfajnak tartom. Nagy felkészülést, részlettanulmányokat, aránytalanul sok időt követel.

Van azonban ennél a kritikánál számomra nehezebb feladat is: a légből kapott, de a tudományosság igényével összeszerkesztett irományok átrostálása.

Bölcs és minden tekintetben hasznos gyakorlat ügyet sem vetni a nagyképű tájékozatlanság, a butaság vagy a rejtett törekvések megnyilvánulásaira. Mert ha szívünkre vennénk, válaszra méltatnánk a világon megjelenő fércmunkákat, óhatatlanul magunk is eltévednénk, indulatok ingoványos talajára sodródnánk; olyan ösvényeken találnánk magunkat, amelyek nagyon távol esnek a komoly tudományos munka világos és áttekinthető útjaitól.

Mit kell azonban tennünk akkor, ha utazás közben történetesen olyan sziklák gördülnek elénk, amelyeket semmiképpen ki nem kerülhetünk? Vagy ha mi ki is kerülhetnénk, de jól tudjuk, hogy a mögöttünk jövő, kevésbé tapasztaltak biztosan rájuk futnak és karambolt szenvednek? Biztosan nem fogunk ölbe tett kézzel merengeni.

Érzem, hogy elveimmel nem cselekszem teljesen összhangban, amikor egy olyan művet bírállok, amelynek csak egy kisebb részét tanulmányoztam át. Mentésemül tudom azonban felhozni azt, hogy írásom nem is kritika, hanem a legjobb szándéktól vezérelt megjegyzés, amelyet egy régen idejett múlt, rossz gyakorlat hordozóihoz, művelőihez *egyoldalúan* intézek. A jobb megértés végett ki óhajtom említeni az alábbi tényeket:

1) Nem vagyok a szó szokványos értelmében történész, és a kultúrtörténeti problémákat csak annyira érdekelnek, mint akármelyik más értelmes szabadkai polgárt.

2) Egy kisebb rész görbe túlkén keresztül szemlélem az egészet, nem tagadom, de az biztos, hogy minden lánc olyan erős, amilyen a leggyengébb szeme. Ha rögtön rátapintok a törékeny pontra, nincs okom feszegetni, végigpróbálgatni a többi szemet is. Továbbá — fontos — a polémia alapját képező könyvnek sok szerzője van ugyan, de az egyes fejezetek nincsenek a szerzők részéről szignálva. Ebből az következik, hogy a szerzői munkaközösség tagjai egyetértenek az egyes társszerzők álláspontjaival és megállapításaisal; igen, ez következik, habár szeretném hinni, sőt hiszem is, hogy ez az eset csak elméletben áll fenn. Az egyes szerzők és az ünnepi bevezetők írói nem ismerték az egészet és a hibákért inkább a szerkesztőket terheli a felelősség.

3) Az emlékkönyv várostörténeti bevezetője csak egy újabb olyan íromány, amelyik egy sor korábban megjelent, megkérdőjelezhető írással áll rokonságban. Ezek közül kritikákat, sajnos, csak a legutóbbiról olvashattunk (Üzenet 1971. 2.). Más szóval: nem elszigetelt jelenség ellen emelem fel szavam, hanem egy olyan gyakorlat ellen, amelyre egy cseppet sem lehetünk büszkék, amely a városunkban egykor magas szinten álló történettudomány (és Iványi István) teljes megcsúfolását jelenti. Itt már ezek szerint többről van szó, mint egyszerűen arról, hogy én nem értek egyet valakinek, valakiknek bizonyos közös problémákhoz való nyilvános hozzáállásával. Olyan problémákhoz, amelyek éppúgy nemcsak az én személyes ügyemet képezik, mint ahogyan nem személyes ügyük azoknak sem, akik az inkriminált írást megírták, vagy megjelentették. Elvben senkinek sem lenne szabad a múlt eseményeihez felelőtlenül hozzányúlania, a gyakorlatban pedig a romboló szándékú írásokat nem volna szabad közreadni.

Mi is van a szóban forgó írásban?

Röviden szólva: elképesztő dolgok.

Fantasztikus ferdítések, melléírások, egyebek. Mégpedig olyan mennyiségben, hogy csupán három oldalon ilyen eredményt elérni valóságos bravúr.

Ahogy most magam elé veszem a könyvet és újból fellapozom, látom, hogy a történelmi és más adatok legnagyobb részét újból fel kellene sorolni és egymás után, pontról pontra kiigazítani. Vagy talán még az sem lenne elég, mivel egészben véve sem üti meg a mértéket.

Véleményem és ítéltelem indoklásáráról az olvasó legjobban úgy győződhetne meg, ha maga olvasná el a kérdéses hat hasábnyi írást. Mégis, azok kedvéért, akik akármilyen oknál fogva ezt nem tehetik meg, az alábbiakban (idézőjelben) átnyújtok egypár »gyöngyszemet«, utána rögtön hozzáfűzve megjegyzésem is.

9. oldal:

»Szabadka környékén az első települések időszámításunk előtt 2000 körül keletkeztek.«

Az igazság az, hogy kb. 4000 évvel ezelőtt (vagyis i. e. 2000 körül) vége felé közeledett a rézkorszak. Az akkori úgynevezett »Badrogkeresztúri kultúra« hordozói nomád állattenyésztők voltak, akiknek egy temetőjét 20 évvel ezelőtt Noszán tárták fel. Jellemző, hogy ezeknek az embereknek lakóhelyeit nem tudjuk lokalizálni. Viszont éppen Noszán, illetve a Ludastó környékén több helyütt is vannak biztosan megállapított lakóhelyek az újabb kőkorszakból. Ezek azonban nem 4000, hanem 7000 évesek. Az adatnak bárki utánanézhethet a városi múzeum tavaly nyomtatott vezetőjében, vagy magán a kiállításon.

»Szabadkát 1391-ben Zobotka formában említik.«

Igaz, hogy 1391-ben, de nem Zobotka, hanem Zabotka néven. Aki nem hiszi, olvassa el Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története* című műve I. kötetének 36. oldalán.

12. oldal:

»Mátyás király halálát követően heves harcok kezdődtek a két trónkövetelő, Szapolyai János és Ferdinánd között.«

Voltak trónkövetelők, de először nem Szapolyai és Ferdinánd, hanem Ulászló és Albert személyében. Mátyás halála után csak 36 évvel lett Szapolyai és Ferdinánd király. Addig azonban még két koronás király is uralkodott: II. Ulászló és II. Lajos.

»Mária Terézia halála után fia, II. József került a trónra, aki bevzeti a katonai abszolutizmust. Ennek a hatalomnak az élén „Ivan Bah” állt.«

Itt a szerző nyilvánvalóan keveri a fogalmakat és összetéveszti a »Kalapos király« hasonló szellemű, abszolutisztikus rendeleteit az 1849-es világsi fegyverletétel után bevezetett abszolutista rendszerrel, amelyet közkeletűen »Bach-korszaknak« szoktak nevezni (1850—1860). Ennek a korszaknak megszemélyesítője sem Ivan, hanem Alexander (Freiherr von) Bach belügyminiszter volt.

»A Bach-kormány ideje alatt kezdődik el a németek betelepítése és, a XVIII. században, az itteni lakosság elmagyarosítása. Ellenben a szerb és bunyevác nép hevesen ellenállt és így fegyveres összeütközésre került sor, amelyből a magyarok kerültek ki győztesen.« (Aláhúzta Sz. L.)

Hajmeresztően merész kitételek.

A tények szerint sohasem volt Bach-kormány és nem Bach alatt kezdődött el a németek telepítése, hanem korábban. Ami pedig azt az állítást illeti, hogy a XVIII. század folyamán már megindult volna az a folyamat, amit a szerző »pomadarizovanje ovdašnjeg živilja« kifejezéssel óhajt érzékeltetni, ismételten fel kell hívni a figyelmet, hogy bizonyos mértékben »tévedés« történt. A kiegyezés utáni magyar kormány politikai és nyílt nemzeti elnyomásra később, a XIX. század harmadik harmadában és a XX. század elején került sor. Az az állítás is, hogy az itteni magyar és a szláv lakosság között valaha is fegyveres összeütközés játszódott volna le, akármilyen okból kifolyólag is, tájékoztatásról tanúskodik.

»(1848-ban) a szláv lakosság a császárhoz csatlakozott és 1849-ben részt vett a nevezetes kaponyai ütközetben. Ezt a csatát a szerbek és a bunyevácok veszítették el.«

Ennek a montáznak sok mondanivalója van. Az olvasóra bízom, hogy kihámozza, én csak a tények rövid ismertetésére szorítkozom. Nem kell részletesebben bizonyítani, hogy Szabadkita támogatta Kossuthot és a szabadságharcot. A császáriak mellett álló, politikai és nemzeti érdekeiket védő ellenforradalmi szerb csapatok, Zombor elfoglalása után, Szabadkára akartak vonulni, de 1849. március 5-én Kaponyánál a szabadkaiak ellenállásába ütköztek és vereséget szenvedtek. Nincs ok a tények erőszakos szépígtetésére.

A város nevezetességeivel kapcsolatban is van egypár olyan adat, amelynek hitelességét bizonyíthatóan kétségbe lehet vonni. Ezek közül is csak néhányat említék.

13. oldal:

Az első gimnáziumot 1747-ben, a szerb templomot 1726-ban a színház épületét 1847-ben, a városházát pedig 1908-ban építették.

Az első grammatikális iskolát csakugyan 1747-ben indították meg, Iványi szavaival, a »városháza mellett egy alacsony, szűk s a ólnak nem igen megfelelő házban...« (I. m. II. 465.). A szerb templom a XVIII. század húszas éveiben épült, de befejezésének pontos évét senki sem tudja. A színház építését 1853-ban fejezték be, a városházát pedig 1912-ben. Ezeket egész halom adattal lehet bizonyítani.

No és végezetül hadd említsem meg, hogy az írást egy páráját ritkító állítás zárja, amely szerint »Đuro Stipić egyike volt a berlini olimpia győztesének 1900-ban«.

Ez a mondat több szempontból is figyelmet érdemel.

Először: sohasem volt Szabadkának Đuro Stipić noví olimpikonja. Volt egy olimpiai győztes a távgyaloglásban, de azt Đuro Stantićnak (Sztantics Györgynek) hívták; a városi múzeumban meggyőző dokumen-

tum van erről. Másodsor: Stantić 1906-ban, Athénban, a soronkívüli olimpián lett győztes. Harmadsor: 1900-ban nem Berlinben volt az olimpia, hanem Párizsban!

*

Lehet, hogy a kiragadott pár példa meggyőzően beszél egy könyv, egy koncepció hibáiról, és — régi szabadjai szokás szerint — ennyiben is maradhatnánk. A jelenség azonban óhatatlanul előtérbe helyez néhány fontos kérdést.

Mindenekelőtt az jár eszemben, hogy milyen félelmetesen sok tenni-való van még hátra a város története részleteinek tisztázása terén. Ha nem edződünk volna már meg, akkor — látván, hogy milyen sok munka vár még ránk — kétségsbe kellene esnünk.

Évek óta átfogó monográfiáról ábrándozunk, de senki sem törődik a kutatómunka fejlesztésével. Szép terveink vannak, de senki sem kérdezi, milyen körülmények között folyik a kutatás a város leghivatottabb intézményeiben, a városi könyvtárban, a történelmi levéltárban, a városi múzeumban. Ahol egy alaposan megszervezett, összehangolt munka helyett kulácmunka folyik, ahol a sokoldalúan képzett, 3—4—5 nyelvet tudó emberek ahelyett, hogy kellően támogatott kutatási feladatokat végeznének, válogatnak, klasszifikálnak, apró szolgáltatásokat tesznek, leltároznak, gyakran piszmogó, időrabló, jelentéktelen munkákat kénytelenek végezni.

Ha valaki mégis kutatni kíván, az az ő privát ügye. Ha szorgalomból, ügybuzgóságból nagyobb szintézisek feladatát is magára vállalja, tessék, nem gátolja abban senki sem. Munkájának eredményeit azonban nem hajlandók kellőképpen jutalmazni.

Az említett feladatok megoldása szükségességének tudatában és a tapasztalható lemaradás pótlásának érdekében a városi múzeum már 1961-ben kezdeményezte egy szakfolyóirat, évkönyv rendszeres megjelenését. Javaslata azonban mindig süket fülekre talált, ellenállásba ütközött. Az eltelt tíz év alatt legalább rendezni lehetett volna a tudományos kutatók gyér sorait és esetleg más, elismert kutatókat is megnyerhettünk volna ügyünknek. Nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy atiban az esetben a kutatások menetéről a szélesebb tudományos és társadalmi körök egyaránt állandóan tájékoztatva lettek volna.

A következő probléma.

Habár a kutatás ma még inkább ötletszerű és a pénzhány állandóan akadályozza kibontakozását, mégis lehetne kielégítő megoldásokat találni. Léteznek nagyobb munkaszervezetek és alapok, amelyek bizonyos hasznos feladatok elvégzéséért pénzbeli juttatásokban részesíthetnék az említett intézményeket. Jubileumi kiállítások, monográfiák, dokumentumgyűjtemények szakszerű összeállítását és kiadását ezek lennének hivatva elvégezni mindhárom fél (megbízó — megbízott — közönség) megaláztatására. Nem újkeletű ez a gondolat sem. Ismeretes, hogy Palics szanalási alapjának még másfél évvel ezelőtt tettünk ilyen ajánlatot, és a villanytelep jubileumának megszervezésére is aspiráltunk. Hol, kiknél akadtak el a javaslatok? Milyen megokolással?

*

Folytatni lehetne tovább is, de feleslegesnek tartom, mert mindenképpen oda lyukadnánk ki, hogy az érintett területen sokkal szervezettebb és intenzívebb munkára van szükség. A fenti tanulságokból természetesen főleg következik annak az igazságnak újabb megerősítése, amely szerint jobb tudni, mintsem tévelyegni.

A múlt hibáit, bárki részéről történtek volna is, nem kell elhallgatni, de nem szabad őket kiélezve felhányni sem; inkább a megértés, a termékeny, őszinte megbecsülés irányába kell sorsunkat irányítani. Ezért nem szíves szemüvegre van szükségünk, hanem tényekre és logikára támaszkodó kutatók munkájára. Arra, amiben nem kell csalódnunk.

ALKOTÓMŰHELY

BARÁCIUS ZOLTÁN

NAGYOK LEHETÜNK-E A KICSIK KÖZÖTT?

Minden műalkotáshoz érzelmi indíték szükséges — írta Tolsztoj.

Deák Ferenc két drámájában is szerepeltem. Papiruhában álltam a színpadon és befelé forduló döbbenettel szövegeltem az *Afonyák*-ban, majd gúnyában sírtam el Donát apjának keservét, s tehetetlenül emeltem öklömet az ég felé a *Légszomj* zárójelenetében.

Valahányszor színpadra léptem, éreztem, hogy Deák Ferenc forradalmi hangon beszél. Nagy-nagy igazságszeretettel bontja ki témáját, kritikai szemmel kifelé fordul, mert ha az ember pusztulásba rohan, mit is tehet a kortárs, ha író? Óva inti a leszűkülő látókörű embert, figyelmezteti, könyörög hozzá: tisztultabb légkörben szeretnének élni, segítségre és megértésre van szükségünk mindannyiunknak, akik ezen az égtájon dolgozunk, gátlásoktól sohasem mentesen.

Erre az intelemre a *Teher*, Deák Ferenc nemrég bemutatott első filmje rádupláz.

Eredetileg tévédrámának készült. Sugározták is, de a felhalmozódott anyagból Vuk Babić rendező egész estét betöltő művészfilmet alkotott.

Hetvenhét esztendő a film. Ifjú művészet.

Deák és Babić elfogadták az új irányzatot. Nem kértek kölcsönbe témát a drámairodalomból, — filmet »írtak«. Deák legújabb művészi megnyilatkozásában a táj embereinek alkalmazkodási képtelenségét mutatja be, ezért bátran mondhatjuk, hogy a *Teher* a *Légszomj* egyenes folytatása. A szerző igazi írói szenvedélyessége ezúttal teljes megvilágításba került, a filmben végre szuverenül fejezhette ki magát, s hogy műve depressziót áraszt, s óhatatlanul a katasztrófa felé utal, nem az ő hibája. Az emberek, akikről vall, nem boldogulnak a problémákkal.

Mert mivel foglalkozzon a filmíró, ha vajdasági? Nálunk programként nincs és nem volt meghirdetve egyetlen irányzat sem, a jugoszláv filmművészet valamiféle nemzeti jellegéről sem beszélhetünk. Az író írhat a háborúról, szerelemről, átírhatja a klasszikusokat.

A lényeg: nem vagyunk azonos fejlettségi fokon az amerikaiakkal, franciákkal, olaszokkal, angolokkal, sőt még a kicsik között sem vagyunk a legnagyobbak. A tavalyi és a tavalyelőtti pólai fesztivál egyre utal: a jugoszláv film a régimódi provincializmus tengerére hajózott, a szellem válsága a filmesek berkeiben néhány esztendeje tart. A jugoszláv film várja, óhajtja a művészi és politikai rehabilitációt. Mégis az illetékesek a közelmúltban óvatosan csak stagnálást jeleztek. S közben olyan művek készültek, mint a *Burduš* és a *Lepa parada*. A filmkölcsönző vállalatok megvásárolták, országszerte be is mutatták őket. Büntetlenül.

A fentiek figyelembevételé után azt mondhatjuk: rossz pillanatban látott munkához a Deák—Babić tandem.

A stáb kivonult Kispiacra. Egy hónapig tartott a forgatás, s ezalatt mintegy öt filmre való anyagot vett szalagra. Műtermi fényképezés nem volt, a film a szabadban, a pusztán, a kispiaci tanyák udvarában, tornácán, a kocsmában, az utcán játszódik. Belekomponálták a Tiszát is, a kompot.

Deák Ferenc Bánátban, egy Bega menti községben nőtt fel. Som, galagonya, kőkény, juhar nő azon a tájon. A fában a csomók gyantát könnyeznek, és az emberek emlékezet óta keményen, a földhöz ragadva dolgoznak. Fogy ezen a vidéken a levegő. Vélt biztonságban pihelve fogy el az élet azok számára, akik a másként élés lehetőségét is elutasítják.

Róluk szól tehát a *Tehér*. Az itthon maradt öregekről, fiatalokról és a fiúról, aki idegenben próbált szerencsét. Falu: magyarokkal, szerbekkel, horvátokkal, szlovákokkal, telepésekkel. Isznak és búsulnak. Köldöksínórral kötődtek a rőghöz; a düledező falu házai akár a szörnyű intellem néznek vissza ránk a vászonról.

A film sokat »mutat«. A *Tehér* jó film. Különösen az első harmad tetszett, amelyben az igazi filmbeli feszültség jelenvalóságát érezzük. Kár, hogy a továbbiakban — a Németországban dolgozó fiú hazatérésével — szétesik a kompozíció, az otthon maradottak sorsa háttérbe szorul, mert ez a kitérő lebontott egyet-mást a dráma anyagából.

Az alkotók a cselekmény háttéréül a pusztát, a puszta vízióját is felhasználták, akárcsak Jancsó Miklós, aki kamerájával már évekkkel ezelőtt felfedezte a »végtelen tengert«. Hasonló tematikájú filmet is volt már alkalmunk látni, hiszen a *Holt vidék* is a megváltozott falusi élet ezérféle bajával, a problémák megoldhatatlanságával foglalkozik.

Miért tartom értékes filmnek a *Tehert*?

Lawrence Durrell egy helyütt kijelentette, hogy a modern filmes csak akkor boldog, ha levelezheti mások munkáját. Művészi produktumát tekintve ő korunk nyomoréka.

A *Tehert* azonban rengeteg jó szándék jellemzi. Rendhagyó, magas színvonalú filmet készíteni ma nem egyszerű, gondtalan szórakozás. Pénz kell és megint pénz. A Babić—Deák-film ezektől a tényektől függetlenül jött létre. Ilyen »belső ihletésű« filmet nálunk nem for-

gatnak, filmjeink többségének kevés köze van a valósághoz, de nagyon zavaros vizekre eveznénk, ha azt állítanánk, hogy a *Téher* forradalmasítja a szakmát. Követői biztosan nem lesznek ennek a munkának, hacsak a festőien hatásos vajdasági táj nem vonzza ide a kamera mestereit.

Hova soroljuk a filmet? Haladó vagy nem haladó? Modern?

Nálunk még elemi szinten sincsenek felderítve a film fejlődésének törvényszerűségei, erről tehát nem vitázhatunk. Mégis a *Téher* hovatarozása szerint a vallomásszerű, szerzői filmek kategóriájába sorolhatjuk. De kísérleti filmnek is nevezhető, mert először láttunk, hallottunk két nyelven beszélő filmet. Kísérlet azért is, mert a rendező nagyrészt olyan színészeket szerepeltetett, akik bizony idegenül, görcsösen mozogtak a kamera előtt, mégis ez a kísérlet kifejezője lehet, alakítója is a vajdasági filmművészetnek.

Miért nincs a filmnek forgalmazója? Rendben van, a *Téher* nem zárkozhat fel a világ élvonalába, de a cipő, amelyet lábunkra akarunk húzni, végre ráillik, mert mindaddig néhány számmal kisebb lábbeli szorította a nagyujjunkat. Nem sokra mentünk a túlméretezett cipőkkel sem.

A forgalmazóknak nem kell a *Téher*.

Ez a felismerés mélységesen lehangoló. Hiszen a »szakemberek« egyre azt bizonygatják nekünk »fogyasztóknak«, hogy a tömeg nem kívánja befogadni a szellemi értékeket. Áthidalhatatlan szakadék tátong immár a művész- és közönségfilm között?

Riasztó képet ábrázolnak a tömegek mai ízléséről. Példának hozzák fel, hogy Jancsó Miklós és Fábri Zoltán külföldön nagy sikereket értett filmjei iránt Magyarországon nincs érdeklődés. Azt jelenti ez, hogy a nagyközönség mai szellemi állapota a nullára redukálható és a szocialista művészetnek nincs forradalmi hivatása?

Vajon ki az illetékes a nem mellékes ügyben, hogy a tömeget új szellemi értékekkel gazdagítsa? Hirdetünk minőségi éveket a gazdaságban, de visszariadunk annak gondolatától, hogy a művészet terén is programáljunk minőségi heteket, hónapokat, éveket, uram bocsáss — századokat. A tömegek tudatát ma vagy holnap át lehet alakítani, s itt nem gondolunk arra, hogy a rossz filmeket adminisztrációs úton a bunkerba kell sülyeszteni, hanem csupán vízumot és teret kell biztosítani azoknak az alkotóknak, akiknek filmjeit becsületbeli ügynek kezelve vetíthetjük a falu és a város közönségének. Mert ne feledjük: a film hatása ma is számottevő, s nem hisszük, hogy ennél népszerűbb művészet valaha is lesz.

Bátor, harcos filmekre van szükségünk.

Jelenünkben a művészi minőség problémája közvetlenül fenyegeti a filmet, de az üzletelő filmkölcsönző vállalatok munkáját sem dicsérhetjük, a szemlék zsúrijeinek furcsa döntéseivel pedig már csak a humoristák foglalkoznak.

Szükséges egyáltalán feltenni a kérdést, hogy miért van válságban a jugoszláv film?

A BIZALOM DRÁMÁJA*

»... az idő sohasem teher
ha az érben munkál
s nem az éren kívül«

(Évgyűrűk)

Tóth Ferencet, aki első igazán nagy sikerét *Jób* c. drámájával aratta, eddig inkább csak költőként ismertük. Valljuk be, első két verseskötete — *Ősztől tavaszig* (1961), *Vörös madár* (1966) — alapján a költészet hagyományos útján haladó másodvonalbeli költőnek. A költészetében lejátszódott előnyös változásról csak harmadik, *Halál a síkban* (1970) c., költeményeket és prózaverseket tartalmazó kötete árulkodik. Itt már jelen van a társadalmi és erkölcsi problémák iránt egyaránt fogékony költő, aki gyűlöli a hitványságot, a kétszínűséget, a törtétezt, aki ars poeticának is beillő *Testhelyzet* c. prózaversében így vall önmagáról, kedvenc testhelyzetéről:

Szeretem ezt a testhelyzetet. Szemtől szemben a világgal... Látnak. Igaz, veszélyesebb, mint a gubóké vagy a résekben meglapuló legyeké, de tartalmaz akkora élményt, mint a tojáshéjból kilépő csibék napünneplése... Gondold csak el: eléd tárul a világ, s úgy érzed, te nyíltál ki... Ha nem is olyanok, amilyennek szerettél volna, ha a gyökérvilág sötétje ott lapul is még az ereidben, de megvalósultál, mert a világ tudomást vett rólad, s ha akar, ha nem: kénytelen elviselni.

A dráma meghódítására Tóth Ferenc az Új Symposion 1969-es drámapályázatára benyújtott és megosztott harmadik díjjal jutalmazott *Aramkorlátozás* c. művével tett első ízben kísérletet, amelynek szövege ugyanannak a folyóiratnak 1971. januári számában látott napvilágot. Ez a munka még valóban nem tekinthető többször kíséreltetnél, szárnypróbálgatásnál. A kevés szereplőt mozgató, egyfelvonásos terjedelmű, eléggé mesterségesen megkonstruált darabból hiányzik az igazi drámai feszültség. A szereplők részben gondolkodásmódjukkal, részben tetteikkel — amelyekről jobbára csak hallunk — egy-egy társadalmi réteget, jellemző magatartásformát képviselnek. Így a kevésbé jelentős szerepet játszó Illa mellett Ropp a maradiságot, Grumi az erkölcsi hitvány-

* Írásunk alapja a *Jób* c. drámának a *Színművek* (Forum, 1971) c. kötetben megjelent szövegváltozata, nem a színházi előadás. (B. Á.)

ságot testesíti meg. Lem, a mű főhőse lázad, újat, jobbat akar. Elsősorban a szellemi sötétség ellen harcol. »Ha megkérdeznék tőlem, milyen életet szeretnék, azt mondanám: mint a tűzé« — mondja. Bár tette feltehetően nem marad hatástalan, végül csak erkölcsi győzelmet arat, ő maga elpusztul, a ledöntött csillag maga alá temeti. A tiszteletre méltó mondanivalóhoz a szerző még nem találta meg a megfelelő formát. A képek, jelképek, díszletek, fény- és árnyjelenetek között — amelyeknek az író érezhetően fontos szerepet szán — a lényegi mondanivaló »megfejtése« túlzott szellemi erőfeszítést kíván az olvasótól-nézőtől.

Ilyen előzmények után született meg a *Jób* c. verses dráma, amely a Forum nagy drámapályázatán második díjat nyert s az elmúlt év végén a színpadi deszkákig is eljutott. Érdekességként érdemes megemlíteni, hogy bár a verses drámát ma már sokan egy kissé idejétmúlt, korszerűtlen műfajnak tartják, a Szabadkai Népszínház magyar társulatának repertoárjában 1966 óta mégis éppen két verses dráma (az *Áfonyák* és a *Jób*) reprezentálja a jugoszláviai magyar drámaidalmat.

Tóth Ferenc *Jóbja* álbibliai dráma, amelyben a szerző — a befejezéstől eltekintve viszonylag szorosan tapadva az eredeti ószövegségi történelethez — valójában a tegnapról és a máról szól a mai nézőkhöz. A bibliai *Jób könyve*, amelynek tárgya a szenvedés titka, pontosabban az: hogyan egyeztethetők össze a jámbor, igaz, istenfélő és bűngyűlölő emberre mért csapások és megpróbáltatások az isteni igazságsággal, kitűnő drámai alapanyag. Maga a történet költői szépségű, gondolatgazdag, eléggé ellentmondásos, de mindenekelőtt nagy drámai erejű, hiszen az ismert szerző élő alakok szájába adja a különböző gondolatokat és álláspontokat.

A cselekmény kezdetén a hős szinte makulátlan. Ilyen jellemzést ad róla az Úr:

*Bizony nincs a földön hozzá hasonló:
feddhetetlen, igaz, istenfélő és bűngyűlölő...
Tulajdonságaival úgy kiválik
társai közül, mint
ha bozótok közt jársz,
s egyszerre csak fa tűnik szemedbe:
istenfélő és törvénytisztelő,
ki mindeddig még nem ártott senkinek.*

Amikor az Úr és a Sátán közötti vetélkedés szenvedő apanya lesz, az első csapások után állja a kegyetlen próbatételt. Pedig a kísértések, a lázadásra biztató szavak nem hiányoznak. Ez legélesebben a hős feleségének szavaiban fogalmazódik meg:

*Te jámbor férfitű, meddig hiszed még,
hogy az Úr maga is átéli,
mit mással viselni kényszerít?
Egy percre se hidd, hogy az ő felelőssége
az egymással vagy a tiéddel mérhető...
Atkozod meg Istent, és halj meg!*

A jámbor hős türelmesen válaszol asszonyának, majd szolgáljájának is:

*Emberhez méltatlan
sértegetni vagy szemközt köpni a szenvedést,
hisz nem önmagában való,
hanem Isten hatalmából adódó állapot.*

A Sátán, aki a hős rendíthetetlen hitét és határtalan béketűrését gyávaságnak minősíti, még mindig nem éri el célját. Jób így válaszol kihívására:

*Ki türelmét veszíti,
hitében is a legyőzöttek sorába zuhan,
a hitetlen pedig oly tettekre válik kaphatóvá,
melyek nem is annyira őt,
hanem elsősorban büntetlenül élő
társait veszélyeztetik...*

A hős ekkor még mindig szilárdan hiszi, hogy az Úrral senki nem perelhet:

*Ezrek és ezrek kellenek,
mire egyetlen akád, ki bátran szembeszáll —
de a kockázatban mégsem az Isten,
hanem ő, a bátor bukik el...*

Jób csak akkor kezd lázadni, akkor fordul szembe az Úrral, amikor az okokat kutatva egyszerűen nem talál kielégítő választ, józan ésszel nem tud magyarázatot találni a rá mért hihetetlen testi-lelki megpróbáltatásokra. Csak ekkor tör ki kétségbeesett panaszokban:

*Miért is nem pusztultam el,
a homály mért nem borult rám
még a születés előtt,
ha már velem is,
mint oly sokakkal,
végigjárhatja az ártatlanok szenvedéseit.
Pedig élnek — s nem is akárhogy —,
kik inkább rászolgáltak a büntetésre...
Kiáltozom az erőszak miatt,
de nincsen fül, amely meghallgatna.
Mit nyeriünk hát,
ha meghajlunk előtte,
s könyörgünk neki bűnbocsánatért?*

A panaszokra a fiatal Elihu válaszol, aki a feltétel nélküli engedelmesség, a teljes behódolás híve:

*Magaddal gyarapodsz
ha meghajolsz előtte,
ha az álnokság ellen
alázat lesz a fegyvered.*

A megoldást az Úr megjelenése hozza meg, akinek szemrehányó szavaira Jób megtérése és töredelmes megbánása lesz a válasz. Ám egyetlen mentsége megkülönböztetett figyelmet érdemel («Megvallom: nem értettem tetteid okát.»).

Talán e rövid elemzésből is kitűnik, hogy Tóth Ferenc drámájában a hatalom és a becsületes ember összeütközése kap döntő hangsúlyt, de anélkül, hogy az aktualizálás erőszakolt lenne. Így hát nagyon is mai ez az álbibliai történet, hiszen a hatalom és egyén konfliktusai ma is mindennaposak, ma sem ritka eset, hogy a hatalom képviselői a fenntartások nélküli valódi vagy megjátszott hűséget, a hízlegést becsülik és jutalmazták legjobban. A bizalomról, a bizalom megingásáról szól ez a dráma — amely döntő módon a főhős lelkében játszódik le — a mai Jóbokhoz, a bibliai alak kései unokáihoz, akik közül kevesen büszkélkedhetnek azzal, hogy még soha nem kerültek összeütközésbe a mindenkori hatalom kisebb-nagyobb képviselőivel. A dráma végső konklúzióját a Sátán (a színpadi váltázatban Jób) mondja ki, de végszavait a nézőknek-olvasóknak kell továbbgondolniuk:

*Ím az ember útja,
ki gondolkodni kezdett
a büntetés alatt,
majd megadta magát az Úrnak,
és gondolkodóból
szolgává aljasult.
S ím az Úr is,
kinek kedve kerekedett
próbára tenni, megmérni
szolgája türelmét,
miközben elmulasztott
válogatni a mikéntek között.
Tíz, húsz vagy ezredévek múlva
vajon mi vár rád, földi halandó?
A próbák, a mérések eszközei
addigra finomodnak-e?*

OLVASÓNAPLÓ

CONDOLKODTATÓ ÉLETRAJZ

FEKETE SÁNDOR: *Igy élt a szabadságharc költője.*
Móra Könyvkiadó, Budapest, 1972.

A forradalom előbb-utóbb kitört volna, az ország mindenképpen szembe került volna Béccsel, az uralkodóval. Mégis igaza volt Jókai Mórnak, amikor ezt mondta 1848. március 15-éről: »Ezt a napot Petőfi napjának nevezzé a magyar nép; mert ezt a napot ő állította meg az égen, hogy alatta végigküzdhessen a nemzet hosszúra nyúlt harcát szabadsága ellenségeivel. Petőfi merész föllépése nélkül ki tudja, meddig elforgatták volna a politikusok a szóbeszéd archimédesi csavarát. Egy reggeltől estig tartó fényes álom volt ez az egész nap. Folytonos gyönyör, mely olyan édes, hogy szinte fáj! Mint két egymáshoz láncolt fegyvertárs, mentünk a nap fátuma elé, Petőfivel.«

Fekete Sándor új könyve Petőfiről népszerű munka lesz, talán máris az. Nem célnk minden erényét kézközeli tapintással idézni, ez lehetetlen is egyetlen írás keretein belül. Inkább egy láthatatlanul is, majd felszínre bukóan jelenlevő gondolatot követnénk, ami merőben új szempontból közelít Petőfi egyetemes modernségéhez. Előtte azonban, akár kiindulópontként is, elfogultság nélkül megállapíthatjuk, hogy Petőfihez hasonló írókötő nagyság nem volt a világirodalomban! Életét és eszméit folytonos harmóniában élte. Fekete Sándor könyvének mindenképpen nagy erénye, hogy a költő sorsában ezt a páratlan és töretlen egységet emberközeli ben mutatja meg. A valódi élet »egyszerű« dolgainál talán semmi sem jellemzőbb a nagy emberekre! Ezért is tartanak maguknál mindvégig a könyv oldalai bennünket. Annak ellenére, hogy a könyv, a költő művei idézése, sorsba illesztése mellett, a kortársak visszaemlékezéseire, leveleire és a korabeli sajtó cikkeire is támaszkodik. Így is élő, ható alkotást kaptunk!

Nem volt hozzá hasonló a világirodalomban, mondtuk s nemcsak azért, mert mindössze huszonhat évet élt és mégis a legnagyobbakkal egy sorban került a halhatatlanságba, hanem azért is, mert szellemi és fizikai létét olyan szent célok szolgálatába állította, mint a hazaszeretet, hősiesség és világszabadság. Verseiből megismerjük életét, a »legsűrűbb« perceit éppen úgy, mint sorsa nagy fordulóit — hiszen életéből fakadtak versei. Összes versei naplónak is beillenek. Megdöbbenünk, hogy eszmélésétől kezdve mennyire vérében volt a felkészülés a nagy feladatra, s ez mind tudatosabbá vált! Olvasott németül, fordított angolból, franciából, és az őrségen álló, tizenhét éves katona eredetiben olvasta Horatius! Ilyen baka sem sok lehetett akkor — sem ma! — semmilyen hadseregben.

És most fogjuk kézen az említett gondolati szálat. Mire gondolunk? Arra, hogy Petőfinél a költészet csak egyik — bár a legjelentősebb — eszköz volt az emberi, gondolati kiteljesedésre. Olyan, amit nem lehet elszakítani a többitől. Úgy véljük, modernségének is ez a titka. Az öreg és ősz

Széchenyi, még agyának teljes elborulása előtt, felismerte nemcsak költői nagyságát, hanem politikusi, katonai — ha úgy tetszik: taktikai, stratégiai — éleslátását is. Nemcsak a költő látta világosan, hogy mikor mit kell tenni és hogyan, hanem a katona, a politikus is! Sőt, nyugodtan mondhatjuk, szervezőnek sem volt utolsó!

Felsorakoztattuk érveinket — jórészt Fekete Sándor könyve alapján —, s most következnek ezek bizonyításai. Nem lesz nehéz dolgunk. Először is kimondhatjuk, hogy az igazi nagyság egyetlen korban, ma sem, zárkózhat el a haza, a nagyvilág gondjai elől. Ha ezt teszi, csak másod- vagy harmadragyogású csillagként fénylik tovább. Petőfi csillaga pedig a leg-erősebb ragyogásúak közé tartozik! Mint mondtuk, ez nemcsak költészete nagyságából, jelentőségéből következik — bár abból is következhetne —, hanem mindabból, ami életét, sorsát kezdettől a tragikus végig jellemezte.

Fekete Sándor nagyszerűen építi fel az 1848. március 14-éről 15-ére virradó éjszakát. Hiszen: »Holnap ki kell vívniunk a sajtószabadságot! és ha lelövődöznek? isten neki; ki várhat ennél szebb halált?« Ezekkel a gondolatokkal aludt el azon az éjjelen Petőfi, miután az éj nagy részét »imádott kis feleségével« töltötte. Idézzük Fekete Sándort: »a forradalom legelső lépéséről tanácskozza«. Júlia pedig nem fogta vissza a merész gondolatokat, hanem buzdította férjét. Fekete Sándor a továbbiakban újra tanulmányos gondolatokat közöl: »Bizony időnként elfeledkezünk arról, hogy mi is zajlott március 15-én...« Mit ért ezalatt? Azt, hogy »fújjuk« a nagy esemény részleteit, ahogy a *történetek után* ismerjük őket az iskolai tananyagból, könyvekből stb. Viszont: »Petőfiék nem láthatták előre, hogy az illetékes hatóságok végül is nem mernek tűzparancsot kiadni. Minden addigi történelmi tapasztalatunk, kivált az általuk — Petőfiék által — (kiemelés tőlem. K. D.) annyira tanulmányozott francia forradalmaké, azt bizonyította, hogy a jogaiért tüntető népek a hatalom golyóval szokott felelni, mint ahogy 1789 júliusában, 1830 júliusában és 1848 februárjában is történt«.

De érdemes tovább időznünk Fekete Sándor sorainál: »Azért, mert Petőfi a továbbiakban nem emlegeti éjszakai gondolatait, nem szabad azt hinnünk, hogy másnap reggel már eszébe se jutott többé a félelem, ellenkezőleg: bizonyosak lehetünk abban, hogy az egész napot állandó forradalmi készenlétben, idegeszítőt izgatottságban, szorongásban csinálták végig.« Ezután az emlékezetes tanácskozás megjelenítése következik. Az is tanulságos, amit ebből von le e kitűnő könyv írója.

Vasvári, a költő tört rejtő botjával hadonászott és a szurony kirepült, anélkül, hogy bármelyiküket is megsértette volna. Sőt, Bécs irányába repült ki! Fekete Sándor is indokoltan állapítja meg, hogy bizony a »márciusi ifjak« nagyon is tudatában voltak a veszélynek és izgultak, féltek. »Jó jel!« — kiáltanak föl. Hát babonások lettek volna? Éppen a forradalom vezetői? Az író joggal állapítja meg, hogy ezek a külső jelek belső feszültségről árulkodtak. »... nagy elszántságra volt szükségük.« Igen, így igaz. Fekete Sándor joggal feltételezi azt is, hogy Petőfiék ismerték Heine »forradalmi meteorológiáját«. Hiszen abban olvashatták, hogy pl. milyen időjárás ideális a forradalmi megmozduláshoz. Ha ugyanis esik az eső, kevesebben mennek ki az utcákra... Kis dolog ez, de adott esetben nagy jelentősége lehet. (Tudnánk találni a történelemben az idő- és időjárás-tábornok »közbeszólásával« kapcsolatos, sorsdöntő fordulatokat!) S mit ad a sors? 1848. március 15-én reggel esett az eső. Viszont Petőfi azt is tudta, hogy mégse lehet habozni, bár az eső ellenük van, »a bécsi forradalom a pesti hatóságokat is megbénította, de ez az aléltóság nem tarthat sokáig — azonnal kell cselekedni«. Itt idézi Fekete Sándor újra Petőfit: »... a lelkesedés olyan, mint a görögtűz; a víz nem olthatja el«, s Petőfi bizott ebben, igaza is lett!

Izgalmas az írónak a további fejtegetése is. Azon a nagy reggelen »Amikor Petőfi lakásáról négyen elindultak, néhány polgári ruhás titkos rendőr — mert jócskán akadtak, s Petőfiéket régen figyelték! — feltartóztathatta volna őket.« Magyarán: az aznapi forradalmat tartóztathatta

volna föl! S miután »elindulnak az egyetemi ifjúság csatlakoztatására, egyetlen fegyveres járőr elegendő volna szétzavarásukra, sőt a vezetők letartóztatására. Ki tudná ezt jobban, mint éppen Petőfi?« Akit évek óta figyelnek, aki akkor már obsitos, kiszolgált katona volt. »Ez volt az a pillanat — folytatja Fekete Sándor, és mi belegondolva s kissé borzongva is, bólogatunk —, amikor a hatalom még mindig cselekedhetett volna, különösebb kockázat és áldozat nélkül.« Annál is inkább, mert akkor Pest-Budán, »több mint nyolcezer katona várt parancsra — vagyis a Pilvaxból kiinduló kis csapatot több százszoros túlerő fenyegette.« S kérdezhetjük újra: minderről Petőfiék semmit se tudtak volna?

De nem is kell folytatnunk, Fekete Sándor könyve pergően izgalmas is. Éppen az ilyen és ehhez hasonló helyzetek elemzésével válik hitelessé. S folytatjuk a magunk által megjelölt szálát: azt ugyanis, hogy az igazi nagyság — benne a nagy költészet titka, modernsége — éppen az ilyen »kis« felismerések következetes láncolatából sarjadhat naggyá. Nem túlzunk, ha azt állítjuk: így van ez ma is!

Hely hiányában csak ezt az eseményt néztük meg közelebbről Fekete Sándorral, de az író másutt is beleszóvi a látszólag jelentéktelen szálakat Petőfi sorsába, ahol is nem egyszer tartó fonalakká válik! S gondoljuk meg: ilyen volt Petőfi élete eszmélésétől haláláig! Ennyire tudatos és következetes. S mindinkább azzá vált a tanultak, látottak — beutazta az egész országot! — s a felismerések után. Így hát nem akármilyen alapja van annak, ha azt állítjuk, hogy Petőfihez nincs hasonló nagyság a világirodalomban. S ki számolta meg, hogy például a *János vitéz*, amelyet nem egész két hónap alatt írt, több mint 350, négy soros versszakból áll! S közben más verseket is írt! Életének csaknem minden napjára — születésétől! — jut egy vers!

Gyakran nevezik Petőfit üstökösnek. Ez a hasonlat formájában igaz, de tartalmában nem! Élete, sorsa, költészete íve: üstökösi. Fénye, ragyogása a napé. Önerzete és becsülete folytán könnyen »rávehették«, hogy ő, aki annyit írt a harcról, szabadságról, személyesen is harcba menjen. Kár volt? Erre nincs válasz. Mint ahogy arra sincs, mi történik akkor, ha annál az emlékezetes Segesvár melletti csatánál — van lova?! Hiszen a dzsidások nyolcszázan támadtak a mintegy kétszáz főnyi székely ujoncra! S hogy egy végzetes félreértés következtében éppen nem volt lova a költőnek s gyalog kellett futnia. Shakespeare mondata jut eszünkbe: »Országot egy lóért!« — kiáltotta III. Richard. Talán, talán akkor, ott Segesvárnál is egy egész ország múltott egy lovon?! Hiszen, ha életben marad, s akár külföldre is távozik, gyűjtogató szavai ki tudja mire lettek volna képesek? Gondoljunk a pozsonyi országgyűlésen kiváltott hatásra, amikor hír terjedt el arról, hogy Petőfi negyven ezer paraszttal áll a Vérmezőn...

Igen, ezért mondhattuk, hogy nincs párja a világirodalomban. S Fekete Sándor könyvének köszönhetjük ezeket a gondolatokat is. Bár éppen csak felvillantottuk e nagyszerű munka néhány részletét. Jó dolog, hogy a Móra kiadó negyven ezer példányban juttatta el ezt a könyvet az olvasókhoz. Hiszen elolvasása közben és után nemcsak a könyvben olvasottak munkáinak bennünk, hanem sok olyasmi is, amit Fekete Sándor nem vetett papírra. Éppen ezért jó ez a könyv. Nemcsak az írója töprengött, de olvasóját is gondolkodtatja.

KISS DÉNES

A VÖRÖS KAKTUSZOK ORSZÁGÁBAN

FÜLÖP GÁBOR: *A négydimenziós ablak.*
Symposion Könyvek 23. Forum, Újvidék, 1970.

Felmérhetetlen eredmények kútforrása lehetne irodalmunkban az a fajta írói magatartás, amelyet ne jellemezne egyrészt a szellemi góccok egyike felé való kizárólagos orientálódás, másrészt viszont — és ez már nemcsak erkölcsi, hanem irodalomtörténeti vétség is — értékeink jelentős hányadának az el nem ismerése, sőt megtagadása. A törekvés, hogy egységes vajdasági magyar irodalomban gondolkodjunk, még nagyon új. Képviselőit — sajnos, csak kis számban — főként a legfiatalabb költő- és írónemzedék tagjai között találjuk meg. Habár arról még nem beszéltünk, hogy határozott kísérletek történtek volna sajtóságosan dédelgetett ellentéteink felszámolására, figyelmet érdemel az a tény, hogy mind többen teszik túl magukat ezeken a jól ismert és irodalmunk szféráját annyira meghatározó buzógányos csatározásokon. Munkásságukat nem divatos irodalmi előítéletek jegyében, változó csoportcélok érdekében fejtik ki, hanem kötelességüknek az egész vajdasági irodalom fejlesztését és támogatását érzik: minél nagyobb egyéni eredményekkel gazdagítani közös értékeinket.

Fülöp Gábort generációjának legígéretesebb tehetségei között tartja számon a kritika. Első verseskötetét, *A négydimenziós ablakot* is elismeréssel fogadták a recenzensek. Jelentkezése óta rendszeresen olvashatjuk verseit, novelláit, tanulmányait és fordításait az *Új Symposion*, a *Híd*, az *Üzenet* és a lapok hasábjain.

A négydimenziós ablak az 1970. év vajdasági könyvtermésének egyik értékes és mindenképpen figyelemre méltó darabja. A kötet harminckét verset tartalmaz — három alcím alá csoportosítva őket. Többségük rövid hangulatvers: egy közérzet epigrammaszerű kifejezése; a könyv utolsó lapjain megtalálható azonban néhány nagyobb lélegzetvételű költemény is.

Már a kötet cím is jelzi, hogy egy nem mindennapi (költői) világ meglepetéseinek sora vár az olvasóra, aki belelapoz a technikailag is rendkívül impozáns kidolgozású versesfüzetbe. A költemények elolvasása után nem is érzünk csalódást. Meggyőződünk arról, hogy egy szerencsés válogatás sokkal többet megmutat az alkotó világból, mint folyóiratokban elszórtan megjelenő műveinek darabonként való megismerése.

A jó gyűjteményben a versek — mint költeményben a képek — egymást magyarázzák, segítik a kifejezésben. A szerző rendezési koncepciója, az általa elvégzett csoportosítások és — nem utolsónban — a füzeteknek adott címei sok információt nyújthatnak szándékáról, verseinek funkciójáról. *A négydimenziós ablak* esetében különösen találó a kötet cím: Fülöp legjelentősebb költői eredményére, a negyedik dimenzió megteremtésére hívja fel a figyelmet. Ez a sajátosan fülöpös dimenzió — amelyben lát és láttat minden jelenséget, embert és tárgyat — tulajdonképpen költői világának a kiteljesedése, megvalósulása. Fantasztikumában ott kísért az *abszurd* és a *groteszk* igézete. Megfellebbezhetetlenül egyéni világ ez, színes és érdekes, és akkor is megmarad ilyennek, ha olykor-olykor olcsó megoldásokkal is épül egy-egy pillére (*Szeplőtelen fogantatás avagy a fogatlan szeptől*). Azért vonzó, mert különös: rejtelmekben, titkokban bővelkedő. Mesés tájait *A vörös kaktuszok országa* c. vers festi meg a legkifejezőbbben.

A világ, amelyet *A vörös kaktuszok országa* prezentál a legnagyobb sikerrel, kifordított világ — minden logika és realitás nélküli. Mégis természetesnek érezzük. Az alapjait képező életfelfogás a gyermek gondolkodásmódjával rokon — azért is annyira megnyerő:

*a kisgyerekek barkát
szúrtak a fülembe emlékül
és elmondították hogy az óvodában
megtiltották nekik a köszmondások kiejtését
ehelyett azt kell mondaniuk
ami az asszociációs módszerrel
az eszközbe jut*

Ez az »ország« a játék, az önfeledt szemlélődés, a mese csodálatos birodalma, amelyben Aladdin bűvös lámpája helyett az ötletek tűzijátéka ontja a fényt. De a fel-felvillanó színpompa nem a zavartalan életöröm jele. Sokkal inkább egy életstílus külső gesztusrendszere, amelynek csillogóan kedves megnyilvánulásai mögött valami gyötrő rezignáltság sejlik fel:

*hajamat minden negyedórában kifésülte
egy feszlőd mellű lány akit
kalauzolásommal bízott meg a városi tanács
és akivel végül olyannyira összebarátkoztam
kiforduló öle melegében
hogy egyszer éjjel titokban megmutatta
a síralomházukat is de a lelkekre kötötte
hogy erről ne beszéljek senkinek*

Fülöp Gábornak nem kenyerere az ítélkezés. Az emberről, a világról alkotott véleménye mindig fájdalommentes. Mire megfigyeléseit jellegzetes rendszerében megjelemti, akkorra azok annyira elvonttá alakulnak, hogy az olvasóhoz csak kifelomult esztetizálásként, afféle modern Part pour Part anyagaként jutnak el.

A negyedik dimenzió megteremtéséhez alapvetően hozzátartozik, hogy Fülöpnél a szavak elveszítik eredeti hangulatukat és értelmüket és sajátos hangulattal és értelemmel telítődnek, ami hol több, hol kevesebb az eredetinel, de mindig más:

*Bocsánat meg tudná magyarázni merre
van a
Keskeny utca bocsánat bocsánat
Ha a Keskeny utcát keresi
tessék csak egyenesen menni
az emlékműig utána pedig
figyelmesen nézzen körül kérem*

(A Keskeny utca)

Szinte a kötet minden sorában felfedezhető a költő szigorú ragaszkodása a maga teremtette rendhez és törvényekhez. E sajátosság alapelve a *különösség*, az *ellentét*, az *érdekesség* és a *megdöbbenő hatás*. Rendkívül izgatja minden ötlet, amelyből verset csíholhat ki: nyelvi fordulatok és ficamok, frázisok, gunyoros hasonlatok, megmosolyogtató életképek, furcsa szokások, udvariassági formulák. Megragad minden lehetséges alkalmat, hogy megcsodálkoztassa, ámulatra készítse az olvasót. Esztétikai állásfoglalásában nem érvényesül semmiféle állandóság, hacsak a folyamatos kiszámíthatatlanságot nem vesszük annak. Ez a *kiszámíthatatlanság* fokozatosan megszokott, jellemző stílusjeggyé válik, ami egyrészt a *különös* irányába viszi el az egész Fülöp Gábor-i világot, másrészt viszont segítséget nyújt számunkra ahhoz, hogy betekintést nyerhessünk alkotói módszerébe. Így az az analógia, amely az egyes versek képfűzésében nyilvánul meg, fényt vet e költészet érdekességének rejtélyeire, könnyűvé teszi azok megfigyeltését. Mind felfedezhetőbbé válnak a különösség okai is. Szembetűnik a bizarr ötletek helyenkénti keresettsége. Észrevesszük, hogy a képek sok versben nem találják meg helyüket, külön életet kezdenek, szabadon ténferegnek.

Mivel a versépítés és a képszerkesztés terén is felfedezhetünk hasonlóságot az egyes költemények esetében (majdnem olyan fokon, hogy már

azt mondhatjuk: az egyik vers nagyon hasonlít a másikra), talán nem túlzunk, ha a rutinszerűség előjeleit véljük felfedezni A négydimenziós ablak verseiben. Fülöp Gábor mondanivalója alig terjed még túl a hangulatok, érzékelések, észlelések leírásából, képszerű megjelenéséből adódó lehetőségeken. Következő kötetének többletét éppen ebben a vonatkozásban várjuk, hiszen a költészet nyelvi és egyéb formai eszközeivel már ezekben a tizenéves korában megírt versekben is nagyobb biztonsággal bánt, mint számos ismert, nála nem évekkel, hanem évtizedekkel idősebb költőnk.

Fülöp kitűnően bánik a paradoxonnal (*Tüntető észrevételek*). Az *Apró ellentmondásaink* verscím egyben figyelme tárgyát is megjelöli. A vers témája nála egy absztrahált dolog, a *hangulat*, a *közérzet*. A hiány érzete néhány vers elolvasása után már felébred bennünk: többet várunk a költőtől annál, hogy mindössze hangulatát illusztrálja. Úgy érezzük, a közérzet versnek, témának kevés. Elvárásunkhoz tartozik, hogy próbáljon témát választani.

A kötet egyik legértékesebb darabja, *A Keskeny utca* elsősorban abban válik el a többitől, hogy nagyon valós szituációt ragad meg. Ezt minden bizonnyal érezte a szerző is, mert a verset az alcímekkel egybefogott füzéreken kívül, egymagában a könyv élére állította.

Domináns helyet foglal el a versfüzetben a festményimpressziók füzére. Ezek a kötet leghibátlanabb gyöngyszemei. Képeik egy harmonikus kompozíció összetevői. A szívből jövő kacagás szebb leírásával sem igen találkozhattunk még:

*alakjai bebújnak csobogó
szemgolyóm mögé s ott
nevetve tekéznak könnyetmmel*

(Emil Nolde: *A citromliget*)

Olykor nem is találkozunk nála stilisztikai értelemben vett költői képekkel, csak a lehetetlen varázsa, a groteszk döbbenete avatja költészeté sorait:

*lehunyom vérekes szemem
kocctnsunk halkán
amíg lábam a folyóba dobom*

(Mart Chagall: *Kettős képmás borospohárral*)

De példának rögtön a következő versből egy tökéletes kép:

*öregem
te pálinkaszemű
sóbárvány*

(*Figyelmeztetés*)

Ironikus-szatirikus groteszkjei különösen jól sikerültek. A *15 éve halt meg a ködpác* című versben a felöltött póz annyira őszintén hat, hogy szinte már Fülöp valódi énjének hisszük. Gesztusai mintha azt a meggyőződést fejeznék ki, hogy formáságokból, megszokásból áll az élet (*Hogy szerelmünk doppingoljuk.*) Pózát figyelve az a benyomásunk támad, hogy nem is alkotóval, hanem természetfölötti erővel megáldott színésszel állunk szemben, aki nem megírt drámát ad elő, hanem maga improvizál. Amit létrehoz, az csak ritkán teljesen új. Már valahol hallott fordulatokra ismerünk benne, de mégis megejt, lenyűgöz bennünket a szépsége.

A groteszk elsősorban a forma vonatkozásában lényeges mozzanata Fülöp Gábor költészetének. Egy kínálkozó példa:

OLTSÁK EL KÉREM A REFLEKTOROKAT
ma nem lesz előadás
BERÜGOTT A PRIMADONNA
és most mámorosan hentereg
a jegykezelő unokájával a priccsen

(Sötétben)

A groteszkkal együtt jelentkező iróniát sokszor a fájdalom, a keserűség határozza meg. A kiábrándultság fanyarrá változtatja talpraesett csattanókra mindig kész humorát:

arcom kiszáradt diófává válik
fülemből katonabakancs kigyózik elő
gyomromból gombostűk merednek
aggyvelőm lecsorog vízholdyagomba
és élnem kell mégis
hogy a legalkalmasabb pillanatban
patkolhassak el

(Kaleidoszkóp)

A kétségbeesés közvetlenebb hangon is megfogalmazást nyer:

BELEFULLADUNK A DEKORÁCIÓBA
s már úgysem tudunk lelépni
ERRŐL A SAKKTÁBLARÓL

(Sötétben)

A szenvedésről, a fájdalomról azonban sohasem énekel gátlástalanul
őszinte hangon. Legfőbb csak így, kesernyésen cinikus mosollyal:

és amíg várom hogy bekapcsolják az áramkört
elnézem összkomfortos villamösszékemből
hogyan lánzol a fű a mezőkön
hogyan viselik el szenvedéseiket a fehéregerek
hogyan préselnek kávét mandulából
feketét köpök cífrát káromkodom hát
a kezemre telepedett ártatlan
katicabogárkák ijedten ugranak az éterbe

(A négydimenziós ablak)

Eletérzését jól jellemzi az az azonossági jel, amit a fenti versben a röhögés és a zokogás közé kitehetünk.

Mennyivel többet mondanak el ezek a tartalmilag is számottevő értéket jelentő költemények a világról, mint az előbbieken már példának is felhozott formai remek! Gondoljunk a *Tüntető észrevételek* ötlet-halmazára, ironikus megállapításokból álló képsorára. Ha ott a jó hangzású képek funkcióját keressük, rájövünk, hogy az csak érdekességükben rejlik, de azon túl nem terjed:

Egy pepita nyakkendő
törökülésben futballozik
elvetélt szájúregemben.

Csak a vers egyetlen sora képvisel figyelemre méltó értéket, az azonban egyben a kötet legszebb, legkedvesebb hangzású sora is. Bármelyik világirodalmi rangú költőnek dicséretére válna egy ilyen kép: »*Faleveleket beszél a szél.*«

A legjobb versek közül való *A vándor dala* című. Nemcsak a biztos kézzel megalkotott forma jellemzi, hanem a jól megválasztott tartalom is. A finom érzékkel kidolgozott kompozíció mély emberi tartalmat jelent meg: a sehova sem tartozó örök magánosok nehéz és szomorú sorsát.

Nem ennyire konkretizált, de szintén valóságyszerű a *Herr Leutnant a gázcsap nyitva van* című költemény tartalma. Az indulóra emlékeztető, dobpergésszerű ritmusú dalocskára egy párhuzamra épül: a fasiszta szadizmus és a féltő gondosság ellentétére:

*Herr Leutnant a gázcsap nyitva van
jelentem ömlik a gáz*

*Herr Leutnant kicsit még hörögnek
de mindjárt senki sem él*

— — — — —
*Herr Leutnant ím rögtön kivesszük
a holtak aranyfogát*

*Herr Leutnant elnézést szólhatok?
orrából folyik a vér.*

Említést érdemel Fülöp Gábornak az a próbálkozása is, hogy lerombolja olvasóinak a verssel szemben táplált illúzióját. A *dongó* című költeményében szinte provokálva aktivizálja közönségét: bevonja a versbe. — Hétköznapi valósággá kívánja így »varázsolni« a versírást, de az egyszerűsítés — az olvasóra tett hatását tekintve — azzal jár, hogy közben *misztikussá* válnak a hétköznapiak is. A misztikum domináló elem az olyan kitűnő hangulatversben is, mint a *Koponyám* című:

*megkövesedett koponyámról
visttva pattan le három könnycsepp
látom visttva pattan le három könnycsepp*

A *négydimenziós ablak* a szabadasszociációk tárháza. A képzettársítás itt az ötletek színjátékát jelenti, amelyben az *ellentétesség* és *szokatlanság* a vezérelv. Sohasem az asszociációk már kitaposott ösvényeire vezet el olvasóit — mindig valami meglepően újat produkál. Így ami előítéleteink, szokásaink, közizlésünk szerint nevetséges, az nála komoly dolog, természetes, mert érdekes.

A társadalomról alkotott mondanivalóját a *Kiáltvány* című plakátszerű versében összegezi. Ábrázolásmódjának lényege a konvencionális fogalmakkal való ironizálás. Közhellyel támad a közhelyek ellen, ami nagyon ügyes dolog.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy *A négydimenziós ablak* egy olyan költői kísérlet első eredménye, amely perspektíváiban nagy lehetőségeket villant fel. Különösen akkor várhatunk sokat Fülöp Gábor kötetétől, ha figyelembe vesszük, hogy már alig húszévesen — mind alkotói, mind magatartásbeli síkon — sokat tett irodalmunk fejlődése érdekében.

CSORDÁS MIHÁLY

A HUMANITÁS KERESÉSE

MAGDA SIMIN: *Pomračenja*.
Matica srpska, Novi Sad, 1972.

Szimin Magda regénye olyan korban játszódik le (a negyvenes évek végén), amikor egész társadalmunk vajúadásban volt, amikor az új, a mai valóság fogamzott. Mint minden

nagy társadalmi fordulat, úgy ez is robbanást és differenciálódást jelentett. A társadalom atomjai, az egyedek, kénytelenek voltak állást foglalni az új mellett vagy ellene. A

társadalmi fordulatok tragikus hő-
söket vetnek a felszínre. A regény
hősei olyan emberek, akik társadal-
mi szinten gondolkodnak és csele-
kednek, a magánember jellemzői el-
mosódnak bennük, lényüket a köz-
érdek iránt érzett gond formálja
meg, tehát — Lukács kifejezésével
élve — citoyenek. Emiatt az olvasó
keveset tud meg kisvilágukról, csak
a nagyvilágban élt életük bontako-
zik ki előtte szinte teljes egészében.

A regény főhőse Ivan, egy vidé-
ki lap újságírója, a regény témája
pedig az ő hármass próbatétele. Ivan
úgy érzi, hogy a társadalom három
alkalommal teszi őt próbára, ami-
kor is ki kell nyilatkoznia, hova
tartozik. Az állásfoglalás nehezére
esik, mivel a humanitástól vezérel-
tetve megértéssel van a vádlóval és
a vádlottal szemben is. Érzí, hogy a
bekövetkezett társadalmi fordulat el-
kerülhetetlen volt és az ország ja-
vát szolgálja, de ugyanakkor nem
tud szemet hunyni a fogyatékos-
ságok felett sem, amelyek néha épp
hozzá igen közel állókat sújtanak.
Harc dúl benne: hogyan közölje tár-
sáival, hogy a pillanatnyi érdeke-
ken túl létezik az általános huma-
nitás elve? Úgy érzi, egyedenként
kell végezni a felmérést, ki hová
tartozik, és a hamis nézeteket val-
lókat nem szabad egyszerűen elta-
szítani, hanem munkára kell serken-
teni őket: dolgozzanak szorgalom-
mal és becsülettel ott, ahová a sors
juttatja őket. Amennyiben nem si-
került a nagyvilágban érvényesül-
niök, akkor egy kisvilágban, legyen
az mondjuk csak a legszűkebb csa-
lád, kell hasznossá válniok. Szerinte
így válnak a megtévedtek a társa-
dalom hasznos alkotóelemeivé. Szó-
monóan állapítja meg, hogy mind-

jobban egyedül marad, de azért —
bár a regény elszigetelődésével ér
véget — bízik a jövőben.

A fentiekből kiviláglik Szimin
eszmei hovatartozása és hite a szo-
cializmusban, melynek középpontjá-
ban az ember áll. Az eszmei, illetve
tartalmi tisztaság azonban nem tár-
sul művészi kifejezéssel. A regény
tulajdonképpen vallomás, amely
folyamként árad a mesélőből, a szer-
zőnő időt és teret bontva igyekszik
ábrázolni egy meghatározott világot
és abban keresni a humanitást. A
nem időrendi ábrázolási mód az e-
gyes motívumok többszöri felbukka-
nása miatt néha zavarólag hat, az
olvasó kissé bátortalanul rakja ösz-
sze az ábrázolt világ mozaikkövec-
keit. Egyik-másik hős nem teljes
emberként bontakozik ki előttünk.
Sokról csak a politikai tevékenység
szemszögéből informál bennünket az
író, egyes helyeken (gondolok itt
a belső monológokra) elég gyak-
ran dominálnak közhelyek, egy-egy
szereplő ábrázolása nem eléggé mély.
Emiatt a mű egyes részei inkább
krónikára, mintsem kiértelt regény-
re emlékeztetnek. Mivel az író
nem sokat mutat be az ábrázolt, i-
gen összetett világból, e kor művészi
megfogalmazása egyelőre még vá-
rat magára, mint ahogy azt Ke-
tig, a könyv újvidéki recenzense ta-
lálóan megjegyezte a Dnevnikben
közölt ismertetőjében.

Szimin Magda legújabb alkotásá-
ban azonban értékes elemek is ta-
lálhatók. Igen szuggesztíven ábrázol-
ja egy nagy társadalmi fordulat köz-
vetlen kihatásait egyes emberek éle-
tére, illetve a kor hangulatát. A re-
gény a humanitás jegyében íródott,
és világosan kimondja, hogy társa-
dalmunk az ábrázolt fordulat alkal-
mával előrelépett.

VARGA ISTVÁN

HITELES TANÚSÁGTÉTEL

BRASNYÓ ISTVÁN: *Csapda*.

Forum, Újvidék, 1971.

Van egy táj, egy világ, amely a tudat világának szilárd jelenésében, a köznapiban, azt a ritka és ünnepléses élményt jelent, amelyet a kivételes lelkiállapotban, kábulatban vagy hipnotikus álomban a megszápító látszat varázsereje kölcsönöz a léleknek rövidebb-hosszabb időre, de amelyben a lélek mégis szembesül (és azonosul is) egy olyan lélektani minőséggel, amelynek természetéről hatására fölismeri a maga rejtett »kozmoszus eredetének« különös nagyságát, illetve nagyszerűségének egyszerű lényegét. Ez — nem kétséges — merőben más és bámulatosabb a köznapj lelki lényeg tudományosan megfogható reflexiójánál.

Egy különös táj, különös világ misztikus lelkiségébe visz bennünket Brasnyó István *Csapda* című novellás kötetének néhány darabjával, amelyekre nem illeszthető a realista jelző oly sokszor kompromittált formaruhája. Mondhatnám azt, hogy Brasnyó kötetének ezekkel a darabjaival írói föladatának nehezebb részét választotta, hogyha már eleve nem tett volna tanúbizonyítást arról, hogy a »titkok világának« meghonosult lakója, ismerője és hírhozója s nem véletlen vándora csupán, akire nem kötelező a tanúságtétel hitelessége.

Különös világának lakói hús-vér emberek, a mindennapi emberekhez hasonlatos végzetparanccsal, sorsiránnyal, de elütő létezőkülönbséggel. Ezek a lények — a szó legdrasztikusabb értelmében — nem építenek és nem rombolnak, egyszerűen léteznek, mint valami szépséges mesében. Vannak a létezés legemberibb értelmének és küldetésének nevében, a meglekésülés végső céljának a jegyében: gondolkodnak, de e művelet minden fizikai következménye nélkül, amely a tárgyi okszerűség súlyával lekényszerítene őket a sárba, a valóságba, a fölülemelkedett (lelki) lét szféráiból, ahol minden

egyszerű, teljes, világos és érthető: a szó, a pillantás, a mozdulat, a gesztus, a megérkezés, az eltávozás, a mozdulatlanság, a beszéd, a némaság és a halál.

Brasnyó István e különös, kedves lényekkel benépesített és csak látszólag semmittevő novellavilága — az eszmélet küldetésének fölismerését tekintve — tisztább, humánusabb és nemesebb a realitás világánál, amelynek agyveleje, illetve értelme még mindig az »ártás« ösztönös törvényszerűségének a rabja, azaz szolgálja. S hogyha ezt a meditatív brasnyói novellavilágot mindenáron meg akarnánk fosztani szellemi-esztétikai érdemeinek méltóságától, értelmének és végzetlato üzenetének szépségeitől és igazságától, ellentétbe kerülünk önmagunkkal, amikor azt mondjuk: a haladás végcélja a szellemi tökéletesség.

A szerző mint realista író is ezzel a kötetével egy rendkívüli alkotó művész hiteles bizonyítkaival lépett az olvasó elé. Egy olyan alkotó jó tulajdonságaival és szerénységével, aki vásári zaj nélkül, de az írás szépségének annál nagyobb és maradandóbb élményével lép be az olvasó lelkébe, s akitől sokat várunk még. Természetesen nem a mennyiség, hanem a minőség értelmében.

Amennyire különös és megragadó a fantasztikus novelláiban, realisztikus novelláiban is elüt (pozitív értelemben) prózairó társaitól, mert sajtóságos, egyéni szellemi alkotását tekintve eleve más ember. *Csapda* című kötetével máris többet adott a vajdasági kultúrának, mint amennyit irodalmi méltatásunk legális fóruma fölmarkolni képes a makulátlan objektivitás nevében.

S kizárólag rajta múlik, mikor lépi át irodalmi tudatunk határmezsgyéjét azzal a művével, amely végre igazolná e táj szellemének teremtető képességét.

ZÁKÁNY ANTAL

ÚTRAVALÓ A MENETELÉSHEZ

SÁFRÁNY IMRE: *Menetelés.*

Forum, Újvidék, 1972.

Sáfrány Imre prózai írásainak legújabb gyűjteménye, a *Menetelés* már a fődőlapon levő illusztrációval kezdődik. Már az hozzátesz valamit, értelmezni igyekszik a szót. Fekete jelzőlámpák, melyeken piros nyilak tiltani látszanak a körben forgást, helyben topogást; a sárga meg bíborszín nyilak pedig következetesen előre és jobbra mutatnak.

A menetelés mégis *Iránytű nélkül* folyik, hirdeti az első átfogó cím, mindössze *Négy sötét csillag* az »erőltetett menet« irányítója és *Az eget mégsem lehet fölparcellázni.* Végül Magellán, az is hajós, utazó. Majd Sava Babić utószava, amely az íróban megbúvó kutató nyugtalanságát húzza alá. Ime a tartalomjegyzék áttekintése.

Aztán a szerzőről készült remek kis karikatúra, Pap József verséből az idézet a fődőlap belső oldalán, ezt követően pedig a három igen szép, színes reprodukció vajdasági festők képeiről, melyek sajnos a könyvben arányosan vannak elosztva, ahelyett, hogy annál a visszaemlékezésnél állnának, amely az illető művészre vonatkozik. Még akkor is, ha a könyv többi része műmelléklet nélkül marad.

A menetelés kényszerű mozgás. Mi az, ami a festő író, vagy író festőt célja felé hajtja? A kutatóban lakozó nyugtalanság? Inkább a megismerés, a látás láza. A *Magellán hőse*, N., már végigpróbálta a hangok és szavalókorosok diktálta »Most így legyen!«, »Most úgy legyen!«, »Most amúgy legyen!«-eket, s hallotta az örökké számonkérő »Még most sem kész?«-t. Végül »kiemel a csonka gúlából egy stilizált, könnyű, rakéta formájú fémvitorlást«. Ez a kissé romantikus jármű a könyv végtjege. Egy eszközben kifejezett, abba sűrített mottó. A fölfedezés, a megismerés vágynának szimbóluma.

És milyen ez a fölfedező? Lírai és ironikus, éles szemű és szókimondó,

fáradhatatlan és megcsömörlő, de mindenekfelett őszinte:

»Buffet olyan idős, mint én. Néhány velem egyidős festő képeit láttam tegnap Velencében és ma is itt Milánóban. És ismerek néhány tehetséges belgrádit és zágrábit is, aki csavargás nélkül néhányszor végignézhette, jóval előbb, mint én, mindent, ami nekem ma másként nem sikerült, csak így.

Nem is bánom a csavargást. Pilátus módjára még tíz év múlva is ráérek önmagam láttán kezét mosni.«

Csodálatos az a »laza lelki tartás«, bölcsék sajtósága, amellyel a jelenségek, emberek, tárgyak felé közelít, s melynek segítségével nagy ívben elkerüli a lekicsinylést, fitymálást éppúgy, mint a fölfuvalkodott nagyotmondást, vagy a közhelyeket pufogtató üresjáratot. Igazán belülről látszik írni.

Aztán ennek a lelki tartásnak egy spontaneitásában hajlékony stílus a kifejezője. »Most Modira (Modigliani) gondoltam. Szóval a római modern galériának csak egy Modija van. Úgy kell nekik! Nem becsülték életében, ne élvezzék a műveit halála után se.« Stílus, amely az álom és valóság határvonalát semmibe véve a legtermészetesebben kapcsolja egybe a két »birodalmat«, még csak nem is bravúrnak számítva a tettet, hanem az olaszországi tartózkodás logikus következményének, hiszen szálloda helyett vonatokban töltötte éjjeleit a vándor. A nyugtalan álom aztán megkeverte az élmények és emlékek felhőit, de egyben közel is tartotta őket a »földhöz«, amelyből fogantak.

De bárhol jár — Olaszországban, Izraelben, Romániában vagy az Adrián — a festő mindig az író fülébe súg. A vajdasági festőkről szóló, néha a visszaemlékezés lírájába, néha a kritika szigorúságába, az értékelés mérlegelésébe forduló írásokat azon-

ban már teljes egészében a festő mondja tollba. És mindenütt a ten-nivaló sürgőssége süt át a sorokon: életművek fölmérése, művésztelepek hatáskörének kiszélesítése, a pop-art helye a jugoszláv képzőművészetben, a képzőművészeti oktatás javítása, kiállítások közönségének nevelése.

Fáradhatatlanul munkálkodó ember az, akivel a könyvet olvasva volt találkozásunk. Éppen olyan, mint a

kibucalapítók Izraelben, kik előtt az író oly megrendüléssel tiszteleg:

»Emberek kellettek ide, csupa szív, vasakaratú, bátor emberek, akik nemcsak a sziklás vidéket hordták tele termőfölddel, akik nemcsak a lépten-nyomon leselkedő halállal mertek szembenézni, akik nemcsak egy új életformát mertek hirdetni egy megálmódott államban, de meg is tudták mindezt valósítani.«

VIRÁG ÁGNES

AZ EGYENJOGÚ NYELVHASZNÁLAT JOGI ASPEKTUSAI

Dr. RUDOLF HOK: *Pravni aspekti pitanja službenog jezika i jezika narodnosti.*

Különnyomat a *Zbornik za društvene nauke* 1972/57. sz. füzetéből.

Az újvidéki Matica srpska által kiadott *Zbornik za društvene nauke* múlt évi 57. füzetében megjelent tanulmány — mint a lábjegyzet közli — egy hosszabb lélegzetű munka töredékeiből kerekedett ki egészé. Ez a hosszabb lélegzetű munka, amelynek címe *Ravnopravnost jezika naroda i narodnosti kao pravno-političko pitanje i kao pitanje samoupravnih odnosa (A népek és nemzetiségek nyelvének egyenjogúsága mint jogi-politikai kérdés és mint az öngazgatási viszonyok kérdése)*, a belgrádi Társadalomtudományi Intézet megbízásából készült annak a programnak a keretében, amely a jugoszláviai nemzetiségek közötti viszonyok, valamint a föderalizmus problémáinak tudományos felmérését szolgálja. Maga az alapvető mű még nem jelent meg, s pillanatnyilag csupán ez a kivonatos tanulmány fekszik előttünk.

Előre kell bocsátani, hogy dr. Hock Rudolf ebben a tanulmányában nem bocsátkozik a gyakorlati életből fakadó nyelvhasználati kérdések, a terepen felmerülő konkrét problémák taglalásába, a kérdés ki-

zárólag elvi, szigorúan jogi alapon foglalkoztatja, s éppen ezáltal eleve is megkerüli azokat a buktatókat, amelyeket a kérdés gyakorlati felvetése mindkét vonatkozásban — a nemzetiségek és a népek felé is tartalmazhat. A tanulmány szigorúan tudományos igényű munka, amit írója mond, az szigorúan a tételes jogból fakad, az érvényben levő alkotmányos és törvényes előírások számbavételén, értelmezésén és összehasonlításán alapul, s amit az író hozzátesz, az semmi egyéb, csak a dolgok pontos logikai egybefogása, a jogi valóságból való jogi következtetések szigorúan logikus, pontosan körvonalazott premisszáik segítségével való levonása.

És van még valami, amit eleve meg kell állapítani Hock fejtegetésével kapcsolatban. Az ilyen szigorúan elvi, elméleti kérdések taglalásakor ugyanis rendkívül súlyosan nyom a latban az a felfogás, ahogyan a tanulmány írója viszonyul a felvetett témához. *Dr. Hock* pedig nem valami mai, vagy tegnapi nyugalmi állapotban szemléli a problémákat és a tételes törvényeket sem, hanem vizs-

gálódása történelmi, dinamikus szemléleten alapul, s éppen ezért nem is valami elvonatkoztatott igazságok felfedezése a célja, hanem olyan helyzetfelmérés, amely visszafelé is mutat, a már megtett útra emlékeztetve, ugyanakkor azonban éppen a mai valóságból, az eddig elért eredményekből, az öngazgatáson alapuló szocializmus eddigi tényeiből kiindulva nyitja meg a távlatot a további várható módosulások felé is.

Az egyenjogú nyelvhasználat mindenáron és minden körülmények közötti merev követelése igen sok esetben pusztá formassággá is válhat, amely nemhogy a népek és nemzetiségek, a különböző nyelvet beszélő emberek közötti teljes egyenjogúságot segítené elő, hanem megelégszik a semmitmondó papírjogokkal. Képzeljünk el olyan helyzetet, hogy egy embernek, aki belecsoppen egy idegen nyelvű környezetbe, sikerül elérnie azt a jogot, hogy szabadon használhassa nyelvét a többséghez való viszonyulásában is. Van ebből valami haszna? Nemigen. A kimondott szó ebben az esetben eszálk a semmibe, mert akihez, illetve akikhez intézték, nem értették meg. A szabad nyelvhasználat tehát lényegében csak akkor jelent bizonyos pozitív jogot is, ha megfelelő partner is akad, aki megérti a szót, s aki szintén élhet azzal a joggal, hogy ugyanazon a nyelven válaszoljon. Teljesen idegen környezetben a szabad nyelvhasználat joga nem jelent semmit, pusztá formassággá válik.

Eppen ez indítja dr. Hockot is arra, hogy már eleve megkülönböztesse a nemzetiségek nyelvhasználatának két különböző területét: a szabad nyelvhasználatot és az egyenjogú nyelvhasználatot. Talán fölösleges is részletezni, hogy mi minden is fér bele az egyik és mennyi a másikba, annyira tisztázódott már ez a kérdés a köztudatban is. A szabad nyelvhasználat joga megillette nemzetiségeinket már első alkotmányunk meghozatala óta. Erre lehetőséget nyújtott már a szocialista ország létrejöttének, a szocialista eszmeik érvényesülésének pusztá ténye is. Ahhoz, hogy egy-egy nemzetiség egyedei — ha kisebbségben vannak is — szabadon használhassák nyelvüket az egymás közötti érintkezésben,

hogy legyenek saját nyelvükön működő iskoláik, saját sajtójuk, saját színházuk, saját könyvkiadásuk, lényegében semmi egyéb nem kellett, csupán a többség részéről megnyilatkozó jóakarat és bizonyos anyagi támogatás.

Egy igazán szocialista alapokon álló országban azonban ez a szabad nyelvhasználat csupán a kezdeti kiindulópont lehet a nemzetiségi egyenjogúság mint az általános emberi egyenjogúság szerves részének megteremtésében. És ez különösen kifejezésre jutott akkor, amikor társadalmi és gazdasági életünkben a gyakorlatban is egyre inkább kibontakozott az öngazgatás eszméje. A teljes öngazgatás ugyanis szervesen magában foglalja minden ember, minden egyed részvételét ebben a társadalmi ténykedésben, ez pedig csak akkor lehetséges, ha a gyakorlatban megvalósul a nemzetiségek közötti teljes egyenjogúság, ami azt jelenti, hogy a teljesen egyenjogú nyelvhasználat is. Ez a magyarázata annak, hogy második alkotmányunk már konkrét lépést tett a szabad nyelvhasználat helyett az egyenjogú nyelvhasználat meghonosítása felé, és ezen az úton még további lépések történtek az alkotmányfüggelékek és a legújabb törvényes előírások meghozatala révén.

Az egyenjogú és egyenrangú nyelvhasználat elméleti kinyilatkoztatása azonban még egyáltalán nem oldja meg az ezzel kapcsolatos problémákat, és tekintettel arra, hogy az egyenjogú nyelvhasználat teljes meghonosításához számos más problémának is meg kell oldódnia, kezdve a két vagy többnyelvűség anyagi körülményeinek megteremtésétől, a szükséges két- vagy többnyelvű káderek kiképzésén át egészen a két- vagy többnyelvű környezetek pontos meghatározásáig és a két vagy többnyelvűség volumenének körvonalazásáig, a legjobb akarat mellett is bekövetkezhetnek olyan zökkenők a gyakorlatban, amelyek ismét csak pusztá formassággá teszik a legpozitívabb törvényes előírásokat is.

Eppen ezek a veszélyek indították dr. Hock Rudokfot is arra, hogy — a tételes törvényekből és előírásokból kiindulva — pontosan és szabatosan körvonalazza az egyenjogú nyelvhasználat körülményeit, felté-

teleit, kívánalmait és követelményeit. Nem önkényes kinyilatkoztatásokról van szó, hanem a valóságból, az eddigi eredményekből kiinduló vizsgálódásról. És egészen természetes, hogy ilyen kiindulópontként önként kínálkozik a köztársaságok hivatalos nyelvének kérdése. Nem az egykori államnnyelvről van már szó, mert az egykori államnnyelv kényesert, erőszakot jelentett a kisebbségekkel szemben — még az országalkotó népek közötti viszonylatban is. A hivatalos nyelv azonban — mint dr. Hock részletesen kifejti a köztársasági törvények és alkotmányok alapján — létezik ma is, hallgatólagosan megadva mindazokat a jogokat a köztársaság többségét alkotó nép nyelvét beszélőknek, amit a nemzetiségek nyelvhasználatával kapcsolatban külön meg kell határozni. Sőt nem csupán ebben a körülményben van bizonyos ellentmondás az emberek és a nemzetiiségek egyenjogúsága között, hanem fennáll az a furcsa helyzet is, hogy a nemzetiségek voltaképpen nem is lehetnek egyszerű szerződő partnerei a köztársaság többségét alkotó népnek, mert nincsenek egyforma jogi helyzetben. Dr. Hock szerint az egyenlőtlen jogi helyzetet az okozza, hogy a köztársaság többségben levő népének megvan a maga jogi közössége, maga a köztársaság, a nemzetiségeknek viszont nincs ilyen jogi közösségük, tehát nem is lehetnek egyenrangú partnerek ahhoz, hogy egyszerűen megállapodást köthessenek egymással... Dr. Hocknak ez a megállapítása valóban vonatkoztatható minden köztársaságunkra. Egyedül Bosznia-Hercegovina esetében mutatkozik ellentmondás, ugyanis erről nem állapítható meg, hogy mely nép jogi közössége.

Ezzel kapcsolatban meg kell jelezni, hogy annak idején bizonyára a jogi közösségnek ez a hiánya alakította ki egyebek között a magyar nemzetiség körében is a vertikális szervezkedés eszméjét, ezek a törekvések azonban köztudomásúan a nacionalista megnyilatkozások felé vezették, s a közösségi eszmétől sok tekintetben eltávolították azokat, akik hívükké szegödtek. Dr. Hock nem ebből a szempontból veti fel a kérdést, és semmiféle igényt nem juttat kifejezésre a nemzetiségek jogi közösséggé tömörülése felé, hanem csupán felveti a kérdéseket az egyetemes egyenjogúsági probléma teljes tisztázása érdekében. Mert az árnyalatok tisztázása mindenképpen szükséges ahhoz, hogy valóban olyan törvények, olyan előírások születhessenek, amelyeknek a gyakorlatban is minden feltételük megvan arra, hogy valóban teljes mértékben valóra válhassanak, beleilleszkedjenek szervezetben mindennapi életünkbe.

Bizonyos, hogy nem lehet egyik napról a másikra olyan, mindenre kiterjedő, szinte aprólékos megoldásokat találni, amelyek biztosíthatják nem csupán a szabad nyelvhasználat, hanem az egyenjogú és egyenrangú nyelvhasználat gyakorlati érvényesülését is, és bizonyos az is, hogy kampányszerű akciókkal nemigen juthatunk közelebb a célhoz, hanem a nemzetiségi egyenjogúság és az egyenjogú nyelvhasználat mind teljesebb kibontakozásának mindennapi gyakorlatunk alapos tudományos tanulmányozáson nyugvó, szerkesztésére kell válnia. És ebben a tekintetben mindenképpen jó szolgálatot tesz dr. Hock Rudolfnak ez a tanulmánya is.

KOLOZSI TIBOR

HITELES DOKUMENTUM

Életjel évkönyv 2.

Sajtó alá rendezte: Dévavári Zoltán és Lévay Endre.

A Szabadkai Munkásegyletem kiadása, 1972.

Hazánk egyetlen irodalmi élőújsága, a szabadkai *Életjel*, tavaly október 28-án ünnepelte másfél évtizedes fennállásának és szerteágazó tevékenységének figyelemre méltó jubileumát. Ebből az alkalomból a szerkesztő bizottság — Dévavári Zoltán és Lévay Endre irányításával — ismét sajtó alá rendezte azt a gazdag dokumentumanyagot, amely az *Életjel* mind terebélyesedőbb és mind tartalmasabb munkáját, de főképp az utóbbi öt év tevékenységét (1967—1972-ig) egy rendkívül változatos évkönyv 282 lapján mutatja be az olvasónak és közvéleményünknek. És nem is akárhogy, hanem a filozói türelemmel kiválogatott kritikák és méltatások, riportok és vitára serkentő írások közlésével, egymás után történő felsorakoztatásával; fényképek, oklevél- és plakát-faksimilik, könyvfedőlapok megjelentetésével; a műsornaptár hitelevél és bizonyító erejével; nem utolsósorban pedig a jelentősebb jubileumokon, avató-, névadó- és egyéb ünnepségeken elhangzott beszédek rögzítésével; az időközben elhunyt írók, költők, festők, színházi igazgatók, újságírók, közéleti munkások meleg szavú búcsúztatásával stb.

Eszerint már előjáróban is leszögezhetjük, hogy az *Életjel* második évkönyve nemcsak Szabadkának és környékének művelődési életét, művelődési politikáját tükrözi, hanem egyúttal mindazt, ami az élőújság megannyi sikeres vagy kevésbé sikeres rendezvényével, újabb és újabb kezdeményezésével szellemi múltunk és jelenünk megbecsült kincse lehet vagy helyül-közel már az is. A második évkönyv mindenekelőtt azonban arra figyelmeztet — amire az öt év számadását készítő Lévay Endre is helyesen tapint rá a kiadvány előszavában —, hogy bár »van sajtónk, van rádiónk, van tévénk, van könyvkiadásunk, vannak folyóirataink, művelődési és művészeti testületeink, csúcscsintézeteink, arnie-

lyek a maguk területén — ma már fejlettebb fokon — megoldják a kulturális élet feladatait«, a szabadkai *Életjel* az, »amely minden megjelenési formáját arra használja fel, hogy az irodalmi és általában a művészeti élet inyeneci mellett — és velük együtt — mindig újabb rétegeket mozdítson meg, hívjon fel a pódiumra, szólaltasson meg a nézőtérén, a kiállítási csarnokban« stb. És hogy ez nemcsak szándéka, hanem dokumentált és mindenkor dokumentálható eredménye is az *Életjel*nek, ahhoz a gyűjteményes kötet tanúsága — és személyes tapasztalatunk — szerint egy pillanatra sem fér kétség. Mert az *Életjel*, ha olykor vergődve, nehézségekkel küzdve, buktatókat kerülgetve, vagy netán épp azokba belebotolva is, megtalálta azt a módot, amellyel a művelődési életbe, a szellemi körforgásba bevont emberek nemcsak lélekben gazdagodtak, gyarapodtak, hanem mint résztvevők maguk is nyújtottak és nyújtanak valamit. Ugy is mondhatnánk: szétosztják kincseiket! És nem a keveseknek, nem a képmutató sznoboknak, akik gyakran csak ki-vagyiságuk fitogtatására ülnek be egy-egy rendezvényre, hanem azoknak, akiket a művelődés és művészet emberformáló ereje nem »puszta rajongásként«, nem a »kisvárosi vasárnap délutánok« gondúzó szórakozásaként érdekel, hanem lételemként, mindennapi kenyerükként. Nyilván evel és az önzetlen, tiszteltetdíj nélküli dolgozó szervezők sokrétű műsorajánlatával, ötletgazdagságával, no meg az irodalmi, színházi, zenei, képzőművészeti, szerzői stb. estek állandó, sőt nemritkán igen magas színvonalával magyarázható, hogy az elmúlt öt év alatt az *Életjel* 103 rendezvényére több mint harmincezer hallgató volt kíváncsi. A vállalkozások jelentőségét és az adottságok gyümölcsöztetését méltán jelzi az irodalmi élőújság pódiumán fellépett előadók több mint

másfél ezres tábora is. És ha már itt tartunk, mutassunk rá mindjárt arra is, hogy az Életjel — mint irodalmi élőújság — ma már korántsem azt jelenti, amit egykor, vagy indulásakor jelentett. Programja — láthatjuk az évkönyvből — ma már annyira kibővült, annyi kezdeményezéssel, színnel gazdagodott, annyi új területet és lehetőséget tárt fel a szellem művesei előtt —, hogy az a kollektív alkotói munka ellenére is már csaknem a maximumot jelenti, amit egy intézménytől elvárhatunk, amit egy város, egy megakora művelődési hagyománnyal rendelkező közösség a kultúra iránt érdeklődőknek nyújt és nyújthat. Ezért mindaz, ami az Életjel keretében és szervezésében történik — az *Életjel Miniatűrök* kiadását, az Irodalmi (Kísérleti) Színpadot, az Üzenet megjelenésének kezdeményezését és a Csáth Géza Művészetbaráti Kör megalakítását stb. is ideértve — voltaképpen annak a jele, hogy egy tizenöt évvel ezelőtt kezdődött tevékenység jellege szerint ma már nemcsak irodalmi és publicisztikai, hanem egyre inkább népművelődési és szellemtörténeti. Még hozzá olyképpen, hogy az a munka, amely az Életjel-

ben és szerkesztőségében folyik, korántsem periferikus, korántsem vidéki és nem is csupán művelődés és művészetnépszerűsítő, hanem értékfelfedező, értékalkotó s értékmegőrző. És ne feledjük: nemcsak a magyar nyelvterület számára, hanem igen gyakran a velünk együtt élő testvéreink számára is.

Ilyen szempontból — de más vonatkozásban is — sokatmondó ez a könyv. Legfőképp mégis arról győz meg, hogy miképp kell művelődéshez, művelődéspolitikához, a múlt és a jelen értékeihez, a közösségi tudathoz és igényhez *cselekvőn viszonyulni*.

Ebben az Életjel — legalábbis ez idáig — felülmúlhatatlan. Szellemi életünkben olyan szint jelent, olyan utat jár, amelyet állandó centrum- és periféria-vitákkal, viszonyításokkal nem elmarasztalni és ócsárolni, hanem inkább egyértelműen követni kellene. Olyan önzetlenül, olyan lelkesedéssel és a közös ügyért való olyan odaadással, ahogy azt Szabadkán is teszük. Nem »csak azért is«, nem konok kitartással, hanem becsületes helytállással és azal a hittel, hogy a szépért, a jóért munkálkodni sohasem fölösleges.

SZÜCS IMRE

ÖNIGAZGATÓKNAK SZABATOSABBAN

Önigazgatók iskolája.
Eszmei-politikai füzetek.
Forum, Újvidék, 1972.

Újra központi témává válik társadalmunkban az eszmei-politikai nevelés s a vele kapcsolatos tennivalók. Több mint egy évtizede már, hogy egy kicsit túlbecsülve az önigazgatási gyakorlat alkotásra buzdító lendületét, szinte parancsszóra megszüntettük a szervezett és rendszeres eszmei képzést nemcsak a Kommunista Szövetségben, hanem az

iskolákban, egyetemeken is. Különösen a szakmunkásképző iskolák, valamint a technikai tudományokkal foglalkozó felsőoktatási intézmények jártak elől »jó példával«: tanterveikből teljes egészében kiirtották a marxista világnézet elsajátítását.

Az elmúlt néhány hónapban végbenment politikai változások más megvilágításba helyezték ezt a prob-

lémát is. Folyamatban van a tantervek felülvizsgálása, és sok helyen már be is vezették az új tantárgyat, amely a diákok és az egyetemi hallgatók eszmei képzettségét hivatott elmélyíteni. A KSZ tagságának politikai felvilágosítására külön programok készülnek.

Ehhez a határozatott társadalmi akcióhoz kapcsolódik az újvidéki Forum könyvkiadó hasznos és időszerű kezdeményezése az *Önigazgatók iskolája* című sorozat megindítása is. A kiterjedelmű füzetekben a legjellegesebb jugoszláv politológusok adják közre rövid, tanulmányaikat egy-egy olyan kérdéstről, amely nap mint nap ott szerepel a különféle politikai testületek vitarendjén.

Az eddig megjelent füzetek szinte kivétel nélkül politikai gyakorlatunk és társadalmi rendszerünk legfontosabb alapfogalmait, intézményeit ismertetik. Minden nap beszélünk a szociális különbségekről, az önigazgatásról, hazánk külpolitikájáról, de vajmi kevesen tudnák közülünk szabatosan és röviden meghatározni a fogalmakat, amelyekkel körülírjuk ezeket a társadalmi jelenségeket. Nos, a kis füzetek éppen itt kíván-

nak segíteni: tömören tárgyalják a delegátusi rendszer mibenlétét, a rendszerünkben működő politikai szervezetek szerepét, a felszabadító háború forradalmi jellegének problémáit és még sok más időszerű politikai fogalmat. Ezek a rövid tanulmányok alapul szolgálhatnak a gyakorlati eszmei-politikai képzés megszervezéséhez, mégis hiba lenne elhallgatni egy fogyatékoságukat.

Túl bonyolult a tanulmányok nyelvezete. Az, akinek nem szakmája, bizonyára megküzködik majd a nehéz szövegekkel. A sorozaton most már nehéz lenne segíteni és ezért a kifogás szórszálhasogatásnak tűnhet. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az eszmei-politikai képzés megszervezésének még csak az elején vagyunk, nem nehéz levonni a következtetést: a politikai ismeretterjesztő művek száma a jövőben tovább növekszik. Az újabb kiadások előkészítése közben több figyelmet kellene fordítani a sallangmentes, egyszerű stílus ápolására. Mert a nyelv a politikai ismeretterjesztésben is fegyver. Olyan eszköz, amelyet ha rosszul használunk, eszmék helyett unalmat és közönyt terjesztünk.

ÁGOSTON ANDRÁS

SŰRÍTETT VÁZLATOK

CSOORI SÁNDOR—KOSA FERENC: *Forradás.*
Magvető, Budapest, 1972.

Ezt a 220 oldalas könyvet csak azért nem olvastam el egy lélegzetre, mert az olvasáson kívül egyéb kötelezettségei is akadnak az embernek. Csóori Sándor és Kosa Ferenc közös műve olyan lebilincselő olvasmány, melyet csak nehéz szívvel lehet megszakítani. És ha a könyv három filmnovelláját írásom címében vázlatnak nevezem, az távolról sem jelent műfaji lebecsülést. Ellenkező-

leg. Egy jól sikerült vázlat, éppen úgy, mint a képzőművészeti alkotásoknál, az irodalom és a film találkozásának mezsgyéjén is sikerültebb lehet a befejezetnek tekintett műnél. Volt alkalmam látni és megcsodálni Goya és Rembrandt, sőt az akadémikus Munkácsy Mihály néhány laza ecsetvonással vászonra vetett elképzelését, és úgy éreztem, hogy ezek mindegyike legalább is

egyenértékű a később megalkotott, kiteljesedett művel. Hiszen a vázlat nemcsak nagyolást, az elképzelt alkotás gyorsított rögzítését, de nagyobb szabadságot és emberközelséget is jelent. A mesterségbeli fogások, a spekulatív csiszolások tökélesíthetők, de ridegebbé, elidegenültté is tehetik a kész művet. Csoóri és Kósa természetesen a mai magyar filmművészet jól összehangolt ket-tősét alkotják, filmnovelláikból nem hiányozhat a mesterség ismerete, a drámai sűrítés és a gondolkodás kép általi kifejezésének csiszoltsága sem. Ebben pedig — mint a kiadó is megemlíti — a névtelen harmadik, Sára Sándor megbízható kamerájának hatása sem lebecsülendő.

Az általánosságokról most már a három filmnovellához kell visszatermünk. Amikor az olvasás befejez-tével becsuktam a könyvet és — mint minden jobb írás esetében — ezúttal is tovább éltem a könyv vilá-gát, cselekményét, életét, megdöb-benve észleltem, hogy hártelenében nem jut eszembe, a három közül melyik volt a második; az első az *Ítélet*, a harmadik a *Forradás* — és újra felnyitottam a könyvet, hogy megállapítsam: a második a *Nincs idő* címét kapta, tartalma pedig... hát erről később. Mosolyogtam ma-gamon, hogy akaratom ellenére bi-zonyos fokig máris meghoztam íté-letemet.

Milyen veszteség, hogy az *Ítélet* mint megvalósult filmalkotás nem jutott el hozzánk! Mennyire fájdal-mas, hogy a kommerszfilmek vértől átítatott és pornográfiától átha-tott áradata lesöpri mozivásznaink-ról az igazi értékeket. És ez az ál-lapot nemcsak a mozitermek tragé-dijára, hiszen az újonnan fölnevele-dett mozilátogató közönség művelő-dési igényét is csökkenti. Persze az *Ítélet* megfilmesített formájában — a kedvező külföldi kritikák ellené-re is — lehet sikerültebb, vagy gyengébb, mint a filmnovella.

Az *Ítélet* Dózsa Györgye önma-gáról vall, első személyben beszél. A szerzők ezáltal a legnehezebb fel-adataira vállalkoztak: a teljes azono-sulás feladatára. Ez a módszer sik-ert, de bukást is eredményezhet. Csoórinak és Kósának sikerült el-képzéseiket megvalósítaniok. Az ő

Dózsa Györgyük, az ő jobbágyláza-dásuk minden eddigi ismert, e té-mára írt műre emlékeztet, de egyik-ke sem azonos. Kevesebbet mesél, mint Gergely Sándor hömpölygő e-pikája, de tömörségében, embersé-gében és egyenes célratörésében mégis több és lenyűgözőbb nála. Ady költészete egy hiteles Dózsa-t palántált szívéukbe, a nagy költő a-zonban érzelmeinket korbácsolta fel. Az *Ítélet* az érzelmeket ugyan nem hanyagolja el, de a kor dialektikus értelmezésével nagy lépést tesz elő-re, a huszadik század második felé-ben élő embernek beszí érthetővé Dózsa jellemét, harcának indítékait és értelmét. Aztán Illyés Gyula drá-májának emlékei is egészen frissen élnek bennünk. Van rokonság a két mű között? Föltétlenül. Lehet, hogy a filmben még több is felfedezhető. Hiszen mindkettőben elvetették a fekete-fehér árnyalatokat, a felüle-tes iparossablonokat. A hóhér nem-csak hóhér, a hős sem mándig hős, a jobbágy sem kizárólag halálmeg-vető lázadó. Mégis, az *Ítélet* közvet-lenebb, meggyőzőbb és hitelesebb.

Egy nagy proletárművész, Der-kovits Gyula, aki József Attilához hasonlóan korát alaposan túlhalad-ta, álmodta meg talán ilyen erőtel-jesen Dózsaékat egy közismert linó-leummetszet-sorozatában. Az ő va-lószínűleg kaszás parasztjai mezí-telen talpainak dübörgését, az ő Lá-zadójának lendületét, konokságát és szenvedését érzem legközelebbinek az *Ítélet*hez. Már több mint húsz esztendő múlt el azóta, hogy ez a sorozat lekerült lakásom faláról, de most, az *Ítélet* olvasása közben is-mét tisztán álnak előttem a fekete foltokba vésett markáns vonalak. Rokonlelkek a szerzők? Lehetséges, de ez a rokonság nemcsak szemlélet-ből fakad. Csoóri és Kósa kénytele-nek képekben gondolkozni, tehát képeket is írnak. A gondolatok, az emlékek, a cselekmény, a mozgás, az arckok, a környezet, de még a párbeszéd is a kép sűrűsítő köve-telményének vannak alávetve... Ezért a szerzők együttes munkájá-nak beőr gyümölcseként hull az *Ítélet* az olvasó asztalára.

Van egy Dózsa-szobrom. A mi Almási Gáborunk alkotása. Szándé-kosan nem soroltam az összehason-

lításakor említett nagy művek közé. De bevallom: az *Ítélet* olvasása után másként néz le rám ez az érdekes fej, és én sem tudok már a régi tekintettel felnézni rá...

A *Forradás*. Csaknem négy és fél századot ugrunk előre, s Csoóri és Kósa az ötvenhatos események Magyarországának tragikumába, annak kevésbé felderített titkaiba, mélységeibe sodorja az olvasót. Igyekeztek szélben lobogó fátklyára emlékeztet, melynek fénye el kellene hogy oszlassa a sötét viharfelhőkkel terhes, csillagtalam éj homályát. A fátklya mégiscsak fátklya, nem reflektor, hol erőteljesen lobban fel lángja, hogy kitáruljon látásunk hatósugara, hol meg éppen csak pisálól a zúgó szélben és csupán orunk előtt világít valamelyest.

Konkrét, ha nem is megtörtént események, erkölcsi, politikai és általános emberi vívódások filmszerűen pergő sorozata ez az írás. Az ellenforradalom egy véres epizódja szembeállít egymással két fiatalembert, akik egy vidékről származnak, soha semmi bajuk egymással nem volt és ugyanannak a kornak és világnak a neveltjei.

Egyiküket, Ihász Pétert ölelkezésből rázza fel az utcáról felhangzó fegyverropogás. Felöltözik, leszalad a térre, felcsíp egy géppisztolyos gyereket és kollégiumához siet... tehát egyetemi hallgató. A kollégium kapujánál egy induló teherautóba tuskolják, ahol ebédet is kap, mert nagyon »kajás«, aztán egy ismeretlen bórkabátos ember parancsára a város bejáratánál vöröske-resztes autóból fegyvereket vesznek át... És most idekíváncozik egy nagyon jellemző idézet:

»Ihász Péter odaódlóg a karszalagos, parancsnokféle férfihoz.

— És mondja csak... azt még valahogy értem, hogy idejöttünk... de ha itt... ki dönti el, hogy lőjünk, vagy ne?

A karszalagos ránéz Péterre:

— A helyzet!«

Később »rendet teremteni« szándékozó tisztek jönnek, akik felszóllítják a civileket, hogy menjenek haza, »hiszen statárium van«. A bórkabátos vezető megöli a tisztet,

de ő maga is halálos sebet kap. Akkor újabb katonai alakulat érkezik, és egy ezredes parancsot ad azoknak a kivégzésére, akiknél fegyvert találtak. A kivégző osztag élén a másik fiú, Bakos József áll.

Péternél nincs fegyver, nincs is a kivégzendők között, de a sortüz pillanatában közbeveti magát és találatok érik. Összerogy. Bakos József azt gondolja, hogy a fiú halott. Tászkáját magához veszi, és — amikor hazakerül — kissé elferdített beszámoló kíséretében átadja a szülőknak Pétert azonban megoperálják és életben marad. Elkor kezdődik a konfliktus.

Felsorakoznak a szülők, a szomszédok, egy szélmalomban tanázó művésznél összeverődött társaság tagjai, egy feszült légkörben zajló lakodalom résztvevői. Karhatalmisták az orgoványi hóhér, Francia Kis Mihály után kutatnak... Az értelmiségi társaság kiáltványt írat alá a művésszel és napi politikáról vitatkozik. Kádár János nevét is említik, mégpedig igen meghatározott módon, mert ő »saját bőrén tapasztalta, mit jelentettek Rákosi börtönei.«

Tehát nagyon is e földi, életbe vágó kérdésekről esik szó ebben az írásban. Csak éppen a két főhős körül marad minden homályos. Az ő viszonyuk — újabb találkozásuk előtt és egy drámai találkozás után is — rendezetlen. A dolgok odáig fajulnak, hogy Bakos József — az, aki lőtt — önmaga elől menekülve nyugatra szökik. Péter utánamegy, hogy végre tisztázza a helyzetet; kutat, nyomoz, míg valahol egy párizsi utcában véletlenül rá nem talál. Bakos téves helyzetfelmérése folytán összeverekednek és egy rendőrségi őrszobában találják meg végre egymást...

Igen, a Dózsa-lázadásnak távlatá van, a Dózsa-lázadás a történelem egy darabja. Szabadabban szárnyalhat az író fantáziája, az azonosulás feladata is elérhetőbb. De ötvenhat még ott él az emberek tudatában, érzelmében. A szerzők is átélhették minden mozzanatát. És ezért nehéz a feltárás, a szókimondás. Így Csoóri és Kósa bizarr, különös és kivételes helyzeteket igyekeznek teremteni.

A cselekmény legelején a földön szeretkeznek Péter... később ágyban... aztán újra ágyban, majd báránybőrön. Nem világos, hogy a szerzők a dráma feszültségét akarják-e levezetni ezekkel a jelenetekkel, vagy praktikus célok vezérik őket. Mert a második szeretkezés alkalmával Éva, Péter szerelme felfedezi a fiú vallán éktelenkedő forradást. A harmadiknál viszont közli, hogy igenis tudja, mitől származnak azok a forradások. »Úgy tudom, hogy téged meglóttek« — mondja szorongva.

Tehát a testi forradás oka tisztázódik előtte, de az olvasó csak egy keménykötésű fiatalember virtusának következményeként könyvelheti el az országúti lövöldözésben vállalt szerepét.

A novellában két világnézet nélküli fiatal csap össze. Nem tudni, miért. Mindketten csak tehetetlen, a helyzet által felhasználhatóvá vált eszközök. Az íróknak van állásfoglalásuk. A hősöknek nincs. Igaz hogy hús-vér emberek, mégis tisztázatlan marad, hogy miért éppen ők az ötvenhatos hősök.

Csoóri Sándor és Kósa Ferenc néhány filmjükben nem bizonytalan fényű, imbolygó fátylát tartottak kezükben. A *Forradást* már nem láthatjuk oly tisztán, mint ahogyan azt Éva Iház Péter meztelen vállán felfedezte...

Végül, a már jelzett okokból rendhagyóan, a kötet második novelláját, a *Nincs időt* említjük. Fejgyencek, politikai és »közbüntényes«

elítéltek sorsából meríti témáját ez az írás. Természetes hát, hogy e sorok írója, aki maga is »belülről« ismerte meg a két szomszédos ország tucatnyi börtönét, különös érdeklődéssel merült olvasásába. Az indulás sokat ígérő: három, több napja éhségstrájkot folytató kommunista cellájába egy közönséges bűnözőt helyeznek el, aki — többszöri gyomoroperációja miatt — kis adagokban, egész nap rágcsálja a rabkosztot és ezzel kihívja a legyengült sztrájkolók haragját. Milyen érdekes téma! Egy filmnovellába zsúfolni a három éhező testi-lelki vívódását és ugyanakkor feltárni a negyedik, lényegében ártatlan ember abszurd helyzetét... de hiszen ez nem olvasásra szánt novella, hanem filmváltozat, egy jövendő játékfilm nyersanyagja. Egy filmhez úgy látszik, sokkal több kell, mint élethalálharc, egy csoport vergődésének leírása. Így a novella lépésről lépésre távolodik a kezdetben felvetett kérdéstől és érdekesnek tartott jelenetekkel, képekkel, jellemeikkel és cselekménnyel hígítja fel a jobb sorsra érdemes, helyenként igazi drámaisággal izzó írást. Az egyik politikai fogoly mártírhalálának megrázó rajza elhalványul, elsikkad, a kísérő cselekmények tengernyi bizarrságába fullad.

Talán ezért történhetett meg, hogy oly gyorsan elmosódott bennem a nagyon rokonszenvesen induló filmvázlat emléke.

A kötet igazi, nagy értéke tehát az *Ítélet* marad!

GAJDOS TIBOR

AZ ÉLETJEL MINIATURÓK

szellemi életünk dokumentumai

1. LÉVAY ENDRE: ÚJ LELEKINDULÁS (Tanulmány)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: ZSOMBÉKOK (Vallomás Vinkler Imre művészetéről)	elfogyott
3. DÉSI ÁBEL: KORTÁRSAIM (Versciklus)	3 dinár
4. KOLOZSI TIBOR: ÖRTÜZ FÉNYEBEN (Szabadkai folyóiratok és könyvek)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: BOLYONGO PALETTA (Önéletrajz)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: AZ ÁRNY ZARÁNDOKA (Csáth Géza emléke)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: FÉLÁLOM UTÁN (Monodráma)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: IBOLYA (Ferenczi Ibi rivaldafényben)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: A CSILLAGOS HOMLOKŰ (Hangya András életútja)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: A KULISSZÁK VILÁGÁBAN (Önéletrajz)	5 dinár
11. BARANYI KÁROLY: IKAROSZ SZÁRNYÁN (Önéletrajz)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: AZ ELSŐ MŰHELY (Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: A TIZENNYOLC NYÁRFA (Dokumentumriport)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: MÁGLYA (Egy életrajz vajdasági fejezetei)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: VERGŐDES (Farkas Béla napjai)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: A SZÉN (A mártír költő versei)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: A BUJDOSÓ VISSZANÉZ (Önéletrajzi jegyzetek)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: »MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...« (Emlékezés két életkorszakra)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: SZABADKAI DIÁKEVEIM (A költő kibontakozásának első szakasza)	elfogyott
20. LÁNG ÁRPÁD: IDŐ ÉS MŰVESZET (Aktivista írások)	6 dinár
21. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: NEGYVENNEGY LEVÉL (Költő családon belüli)	9 dinár
22. DÉR ZOLTÁN: A TUDÓS TANÁR (Toncs Gusztáv élete és munkássága)	15 dinár

Megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15) személyesen vagy utánvétellel, vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámokra: Radnički univerzitet — Munkásagyetem — Életjel — 66600-603-661
Postadíj: 2 dinár fizetekenként.

Kolozsi Tibor

ERZSÉBETLAKTÓL A MAGLAJIG

(Kizur István forradalmi életútja)

A jugoszláviai munkásmozgalom hősi korszakai olyan széles medrekben hömpölygők, hogy átölelik az egész országot és a nagy történelmi pillanatok idején a világ munkásmozgalmával nem egy érintkezési ponton találkoztak s egyesültek. A forradalmi gondolat valahol valamikor kipattant és a mozgalom híve, harcosa, elhivatottja útján jutott el oda, ahol ennek a szakadatlanul terjedő gondolatnak érlelő erejét várták.

Vajdaságban nem egy kimagasló harcosa, hordozója volt a forradalmi gondolatnak s ennek teljes kilombosodási korszakában a népfőlszabadító harcnak. A bánáti Erzsébetlaktól ilyen forró ihletettséggel indult el több mint egy emberöltővel ezelőtt Kizur István a vasasok szívósságával, a proletárok megingathatatlan hitével és szilárd akaraterejével, amelyet sem a kizsákmányolók, sem az ő kiváltságaikat — persze mindig a »rend« nevében — őrző véres kezűek soha nem tudtak megtörni. Elindult az ismeretlen bánáti kis faluból Szabadkán át és a legküzdelmesebb utakon át a népfelszabadító háború boszniai nagy ütközetéig, amely hősi élete végállomása volt.

Kolozsi Tibor az *Erzsébetlaktól a Maglajig* című könyvének megírásakor sok kutatást és a meglett adatok feldolgozásakor igen szigorú történelmi hűséget követelő munkára vállalkozott, amikor elindult azon az alig ismert úton, amelyen át Kizur István forradalmi életútja fellelhető. Művének kivételes értéke az, hogy a szabadkai munkásmozgalom egykori élharcosának eddig még ismeretlen életszakaszait tárta fel, olyan a'aposszággal és a részletek olyan megközelíthetően hű feldolgozásával, amilyenel ritkán találkozunk. Megtaláljuk itt a kortársak, az egykori elvtársak feljegyzéseit is éppúgy, mint azokat a mozzanatokot, amelyek ifjúkorától egészen a feleségével való utolsó találkozásáig élete drámai fordulatait idézik fel.

Az Életjel Miniatűrök legújabb könyve nem életregény, de több mint dokumentumriport, mert a látottak és hallottak nyomán az író képzeletvilága és komponálókészsége történelmi forrásművé avatta ezt a teljes átélést követelő munkáját.

A 300 oldalas és sok értékes dokumentumot közlő könyv ára 22 dinár.